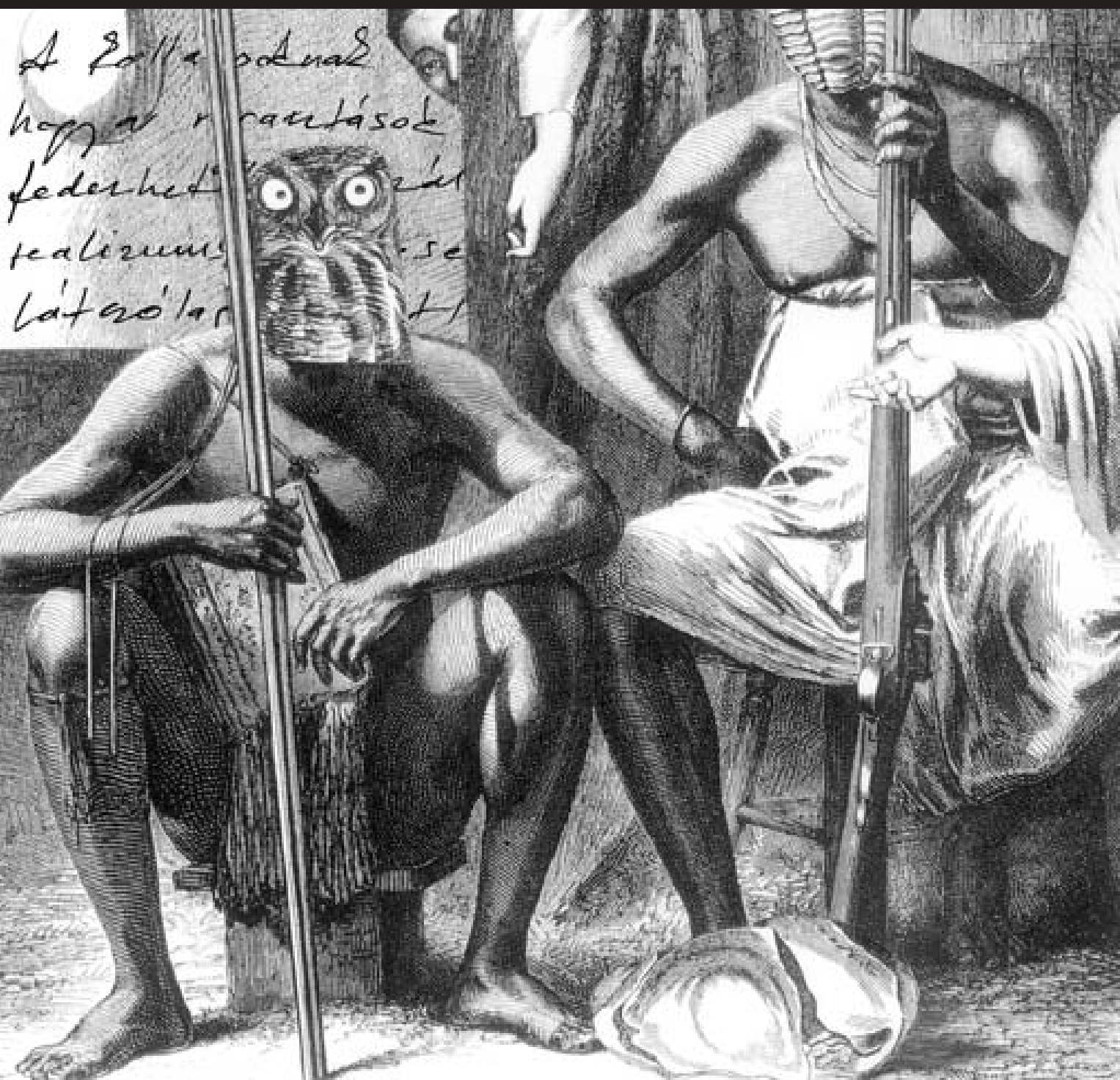

MŰHELY

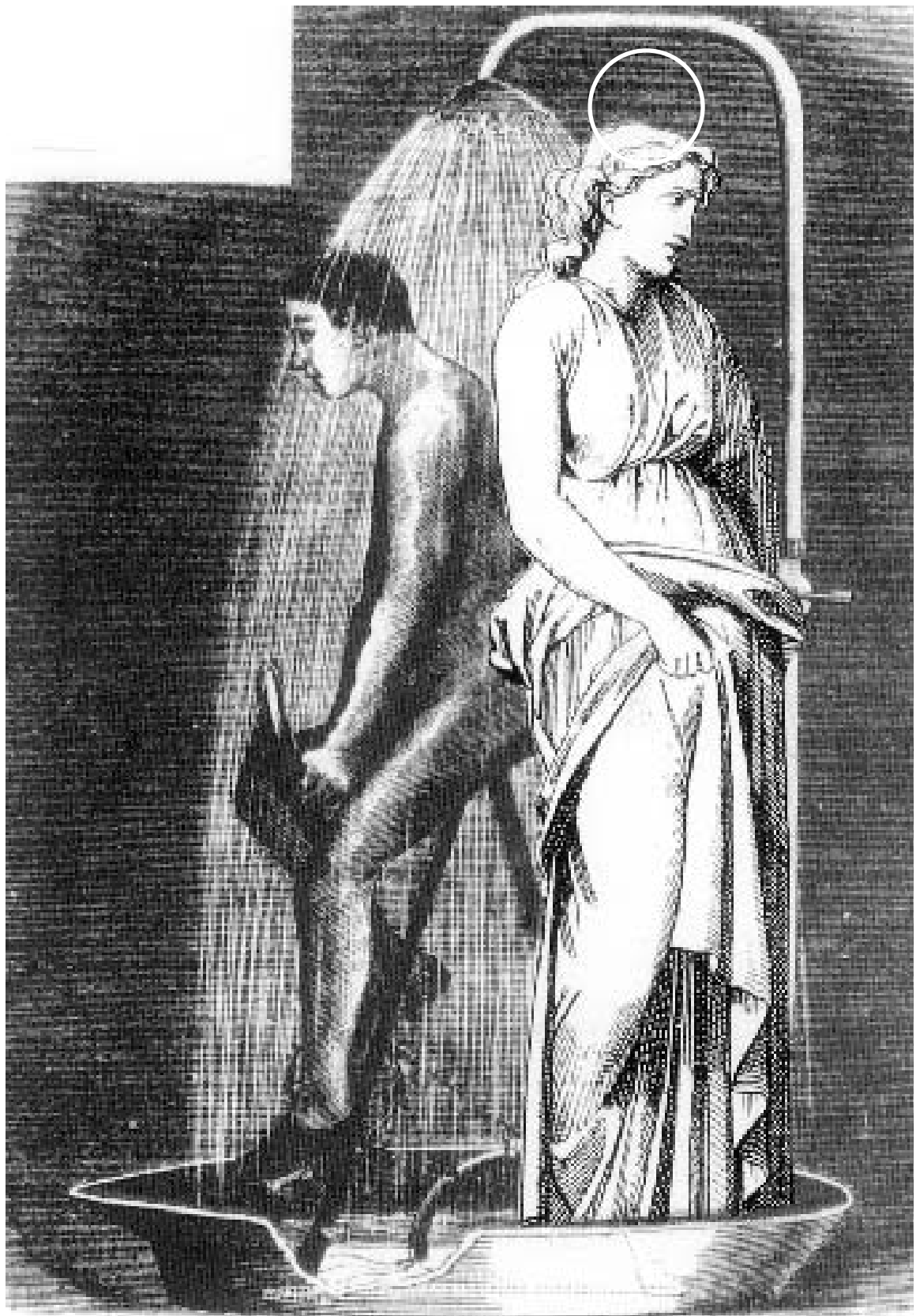

John Cowper Powys: A boldogság művészete
• Karátson Endre: Gyerekkorunk otthona II. Kitalálni egy otthon 18. Kétlakiságom emlékei La Verrière-ből • Uri Asaf, Bíró József, Czilczer Olga, Gellén-Miklós Gábor, Józsa Emő, Takács Zsuzsa, Zalán Tibor és Zsávolya Zoltán versei • Márton László és Zalka Csenge prózája • „a legjobb úton van

2006

2

a boldogság felé” – Beszélgetés Detlef B. Linke agykutatóval • Sári László: Ázsiáról és a végtelenségről • Motogoria – avagy a kultúra-kutatás évforduló? – A. Gergely Andrással a Sárkány-Festschrift „kiegészítéséről” Szakál Gyula beszélgetett • Hanti Krisztina: Költő, az évek „rémjáró szaká”-ból – Orbán Ottó összegyűjtött verseiről • Zoltán Sándor kollázsai

Z.S.

Tartalom

URI ASAF:	kis jeruzsálemi növényhatározó.....	3
-----------	-------------------------------------	---

JOHN COWPER POWYS:	A boldogság művészete (Danyi Zoltán fordítása).....	5
--------------------	---	---

„Olyan természeti jelenségeket is felfedezhetünk, amelyek révén a jól ismert egyszer csak ismeretlenként tűnik fel előttünk – márpedig éppen ez a boldogító érzés a legfőbb mozgatója azoknak a váratlanul ránk törő, megmagyarázhatatlan hullámoknak, amelyek a vágyak országának felsejülő partjai felé visznek bennünket.”

KARÁTSON ENDRE:	Gyerekkorunk otthona II. Kitalálni egy otthonot <i>18. Kétlakiságom emlékei La Verrière-ből</i>	10
-----------------	--	----

„Nem sejtettem, hogy az ebédnek folytatása is lesz. Nem ismertem még a francia családok vasárnap délutáni együtt lötyögéseit, amelynek aznap moziba menés adott keretet. Kamaszkorom végén, Budapesten, mielőtt lehetett, leléptem a családi asztaltól, és mentem lógni a srácokkal, a haverokkal. Franciáknál rituálisan szülők és gyermekek, tetejébe gyakran a nagyszülők is latin, törzsi életet élnek ünnepnapokon, s ezek a kis falanxok belső egységüket biztonságosan őrizve, előszeretettel vegyülnek el a környező sokaság makrokozmoszában.”

TAKÁCS ZSUZSA:	A kísérleti nyúl	17
CZILCZER OLGA:	Utóélet.....	18
	Lapok egy életregényből.....	19
	Családi tabló	20
	Távlat	20
	Az ember kedélye változik	21
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR:	A tükör monológja egy borotválkozó férfihez	22
	Erőre kapva	22
	Világóra.....	22
JÓZSA EMŐ:	A múlt dallamai	23
	Félkegyelem.....	23
	Szorongásban	23
	Tavaszi pánik	24
	Jövőkép	24
	Prága	24
BÍRÓ JÓZSEF:	Egetbíró – szabadság	25
	Étouffé	25
	Álom – ’fejtés	25
	Múlthatatlan – tél.....	25
	Szembesülés	25
ZSÁVOLYA ZOLTÁN:	Vasistvánias	26
	Törött Áru	27
ZALÁN TIBOR:	Dünnögés, félhangokra	29

MÁRTON LÁSZLÓ:	A dunai óriáshal.....	31
ZALKA CSENGE:	A kis győri bolt.....	43
	Az álarc.....	44

„a legjobb úton van a boldogság felé” Holger Fuß beszélgetése Detlef B. Linke agykutatóval (Tillmann J. A. fordítása).....	48
---	----

„Aki képes a világ ízeinek kiélésére és ezeket másokkal is megosztja, a legjobb úton van a boldogság felé.”

SÁRI LÁSZLÓ:	Ázsiáról és a végtelenségről (Nyugat-keleti utazás).....	51
--------------	--	----

„El kell tanulnunk tőlük az »egy helyben topogás« művészetét, és úgy kell alkalmaznunk a kény-
szeres nyugati fejlődészsze helyett, ahogy ők tették: több évezredes »fejlődésképtelenségük«,
»stagnálásuk« idején is biztonsággal tartották kézben gazdaságukat, lelkesen ápták, gazdagították
kultúrájukat. »Egy helyben topogtak«, mégsem maradtak le semmiről, mert nem siettek sehová. Kár
is lett volna.”

Motogoria – avagy a kultúrakutatás évfordulói? A. Gergely Andrással a Sárkány-Festschrift „kiegészítéséről” Szakál Gyula beszélgetett	64
--	----

„A kulturális antropológia sokféleképpen művelhető, egyik vagy egyetlen irányzat sem lehet uralko-
dó (vagy nem lenne jó, ha az lenne!), ezért a kultúrakutatás komplexitását a korábbi, »folklorista«
látásmóddal szembehelyező antropológusi attitűd éppoly üdvös lehet, mint a szisztematikusan
mütyürkőző, aprólékos adatgyűjtögetésben örömet leelő magatartás.”

HANTI KRISZTINA:	Költő, az évek „rémjáró szaká”-ból (Orbán Ottó összegyűjtött verseiről).....	69
------------------	--	----

BAÁN TIBOR:	„A távozás tere” (Takács Zsuzsa: Üdvözlégy, utazás!).....	73
KEMSEI ISTVÁN:	Az idő megvan (Ágh István: A megtalált időből).....	74
SZALAI ZSOLT:	„Felületek tereiben élek” (Tandori Dezső: Az éj felé, A Honlap Utáni).....	76
CSÚRÖS MIKLÓS:	Bíró József: Trakta – Asia.....	77
HORVÁTH NÓRA:	Életekről és világokról (Füzi László: Lakatlan Sziget; Maszkok, terek).....	78
PASS ANDREA:	„Ismer itt engem valaki?” (Lear király a Győri Nemzeti Színházban).....	80

KÉPEK: ZOLTÁN SÁNDOR kollázsai

kis jeruzsálemi növényhatározó

commiphora opobalsamum

Télen a város zöldebb, mint bármely sivatag.
A Holt-tenger felől titok terjed, *balzsam*,
amelytől édesanyám életre kel.
Ha a köd felszáll, nem találok vissza az imákhoz,
arcom mozdulatot keres, amely a reggeltől óv,
apró szikrát, szőke pálmát vagy ehhez hasonlót.

thymus vulgaris

A Mórija földje *kakukkfűvel* varázsol,
felette madárraj köröz – az ég az ő kedvükért van.
Amikor a madarat teremtették, a föld üres volt és haszontalan.
Azóta a varjak az urak és az a pár sor, amelyen megágyazok.
Vonásaim kisimulnak, két karom közé fészket rakok,
a gyomrom mélyén áldozati máglyát.

pimpinella anisum

Illatos *ánisz*, ónszürke áldozati ökör,
a karcsú fákon püspöklila *bougainvillea*.
Az ablakból nézem és mégis kívül vagyok,
a szentély szunnyad, küszöbön áll az engesztelő nap.

lupinus polyphyllus

Örökös lejtővel küszködöm, de jól esik az ereszkedés.
Erdei csillagfürtöt tejfehér szorongás pettyez,
a látóhatár rózsaszín, de a lejtő sehova nem vezet,
a lábam alatt elszakadni látszik.

pistacia lentiscus

A *pisztácia* bokraiban fáradt kánaáni istenek,
az élet megszövi az utolsó sivatagi szelet.
Arany felafel golyók, fekete ruhák, fekete kalapok,
te is az ujjad közé vehetnél egy tincset.

anemone coronaria

Lángoló *anemone* tenyérsnyi tava,
laza kilincs nőies kattanása.
A hátam mögött otthon,
a hátamon arany rend, túlevélfájdalom.

tulipa batalini

Az ujjam hegyével érintem a betűk erjedését,
a vadon termő *tulipánt*, a templomi morajt.
Fejemen minden hajszálat apró kolibri tart.

crocus sativus

Az Olajfák hegyén se füst, se korom, csak az élet,
a sírok tövében sáfrányos *krókusz*.
Látom, ahogy a földbe teszik őket, még beszélgetnek,
a lélek ásít, esik, koppan, a nehéz esőcsepphez hasonlóan.

ceratonia siliqua.

A *szentjánoskenyérfa* ágai között örökzöld szellő fújdogál.
A föld Jeruzsálem keménységű,
beszédre kényszerítem, kibontom, ráncba szedem.

hyssopus officinalis

Kis köteg *izsóp*, vérbe mártott ceruza.
Próbálom megérteni, de megfagy a gondolat.
A tűz körül keringek, egyre rövidülő pályán.

pinus halepensis

Apám megkötözött hangja meglazul, kibomlik,
a vékonyabb fák állva maradnak.
A beteg *fenyő* nyugalmat lel a fiatalabb vállán,
árnyékot vet és meleg napfoltot keres, amíg a földre nem kerül.

bulbus scillare

Dávid király úgy jön velem szemben,
mint az utolsó fényfonál, a felvillanó lepke,
nyíl alakú, egészen másféle borzongás,
a *tengeri hagyma* csillagos üzenete.

JOHN COWPER POWYS

A boldogság művészete

(Részlet a Munkák és napok című fejezetből)

(1)

A boldogság művészetéről szóló könyvet úgy kellene megírnom, hogy a legfőbb mondanivalója mind a háromezer évvel ezelőtt, mind a háromezer évvel ezután élők számára egyformán világos és érthető legyen. Nem afféle szertelen vágyakozás ez részemről, és nem is csupán önhiitt képzelgés, hiszen erősen gyanítom – egyszersmind szívből remélem –, hogy ezzel a témával, sajnos vagy hál' istennek, örök emberi kérdést érintek.

Erre vonatkozóan hadd idézzem Homérosz egy sorát, amely kisebb változtatásokkal többször is előfordul az *Odüsszeiában*:

ασμενοι εχ θανατοιο φιλουζ ολεσαντεζ εταιρουζ
*Mert bár derék fiaikat vesztettünk, örülünk, hogy élünk.*¹

Ez az őszinte, megkönnyebbült sóhaj minden bizonnyal a legérzékletesebben példázza, hogy dacára a kétségbeesésnek ránk törő természetlen ürességnek, milyen eleven lendülettel teli alapokon nyugszik a létezésünk.

Nem haltunk meg, egyelőre életben vagyunk. Ez aztán a megkönnyebbülés! A végzetes csapás másvalakit ért, talán éppen egy kedves és közeli ismerősünket. Minden pillanatban számos embertársunkra sújt le a baj, mi mégis „tovább hajózunk”, készen állva arra, hogy megbirkózzunk az élettel, hogy szembeszálljunk minden eléink kerülő nehézséggel.

Ennek kapcsán az a kérdés merül fel bennem, azon tűnődöm egyre kíváncsibban, hogy miféle lelki attitűddel rendelkeznek majd a háromezer év múlva megszülető emberek. Vajon ezeknek a távoli utódoknak, akik a tudomány vívmányainak, a rendezett társadalmi körülményeknek köszönhetően sokkal könnyebben boldogulnak majd az élettel, mint mi, vajon nekik is ugyanolyan fontos lesz a boldogság? Ők is azt fogják érezni, amit Odüsszeusz és társai, hogy örülnek az életnek, bár derék társakat vesztettek? Vagy annyira megváltozik addigra a világ, hogy háromezer év múlva már nem fognak különösebb jelentőséget tulajdonítani a személyes boldogságnak?

Be kell vallanom, hogy ez utóbbit nemigen tudom elképzelni. Nem hiszem ugyanis, hogy a következő évezredek tudományos kísérletezései, vagy a társadalom akár kommunista, akár anarchista rendszabályozásai következtében megváltoznának az emberi szívet alapvető szükségletei, és sokkal másabbak lennének, mint manapság, vagy mint Homérosz korában. Igaz ugyan, hogy a nyugati világot jelenleg a közösségi tudat megerősödése jellemzi, és úgy tűnik, a nemzeti diktatúrák vagy az ipari tömegtermelés felé mutató folyamatok egyaránt a *szociális* szempontokat helyezik előtérbe a *személyes* szempontok rovására, mégis úgy vélem, súlyos melléfogás volna azt hinni, hogy a Kozmosszal szembesülő egyén sztoikus kultuszának napjainkban tapasztalható megrendülése véglegesnek tekinthető.

Minden változásban van, mondja Hérakleitosz, kivéve az Örök Ellentétek harcát. Márpedig nincs még egy olyan elszánt küzdelem, mint amelyet az ember azok ellen az akadályok ellen folytat, amelyek gátolják az ő kiteljesedését.

Hipnotikus áramütésként terjed ma az a felfogás, hogy mivel az Univerzumnak nincs sem célja, sem jelentése, sem iránya vagy értelme, és mivel nincs a világban sem igazságosság, sem könyörületesség, sem pedig szánalom, csupán zűrzavar, felfordulás, rendetlenség és esetlegesség – avagy a fejetlenség fakó bája –, ezért semmi okunk sincs arra, hogy bármit is komolyan vegyünk, vagy hogy bármiről komolyan elgondoljunk. Ezzel szemben minden okunk megvan, hogy hanyagul és könnyelműen kószáljunk az életben erre-arra, folyton csak élcelődünk, elégedetlenkedünk és gúnyolódunk csúfos ostobasággal és ostoba csúfolódással – még csak nem is valamiféle fennkölt, sátáni keserőséggel, hanem egyszerűen csak bohókás, jelentéktelen nemtörődömséggel, amely túllentül jelentéktelen ahhoz, hogy több legyen komikus együgyűségnél és reménytelen

¹ Devecseri Gábor fordításában: „Mert örömet éltünk, de derék fiaikat vesztettünk.”

naivitásnál, nagyjából úgy, mint amikor valaki kedveli ugyan az italozást, de minden komolyabb erkölcsi kihágás ellen hevesen tiltakozik. Ilyen semmitmondó, jelentéktelen apróságokban fullad ki minden megszállottságunk; mintha csupán ennyit érdemelne meg ez a világ.

Korunk szellemiségét minden bizonnyal ez a légies reménytelenség fogja fémjelezni, amely egyrészt kevésbé agyafúrt, mint a francia forradalmat megelőző időszak elegáns könnyelműsége, másrészt jóval zavarosabb annál. Feltehetően mindig is lesznek olyanok, akik ebből a szellemiségből fognak ihletet meríteni, éppen úgy, ahogyan mások a középkor vagy az ókor szelleméhez fordulnak ösztönzéseképpen. Bármiben rejlik is azonban a szellemi könnyelműség és fakó reményvesztettség korának sajátos értéke és jelentősége, a boldogsághoz vezető módszerek kidolgozásán fáradozó filozófus ebben az időszakban semmi esetre sem találhat sok támpontot a munkájához; sőt mi több, szigorúan ügyelnie kell arra, hogy a lelki tisztálkodáshoz használt szappanbuborékok elegendő százalékban részesüljenek a boldogság szivárványszíneiből, hogy eme bizonytalan és kétes idő kockázatos légköre egyáltalán elviselhető legyen.

Mindenesetre érdemes volna egyszer felvázolni a boldogság világtörténetét, és ennek alapján kimutatni, hogy az emberek mely történelmi korszakokban szenvedtek a legtöbbet, és az éhezéseket, a járványokat és a háborúkat leszámítva mely korban voltak a legboldogtalanabbak. Jómagam úgy vélem, hogy a puritanizmus például sokkal súlyosabb csapást mért a természetes emberi *kedélyre* – amelynek köszönhetően mindig „tovább hajózunk” –, mint a személytelen könnyelműséget istenítő kor, amelyben jelenleg élünk, és amely szerint még mindig jobb a Semmitmondás üres szemgödrének hódolva tréfálkozni és viccelődni, semmint egy bosszúálló és vérszívó Jehova szigorának alárendelve könnyezni és nyüszíteni.

Ezzel pedig máris felmerül egy újabb kulcsfontosságú kérdés: vajon a boldogság elérésének alapvető technikáit kutatva megkerülhető-e a vallás problémája?

Tegyük fel, hogy én a kövekhez, a Kegyes Olvasó pedig különféle ikonokhoz imádkozik. Mégis, a jelen könyvből kitérő célok érdekében az lenne a legelőnyösebb, ha mindketten úgy tennénk, mintha megrögzött ateisták volnánk. Tudom, ez nem könnyű, hiszen annyira bele vagyunk gabalyodva mind a saját életünkbe, mind az emberi faj ősidőig nyúló múltjába, hogy komoly erőfeszítést igényelne felszabadítani magunkat mindazon eszmék hatása alól, amelyek értelmes célt tulajdonítanak a világmindenségnek. Néhány embernek viszont mégiscsak sikerült elérnie ezt a megszabadulást, ha ez sokak számára csupán reménytelenül elszánt különködésnek tűnik is. Éppen ezért jelent komoly kihívást számomra, hogy az alább kifejtett technika érvényességét minél átfogóbbá tegyem, és még a vallási kábítószerek legszigorúbb elutasítóinak tetszését is elnyerjem vele.

Kezdjük tehát azzal, hogy „bármik vagyunk is”, ahogy Walt Whitman mondaná, tekintsünk magunkra úgy, mintha teljesen egyedül lennénk az irdatlan világmindenségben. A többiek, tehát a többi elszigetelt ember, köztük azok, akik hozzánk a legközelebb állnak, szintén csupán annak a céltalan, könyörtelen, vak káosznak az alkotóelemei, amely minden irányból körülvesz minket. Mármost ha így áll a helyzet, akkor az idegen dolgok rémisztő hömpölygése közepette mi az egyetlen dolog, amelyet befolyásolhatunk? Nem más, mint saját magunk! Szókratész is, a kínai taoisták is ezt az önmagunk felett gyakorolt hatalmat becsülték a legtöbbre, és az angolok olykor szinte bosszantó elevensége ugyancsak ebből a felfogásból származik. Végso soron pedig ez az egyik legmélyebb vallási aktus is egyben, hiszen az élet legmélyebb dicsőítéséről szól, amelynek örök imája a következőképpen hangzik: „Fájdalmakat bocsátasz rám, de mégis örömet lelek benned!”

A korábbi fejezetekben körbejártuk a boldogság technikájának néhány sarkalatos pontját, és megtárgyaltuk a nemek kapcsolatára vonatkozó legbölcsebb megoldásokat. A következőkben nem maradt más hátra, mint hogy kifejtsük a mindennapi munka ütemét megszakító apró örömök és kikapcsolódások megszerzésének leghatékonyabb módját. Ebben a tekintetben a természet áll az első helyen: nem csupán a grandiózus, lenyűgöző tüneményei miatt, hanem inkább a hétköznapi természeti jelenségeknek köszönhetően, amelyeket mindannyian igen jól ismerünk, és amelyek bármelyikünk számára könnyen megtapasztalhatók.

Ezek között a jelenségek között mindenekelőtt a négy őselemet kell kiemelni. Boldogságunk érdekében ezekre a rejtélyes elemekre oly módon kellene tekintenünk, ahogyan Spengler szerint Goethe szemlélte őket, vagyis nem tudományos, hanem fizionómiai szemmel, hogy ezáltal *érzékileg* mutakozzanak meg a számunkra; a tudomány ugyanis csupán rezgéseket lát ott, ahol a fény és sötétség drámája zajlik.

A boldogság tekintetében kulcsfontosságú szerepet játszik az is, hogy fokozódó lelkesedéssel kutassunk olyan eleven jelenségek után, amelyek az ősrégi vallásos áhítatot felválthatják. Lucretius semmibe vette ezt a természetes, noha gyakorta igencsak eltévelyedett hajlamot, és a vallásos érzékek megnyirbálását javasolta. Én azt mondom, inkább alakítsuk át őket oly módon, hogy a négy elemhez, a földhöz, a mennyei éterhez, a tengerhez és mindenféle vízhez, a naphoz, a holdhoz, az égitestekhez, a szélhez és az esőhöz és a fagyhoz és a harmathoz, a felhők gomolygásához és az évszakok váltakozásához, vagy az alkonyok és a hajnalok közé rejtélyesen simuló sötétséghez való *viszonyulásunk* tartalmazza mindazokat az érzelmeket, amelyek jelenleg az „imádság” fogalmkörébe tartoznak, ugyanis éppen ebben a viszonyulásban lelhetjük fel a vallások igazi – és lehet, hogy az egyetlen – helyettesítőjét. Attól a kegyeletteljes szájalomtól, amelyet kétkedő korunk a hús és a vér iránt érez, nyugodtan eltekinthetünk.

A föld, a nap, a szél, a víz különböző megnyilvánulási formái, az őselemeknek a hétköznapi gondok és bajok repedésein keresztül hozzánk átszivárgó aspektusai iránt érzett vonzalmaink mellett a következő fontos mozzanatot az a leírhatatlan borzongás képezi, amelyet az élet véletlenszerű jelenségei okozhatnak, bizonyos dolgok, emberek és események váratlan elrendeződései, amelyek nem feltétlenül varázsolnak el bennünket, de amelyek egy szempillantás alatt mágikus atmoszférával lengik be a létezésünket.

Ebben az atmoszférában gyakran érezzük úgy, hogy egy másik világba, egy nem mindennapi életbe billentünk át. Lehet, hogy ez csak káprázat, és lehet, hogy a lelkünket mélyen átjáró boldogság csupán a gyermeki élmények feltörő emléke – de bármi is legyen ez a nehezen megfogható érzés, mindenképp valami olyasmiről van szó, ami „jóvátész minden bánatot”, és egy különös felismerés bűvös pillanatával ajándékoz meg bennünket: mintha valamilyen messziről érkező zarándokként már korábban is jártunk volna ezen a tájon.

Mielőtt tovább mennénk, érdemes megemlítenünk néhány kézzelfogható vonatkozását ennek a homályos, ám rendkívül fontos érzületnek. Az egyik jelenség, amely csordul-tig telíthet bennünket ezzel az érzéssel, a vízfelszín *fémes* fehérsége valamivel napszállta előtt, ebben a különös fehérségben ugyanis van valami, ami azokat a csodálatos felépüléseket, azokat a misztikus újrakezrdéseket idézi fel, amelyek a bukott csaták, az elveszett ügyek után következtek az emberéletek végtelen láncolatában. A másik tünemény, amely újra és újra „sokatmondó és különös” érzéseket kavart a lelkünk mélyén, egy szélesen elterülő háttérbe ágyazott, ódon, időmarta emberi tárgynak a képe. Lehet ez akár egy vízben álló cölöp, vagy cölöpök sora a maguk rejtélyes szívósságával, miközben mögöttük beláthatatlan égbolt vagy víztömeg vagy láthatár terül el, amely a végtelen felé ragadja képzeletünket. A beláthatatlan tér és ez a szüette, elnyűtt cölöp akaratlanul is olyan jellegbeli egyéset alkot, amelyben az emberkéz alkotta ódon tárgy ellensúlyozza az Életlen sajátos sivárságát, ezáltal pedig mindkettő kölcsönösen részesedik egymás örökkévalóságában.

Ugyanígy mélyreható erejű és szintén bárki által megfigyelhető látvány az, amikor a felkelő vagy a lebukó nap aranyló fényében vetünk pillantást egy háztetőre, vagy egy kerítésfalat lezáró cserépsorra. Ahogyan ez a cserépsor ott áll a maga szilárd mozdulatlanágával ebben a különös megvilágításban, miközben mögötte a tér mérhetetlen örvényei határtalan messzeségébe vesznek, és ahogyan ott nyugszik a hajnal vagy a közelgő alkonyat csendes misztériumában, mindez olyan érzéseket kelt bennünk, mintha egy elvarázsolt világ ragyogó küszöbénél állnánk, és képzeletben akár be is léphetünk ebbe a bűvös világba, amely választ ad az élet minden ellentmondására.

Még a legkietlenebb környéken is százával találhatók ehhez hasonló dolgok, de mindaddig nem tudjuk megragadni a rejtelmüket, amíg a természetben bájt és festői szépséget keresünk. Ezek a jelenségek ugyanis csak azután nyílnak meg számunkra, miután fogékonyra váltunk a költői *sugallatokra*, amelyek sejtelmes merengések hosszú ösvényeire terelhetik a gondolatainkat.

Olyan természeti jelenségeket is felfedezhetünk, amelyek révén a *jól ismert* egyszer csak *ismeretlenként* tűnik fel előttünk – márpedig éppen ez a boldogító érzés a legfőbb mozgatója azoknak a váratlanul ránk törő, megmagyarázhatatlan hullámoknak, amelyek a vágycak országának felsejlő partjai felé visznek bennünket. Ilyesféle érzéseket válthat ki egy messzi fa egyetlen hosszú, kinyúló ága, amely olybá tűnik, mintha a szelek titokzatos óceánján ringatózna, miközben a levegő olyan tiszta, áttetsző és távolba tűnő, hogy ez a hullámzó faág szinte csak úgy szívja magába az élet és a halál minden titkát a végtelenből. Igen: az élet és a halál „minden titkát”. Ugyanis ha még a halálunk előtt szeretnénk megtudni, milyen a valódi boldogság, nem árt, ha megpróbáljuk a lehető legjobban megragadni azt az érzést, amely időnként a hatalmába kerít bennünket, olyankor például, amikor az egész égboltra sötétség borul, és csak nyugat felől dereng még némi halvány rózsaszín az ég alján; de számos más jelenséget is találhatunk, amelyek láttán úgy érezzük, hogy ezen a ponton az élet és a halál annyira közel kerültek egymáshoz, hogy szinte egybefolynak, elvegyülnek egymással – és ekkor mintha a halálfélelmünk is feloldódna, és *valami mássá* alakulna át.

Mindennél fontosabb az, amit ilyenkor érzünk, mégis, életünk megfásult perceiben könnyelműen semmibe vesszük ezt a lelkünket mélyen átjáró, vissza-visszatérő érzést, amely többnyire a fény és sötétség mulandó jelenségeihez kapcsolódik, és amely azt sugallja, hogy az élet és a halál nem abszolút ellentétei egymásnak, hanem valójában egy *harmadik*, az értelem számára felfoghatatlan dolog két arca nyilvánul meg bennük, amelyek végzetesen össze vannak fonódva egymással.

Minden tartós boldogság mélyén ezeknek a ritka, sajátos pillanatoknak a gyűjtőegye-lye található, amelyek értékét a leginkább az igazolja, hogy amikor felidézünk magunkban életünk valamely elmúlt szakaszát, akkor a gondok és a nehézségek szinte teljesen eltűnnek előlünk, és csupán valami megfoghatatlan, lebegő, érzéki jellegű benyomások sejlenek fel bennünk, mintha ezek jelentenék az elmúlt évek lényegét – és *valóban*, ezekben összpontosul mindazoknak az éveknak, sőt egész életünknek az esszenciája. Ha ennek az aggastyán bolygónak van valamiféle „planetáris” emlékezete, amely a halálunk után is megőrzi mindazt az érzést, amely valaha átjárt bennünket, akkor éppen ezek a bűvös pillanatok jelentik majd a földi emlékezet örök lényegét, ezekkel fogunk hozzájárulni bolygónk kollektív tudatához. Ezért talán az egyik legfontosabb feladatunk, hogy az elmúló pillanatot az örökkévalóság szolgálatába állítsuk.

Ne hasonlítsuk a jelent a múlthoz. És ne támasszunk elvárásokat a jövővel szemben. Tüstént fékezzük meg magunkat, mihelyt azon kezdenénk bánkódni, hogy éppen *itt* vagyunk, és nem pedig *ott*.

Túlságosan nagyra értékeljük a reményt, pedig minél jobb filozófus valaki, annál kevésbé reménykedik. Ugyanis minden lelki megnyilvánulás közül a remény a legkevésbé filozofikus, hiszen arról tanúskodik, hogy nem sikerült megvalósítanunk a lehető legfontosabb dolgot, a pillanat átmentését az örökkévalóságba.

„Csalfá reménytől csügged a szív.” Ördög vigye hát a reményt! Ahelyett, hogy üdvös képzeletbeli változásokban bizakodnánk, inkább nézzünk körül, vegyük szemügyre a dolgokat, és amint akad egy tiszta percünk, tegyük meg mindent annak érdekében, hogy az elénk táruló képet – bármily sivár is – átalakítsuk valami mássá, valami olyasmivé, ami legalább némi költői sugallatot áraszt. Mindennél fontosabb ugyanis annak begyakorlása, hogy ebből a képből kiiktassuk avagy *láthatatlanná* tegyük a bosszantó dolgokat, és csak arra összpontosítsunk, ami valamiféle távoli varázserővel hat – ha nem az érzékeinkre, akkor legalább a képzeletünkre. Bármily kietlenek is, kényszerítsük a körülöttünk levő dolgokat behódolásra a hajthatatlan akaratumk és eltökéltségünk előtt, hogy – akár velük, akár ellenük – mindenképpen a javunkra fogjuk fordítani őket. Ragadjuk torkon a pillanatot! Ne hagyjuk, hogy eluralkodjon rajtunk a gyengeség, és már csak a kedvező fordulatokban reménykedjünk: *hozzuk létre* mi magunk az előnyös változásokat, mégpedig a lényünk legmélyén rejlő spirituális erők segítségével. Kitarató gyakorlás révén ez a szellemi beállítottság automatikussá tehető. Markoljuk meg erősen az elfutó percet, hogy ne menekülhessék soha többé; ha elég erősen szorítjuk, talán éppen ez az eltoppult pillanat nyit majd egéruat az örökkévalóság irányába.

Soha ne várjuk a jövőt, és soha ne bánkódjunk az elmúlt dolgok felett. A jelen legyen számunkra mind a múlt, mind a jövő. Még ha csupa kín és gyötirelem is a jelen pillanat, nézzünk vele farkasszemet, bátran, emelt fővel. Erre még a rosszlelkű Macbethnek is volt lelkierje, mondván:

*Bár Birnam erdeje feljött Dunsinane-re,
S te állsz előttem, kit nem anya szült:
Megpróbálom a végsőt –²*

Tegyük fel, hogy az ablakunkon kopogó esőcseppeket figyeljük, vagy egy háztető töretlen egyenesét, háttérben a borongós éggel, vagy egy felszálló füstcsík hajladozását, vagy egy sötét felhő tűzvörösre színeződő peremét, vagy egy tengeröböl algával és zöldmoszattal tarkított fenekét, vagy a varjakat, ahogy egy barázdát húzó eke mögött kerengenek: az öröm, amelyet ezekből a teljesen hétköznapi dolgokból meríthetünk a bennük lévő költői sugallatok révén, mégsem egészen hétköznapi. Hiszen ez a pillanat nemcsak a mi érzéseink foglalata, ott van benne mindaz az öröm is, amelyet az atyáink éreztek, amikor a maguk idejében ugyanígy elmerengtek ezeken a képeken. Elődeink múltbéli érzéseit persze, amelyek ilyenkor elvegyülnek a jelen pillanattal, nem tudjuk pontosan meghatározni; mindössze homályos sejtelem utal rá, hogy az a különös hangulat, amelyet a hétköznapiak sodrásából kilépve megtapasztalunk, egyszerismind telítve van az előttünk élt nemzedékek hasonló élményének emlékezetével.

Életfolyamunk kettős sodrású: az egyik a cselekvés sós vize, a másik a szemlélődés friss áramlata. Egyikünk élete sem lehet teljes mindaddig, amíg nem szentelünk kellő figyelmet mindkettőnek. Boldogok azok, akik midőn egy pillanatnyi nyugalom adódik a napi teendőik végzése során – akár otthon, akár valahol másutt –, képesek eltávolodni a sürgető ügyeiktől, és békésen visszavonulva képesek körülnézni, bármilyen groteszk vagy ellenszenves környezetben legyenek is éppen, mondván: „Adott egyfelől az én eleven tudatom, másfelől pedig adott körülöttem ez a világ, amely a győzhetetlen léleknek csak alkalmi, átmeneti, tűnékeny *környezetét* képezi; de ha megfelelően összpontosítva szemlélem a jelenségeit, akkor egy megdönthetetlen pillanatban ezt a mégoly groteszk világot is magammal tudom emelni egy másik tartományba, azok közé a dolgok közé, amelyek a kozmikus tudat halhatatlan emlékezetében örök időkre megmaradnak.”

Danyi Zoltán fordítása

² Shakespeare: *Macbeth*. Szabó Lőrinc fordítása.

KARÁTSON ENDRE

Gyerekkorunk otthona

II. Kitalálni egy otthont

18. Kétlakiságom emlékei, La Verrière-ből

a) Az M.G.E.N. kastélyában

Úgy rémlik, gyerekkorom óta elég nagy képesség élt bennem partnereim vagy ellenfeleim szándékainak intuitív megközelítésére, ha nem is átélésére. Nevezhetem ezt színészhajlamnak, megértési képességnek, írói beleélésnek, aminek az ügyes tolmács is szükségét érezheti. Aránylag rugalmas psziché kell hozzá és magabiztos azonoságtudat. No meg játékoság. Aránylag kevés ember van mindezzel ellátva, illetve csak hosszas gyakorlatoztatással lehet rávezetni a kezdetben barátságtalanul értetlenkedőket. Egy kolozsvári ismerősöm arról panaszkodott pár éve, hogy a románokkal versenybe keveredő magyarokat egyszerűen kiszorítják, ha állás betöltéséről, hitel felvételéről vagy bármiféle juttatás elnyeréséről van szó. Visszagondolva hosszú idegenségi tapasztalatomra, csak félig tréfából azt véltem célszerűnek javasolni, akik ilyen hátrányt szenvednek, követeljék erélyesebben az állást, a hitelt, a juttatást arra való hivatkozással, hogy ők is román állampolgárok, vagy csak úgy egyszerűen, hogy ők is románok. Ismerősöm úgy nézett rám, mint egy bányarémre: „Tudod, ezt egyetlen magyar sem fogja mondani.” Hiába nyugtattam, hogy ettől még megmaradhatnak ugyanolyan igaz magyarnak.

A legtöbb ember nem szeret megkettőződni, nem is hiszi el, hogy lehetséges. Nekem az e téren való gyakorlatozás a rákövetkező hetekben kis híján az életembe került. Mint már említettem, a menekültelepen, ahová tolmácsnak mentem, több kamasz az Egyesült Államokba akart továbbutazni, minek folytán a francia nyelv tanulása nem érdekelte őket, és persze nem is gondoltak arra, hogy Franciaországban iskolába fognak járni, netalán munkát vállalni, letelepedni. Az M.G.E.N. vezetősége, mikor a fiatalok rakoncátlankodását ezzel magyaráztam, azt hajtogatta, ők nem erőltetnek senkit sem arra, hogy itt élje az életét, a baj csupán annyi, hogy tudtukkal az amerikaiak korlátozzák a magyar bevándorlók számát, nem szerveznek tovább szállítást sem, az USA konzulátusa tájékoztatta őket a megszorításról. Mivel más forrásból is hallottam a hírt, minden további nélkül fordítottam le az érdekelteknek, akik nem hitték el, azt gondolva, a franciák ott akarják fogni őket, én pedig a franciák alattomos ügynöke vagyok. Amit meg kell torolni. Köralakú szobában laktam a kastély egyik rotundájában, ágyam a szoba közepén állt. Lámpaoltás után az összeesküvők belopakodtak és nekiestek a torkomnak. Legalábbis annak, amit a sötétben annak néztek. Ugyanis alváshoz én nem a fejemet hajtom a párnára, hanem a párnát hajtom a fejemre. Perlóim erről nem tudtak. Látván, hogy a párnán nincs fej, azt hitték, fejem

az ágy másik végén található. És nekiestek a bokámnak kemény szorításokkal. Aztán megfagyhatott a vérük, amikor onnan, ahol ők a bokámat vélték, rémült ordítást hallottak. Kis híján megölték a tolmácsot.

Lehet jelképesnek is felfogni a gyilkossági kísérletet. Nem csak céljaik vélt akadályozójára támadtak ők, meg akarták fojtani a nem kívánt idegenhez való idomulást. Amerikát a boldogulás lehetőségének dicsfénye övezte, pláne ezeknek a szerény iskolázottságú lakliknak a szemében. Franciaország, amelynek történelmi fényéről, kultúrájáról csak érintőlegesen tudtak, leginkább azt juttatta eszükbe, hogy ők most otthontalanok, mivel a sajátjukat elvesztették. Elsajátítani a franciák nyelvét, belekóstolni gondolkodásmódjukba egy idegen otthon elfogadását jelenthette, a szerencsemalac nélkül, s erre ők nem álltak készen. Meg akarták semmisíteni ezt a lehetőséget, amit a tolmács testesített meg. És igaz, ami igaz, az én a kétnyelvűségem már csakugyan az otthonkereséssel próbálkozott. Bár a tudatomig ez még nem igen ért el.

Voltaképpen kétlakisággal való kísérletezésként jellemezhetem a La Verrière-i kastélyban töltött közel három hónapot. A magyar csoport diákokból, egy-két egyetemistából és néhány tanárból verődött össze. Utóbbiak nevezetesen: Diener Péter, aki tanársegéd volt már a Lenin Intézetben, s akiből komparatista lett a toulouse-i egyetemen, akkori felesége is, úgy tudom, orosz szakos volt, Nyéki Lajos, aki franciatanár volt a balassagyarmati gimnáziumban, és az Ecole des Langues Orientales magyar professzoraként vonult nyugdíjba, felesége, a vele nem egyszer szigorú Mimi később a Centre Georges Pompidou zenetörténete és könyvtárának egyik vezetője lett, Kecskeméti Károly, aki igazából csak lakhelyként használta a telepet, mert már a Francia Állami Levéltárban talált alkalmazásra, s ennek idővel igazgatója is lett, szóval aránylag válogatott társaság, amelyik békésen elvegyült a gimnazisták siserehadával. Együtt étkezett mindenki, szemünkben akkor modernnek tetsző menzaasztalokon. Közös tusolóhelyiségbe jártunk. Ezt az épület előző gazdája, egy amerikai milliomos hollywoodi stílusban rendezte be: középen állt egy oszlop, melyen különféle magasságban elhelyezett tusrózsák több irányban és szögben lövellték a vizet, miközben a terem – mert valóságos terem volt – sarkaiból és falaiból preckelt a víz a közép felé, úgyhogy amikor a készülék működött, a zuhanyozó, hajdan feltehetően zuhanyozók langyos trópusi esőben és párában meztelenkedhettek. Többes számot használok, mert mindenki feltételezte, hogy az amerikai nem csak puritán tisztálkodásra használta az elmés vízeygyveleget. Arról nem tudok, hogy a mi csoportunk a tisztálkodáson kívül élt volna a permetezőhelyiség egyéb kínálataival. A kamaszfiúk nyilván nyalták, falták a kamaszlányokat, de mindebből legfeljebb romantikus sétálások látszottak a parkban.

Első keresztútjón inkább a közeli „bűnös város”-ban esett át néhány srác, abból következtetve, hogy párizsi kirándulásáról az egyik magfolyásosan jött vissza szombat éjjel. Másnapra, ahogy a „Szomorú vásárnap” nem cenzúrázott változatában hallhatjuk, duplára dagadt a tojása, az orvos viszont munkaszüneti napon nem volt hajlandó zavartatni magát. Telefonon adott eligazítási alapján beszereztem az ügyeletes gyógyszertárban penicillinampullát, injekciós fecskendő akadt az irodában, és mivel senki sem értett hozzá, a cselekvés a tolmácsra hárult. Felhívtam megint az orvost, hogyan kell beadni. A fenekébe. De hogyan? Mert én még sosem injekcióztam. Akkor hunyja be a szemét, és úgy szúrjon, röhögött az orvos. Úgy szúrtam. Az addig csak nyögő, kankós ifjú elüvöltötte magát. Azt hittem, meg fog halni. Megkönnyebbültem, mikor mégsem.

Az esetnek, mint egész ottani, félig családias, félig kollégiumi közösség napjainak volt valami, ha nem is valótlan, de inkább lebegő és tréfásan költői hangulata, amelyet Bartóczi Ilona fordító két lányával, Klárral és Ilivel a *Micimackó* és a *Három ember egy csónakban* szemléletével kommentáltunk. E két lányt anyjuk levélben rám bízta; szerencsére mellettem igazi gondnoknak Garát szemelte ki, ő foglalkozott iskolázatásukkal. E téren teljesen tájékozatlan voltam, hiszen tanulmányaim során a francia oktatási rendszerről tájékoztatásban nem részesítettek. Nehogy az éhes disznó makkal álmodjék. A magam tanulmányainak szervezéséhez sem tudtam, hogyan fogják hozzá, csak hajtogattam, hogy ha lehetséges, bölcsészetre szeretnék menni, de még fontosabbnak tartom, hogy szabadidőm a nap huszonnégy órájával legyen egyenlő. Szóval rábíztam magam a szerencsére, ez is hozzátartozott az átmenetiség lebegő stílusához. Jóllehet egész nap be voltam fogva, munkámat mégsem azzal a tudattal végeztem, hogy dolgozom. Igaz, a nyelvtanítás nem erőltetett meg: kezdőknek tanítottam az igeragozást, a melléknév egyeztetését a főnévvel, meg ilyesmiket, sok viccelődéssel. Kis nyelvtani házi feladatokat meg diktálásokat javítottam, ezek némi haladásról tanúskodtak, de csoportos oktatásról lévén szó, pünkösdi csodáról nem álmodoztam. Egyetlen egyszer ért ilyen jellegű meglepetés: szabad fogalmazásként egy magas, komoly, igen összefogott fiú, aki épít-

tésznek készült, ösztöndíjkérelmet írt hozzám jóformán hibátlanul, a lehető legmeggyőzőbb indoklással. Bár iskolai gyakorlatról volt szó, olyan hitelesen hangzott, hogy zavartan olvastam: talán a kérelmező mégis azt gondolja, hogy sorsa előremozdításához kellő befolyással bírok.

Bizonynal alapot nyújtott az ilyen feltételezésnek az a mód, ahogyan tolmácsi szerepemet játszottam és az az intézmény, aminek nevében játszottam velem. Szállásadó intézményünket, az M.G.E.N.-t¹⁰ főleg tanítók hozták létre 1947-ben azzal a céllal, hogy az állami betegsegélyző tértései nagyjából száz százalékosra egészítsék ki. A fizetésének két százalékával hozzájáruló tagság hamarosan úgy megszorodott, hogy az alap saját szanatóriumi és beteggondozói hálózatának kialakítását vet-

¹⁰ *A Mutuelle Générale de l'Éducation Nationale* (az Országos Közoktatás Kölcsönös Segélyalapja), ejtsd: em zsé ö en.

te tervbe, a La Verrière-i kastélyban például ideggyógyintézetet szándékoztak berendezni. Olyan magánkezdeményezésből kinőtt közösségi vállalkozásról volt tehát szó, amely vitathat-

lanul sikert aratott, az állam is felkarolta, létrehozói pedig jogosan voltak rá büszkék. Amikor csak mód nyílt rá, érzsüknek kifejezést is adtak a kastélyban, olykor többször is naponta. Hosszabb-rövidebb szónoklatok formájában nyilatkozott a telep felelőse: J.-L. G., a mellérendelt tanító: François, a gondnok: P. M., és a maga módján a kertész meg a szakács is, eleinte ismerkedő üdvözlésként, később inkább helytelenítő figyelmeztetésként a zúgolódások és rendbontások idején. Utóbbiakat általában az Amerikába kívánczók rendezték kamaszos kihívásként, mutatván, hogy nekik a szállásadók nem imponálnak. Ezek meg fűjták a magukét, ismertették eredetüket, jóléti és jótékonyági politikájukat, az egészségügy és a betegellátás terén szerzett babérjaikat. Ismételték, hogy ők nem a kormányt képviselik, hanem az M.G.E.N.-t. Ők adakozók, nem börtönőrök. Szeretnének segíteni a magyarokon. Mindezeket megannyiszor tolmácsoltam, és mindezek előbb-utóbb a csoportunk könyökén jöttek ki. Mintha ez az áldás nem lett volna elég, hetente kétszer-háromszor megjelentek a segélyalap ellenőrei, ügyvivői, kerületi és országos képviselői, egyrészt mert kíváncsiak voltak a La Verrière-i kezdeményre, másrészt mert intézkedni óhajtottak, és intézkedés közben reprezentálni. Nem egyszer külön összeharangozták a társaságot és elmondták csillogó szemmel, történelmi lelkesedéssel ugyanazt az alapszöveget. Ám igazából az étkezésben szerettek szerepelni, nyilván arra számítva, hogy a táplálkozás kedvez a szózat formájában lebonyolítandó barátkozásnak. Csakhogy amíg ők szóltak, addig nem lehetett enni. A csoport nagyobb része civilizáltan végighallgatta őket, a lázongók torzképeket vágtak, tüntően fecsegték.

Egy vasárnap az irodában azt közölte J.-L. G., hogy nagy szerencsében részesülünk: az M.G.E.N. alapító elnöke személyesen velünk ebédel egész családjával. Ő tette lehetővé a menekült telep létrehozását. Míg a népes familia elhelyezkedett a díszasztalnál, Monsieur Rivière természetesen szólásra emelkedett. Nagydarab, Jónásra emlékeztető méltóság volt, tar koponyáján néhány szőrszálalal, emberszeretettől dülledt szemgolyóval. Az alapszöveg inyesmesterien duzzadt ajka közül, öblögető modorban áradt a hallgatóság felé. Három-négy mondat után csettintett is, mint aki finom bort kóstol. Nem csupán ő csettintett, sajnos, hanem az egyik „amerikás” is, pedig ezeket előzőleg külön megkértem, ne balhézzanak. És mielőtt tolmácsolhattam volna a beszédet, a főkolompós elkezdte mondani magyarul, amit unos-untalanul hal-

lott már, és kívülről tudott. Kitört a röhej. Ahogy kitört általában, amikor én heccmesterkedtem a gimnáziumban. Csak itt, úgy éreztem, a magyarok becsülete forog kockán. Lehúztam hát egy durranós frászt a pofátlankodónak. Rivière úr azért még elmondta, hogy az M.G.E.N. szemében a legfőbb érték az ember. Nem mertem fordítani, felháborodottan szidtam inkább a szégyentelenekeket, akik lejártnak bennünket.

Ha regényben csattan el, a pofont, mely a háború utáni magyar iskolákban még a leggyakoribb fegyverkezési eszközök közé tartozott¹¹, sokféleképpen lehetne olvasni. Itt én a helyzetnek azt a fonákságát emelem ki, hogy bár a francia vendéglátókat és neveltségessé tett főképviselőjüket védelmeztem, erkölcsileg teljes egészében a magyar csoporttal azonosítottam magam. Sült le a képemről a bőr azért, mert visszaélünk a vendégszeretettel, rossz hírbe hozzuk a forradalmat. Nem is szólva arról, hogy ártalmasan együgyűnek tartottam jó viszony kialakítása helyett ellenségeket szerezni. És mivel kértek rá, igyekeztem alkalomadtán a józan ész és haszonelvű rend szolgálatában prédikálni, azzal a tudattal, hogy egyfajta hazafias kötelességet teljesítek. Fel sem vetődött bennem, hogy lehet-e hazafias kötelességet teljesíteni idegenek szolgálatában. Talán éppen azért, mert nem láttam elvi akadályát, aránylag könnyen, szinte ösztönösen terjeszkedtem a másik oldal, a franciák irányába.

Meglepetésemre elég hamar az a benyomásom támadt, hogy alig különböznek tőlem. Ezen az általános képen idővel sok mindent igazítanom kellett, de akkor még azt hittem, létezik olyan törzsfogalom, hogy franciák. Nyilván udvariasságuk tévesztett meg, no, meg az, hogy a történelem áldozatai iránt türelmet és jóindulatot kívántak gyakorolni, amennyire csak tudtak. Ráadásul ezek a kispolgárok, akik jószántukból vállalták segítségünket, valami módon adósságot törlesztettek, azt kompenzálták szívességi formájában, hogy nem velük történt, ami bennünket ért. És jó hozzátenni, hogy vidékiek voltak és nem intellektuelek, akik sokszor elvből alakítanak ki nem közmegegyezésses magatartásformákat. A telep felelőse, J.-L. G., köpcös, ironikusan beszélő, derűs haspók volt. Tanítóból lett tisztviselő, urbánus ízlésről tett tanúságot, színházba, moziba járt, ő vitt el először a Comédie Française-ba, a *Bourgeois Gentilhomme* (Úrhatnám polgár) előadására, melynek rendezése hozta életem. Moziba is elmentünk, ő mutatta meg a Filmmúzeumot. Párizsi utakra mindig hodály formájú, fekete Citroën kocsiján indult, amilyent a háború előtti francia filmekben a gengszterek használtak. Szidta folyamatosan a háborús benzinkorlátozást: emiatt nem tudott nagyobb túrára vinni szebb tájak és a „mienkénél” sok-

¹¹A cisztercita gimnáziumban sok tanárom ruházott meg különféle kihágásokért. Maga az igazgató, az apró termetű Britsis Frigyes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, cséphadaróként sújtott le rám egyszer a folyosón, mikor az ott díszelgő ivókút segítségével lespricceltem. Cingulus rojtjának borotvapengével történt levágása miatt Vastag Tibold balkezevel a mennyezet felé cibálta halántékomon a rövidre nyírt haját, jobbajával pedig apró, csípős ütésekkkel lefele verte arcomat, Pomázy Celesztin velőtrázó sujtása felejtethetetlen maradt, bár nem volt olyan rémes, mint amilyenek a felsősök tapasztalatátadás közben festették, Golenszky Kandid visszakézből csapott jó csontosat, Csizmazia Placid felmérte arcátlanságom súlyát, bemérte az arcomat és egy automata pontosságával ütött, se nagyobbat, se kisebbet, mint amennyit a stikli megérdemelt, Ferenczi Csaba fülese olyan váratlanul ugrott, mint macska az egérre. Mindegyiknek megvolt a maga jól bevált módszere, stílusa, amit diáktársaimmal együtt fenntartás nélkül tiszteltem, legfeljebb Rajeczky Benjaminról, a neves népdalgyűjtőről mondhatom, hogy ő nem pofozott, hanem taglózott: mikor énekléshez az alaphangot adta, én a pad alatt ellenhangot adtam egy elnyúzott gitárhúrral – megtorlásként üstökömet előre rántotta, s meggömbülő hátamra húzott a gerincet célozva, közben engem felforgató tettemért hiénának is nevezve.

kal látványosabb Loire-menti kastélyok megtekintésére. Szóviccekre tanított meg – állandóan gyakorolta magát e műfajban –, és malac történetekre bőségesen. Irodájában töretlenül jó hangulat uralkodott: mikor már nagyon untam a pitáni magyar ügyeket, kikapcsolódásért oda menekültem, s ezek az otthoni, baráti körömről emlékeztető társalkodások voltak az én legszínesebb franciaóráim.

b) Egy kínos és mégis kedvező eset

Harsogó röhögéseinket a téliessen párát lehelő, sötétkék *duffel-coat*-jának kapucnijába burkolódzó gondnok akasztotta meg, pedig széles vigyorral dugta be általában a képét. A gondnok kávéházi cimborák alakzatával ellentétben P. M. gentleman farmer külsőt mondhatott magáénak. Szikár, kisportolt, választékosan férfias jelenség volt, határozott és kissé nyers modorú: a ledér fecserészést ki nem állhatta, feltehetően azért, mert ő nem lett volna rá képes. Mindent egyenesen, világosan, célszerűen fogalmazott, játékot csupán testgyakorlatként tudott elképzelni. A tojásfejű hahotázó és a breton matróz arcélével büszkélkedő két férfiú igyekezett leplezni egymás iránti idegenkedését, nyilvános egyetértést csak a magyar csoport felé áradó segítőkészségben tudtak felmutatni. Versenyeztek, némi féltékenységgel, az én társaságomért is, főleg azért, mert velem mindketten szót értettek, és szabadidőm eltöltésére tett javaslataikkal egymást kizáró hadmozdulatokat végeztek. J.-L. G.-vel szemben, aki agglégény volt és szállodában lakott, P. M. családdal és kertés házzal bírt, s ez az én otthon irányában tapogatózó helyzetem szempontjából hatalmas előnyt jelentett.

A gondnok kis Citroën furgon kocsival jött-ment, a kisebb, egy-két zsákra vagy bödönre szóló beszerzést maga végezte. Ezeknek a 2 CH típusú Citroëneknek a légűtése nyüzszítő, szirénázó hangon működött, amihez hozzá kell képzelni a hangszigetelés teljes hiányát, s emiatt a féderes felfüggesztés kíméletlen csikorgását: horkanások, bőgések is dústították a hangzavart, s a fékezések hasonlítottak bombák süvítő érkezéséhez, felrobbanásához. Élveztem az enyhe veszélyérzést, amit az egyensúly megbillenése keltett a kanyarokban, P. M. pedig szívesen vitt el furikázni a környező girbe-gurba utakon kereske-

dőkhöz, postára, elöljáróságra, ahová csak indult ügybajos feladatait intézni. Kérdezgetett a vasfüggöny mögötti életről, és mint afféle géhás, a könnyűipari cikkek és felszerelések gyatraságán szakértelemmel ütközött meg, s úgy vélte, ilyen alacsony életszínvonal Franciaországban is forrongáshoz vezetne. Számomra először furcsa volt, hogy a szovjet elnyomást nehezen hozta kapcsolatba a Szovjetunió létével, pedig semmiféle rokonszenvet nem mutatott a kommunisták iránt. Viszont könnyes lett a szeme, amikor a budapesti fegyveres ellenállás eseményeit idéztem fel. Ő sem tudott betelni a magyarok hősiességével, és azt mondta, a családjának is el kell mindeze-

ket mesélnem. Barátokat is meg fog hívni, megtisztelem-e őket azzal, hogy náluk ebédelek vasárnap? Ragyogó napsütésben jött el értem délelőtt tizenegykor saját személykocsiján, és elvitt az északabra fekvő Maisons-Lafitte-ba, a Saint Germain-i kastély és erdő melletti kertes faluba, az ő fehér kőből épült villájukba. Útközben elmondta, hogy a felesége breton, és ő is szeretne az lenni, de nem tudhatja biztosan, mert talált gyerek. A feleség, halszemű, elég lapos, és inkább seszínű, mint szőke asszony kint várt a lépcső tetején, óráját nézve zsörtölődött, mert szerinte késtünk, délből kellett volna kezdeni az aperitifet, már negyed egy van, neki pedig fél egykor be kell indítani az ebédet. Megkérdeztem, nem lehet-e rögtön az ebédrel kezdeni, az aperitif kihagyásával, akkor időben lehetnénk. Ők összenéztek, majd sajnálkozva rám, s elnevettek magukat. Válasz helyett kérdezték, mit iszom. Bevezettek egy tágas nappaliba, ahol a megterített asztallal szemben fotelektől körülveve állt egy alacsonyabb, amerikai mogyoróval és sós ropikkal. Miközben néztem, a Martini színvonala hogyan emelkedik a jégkockák fölé, bejött egy magas lány, anyjára csak annyiban nem hasonlító, hogy nem volt lapos, nem volt seszínű, nem volt halszemű sem. Alig nőtt ki a kamaszkorból, társaságban még szüleitől várta a jelzést, hogy miként kell viselkedni, viszont külalaki előnyeinek már pontosan tudatában nézelődött ibolyaszín szemével, és biggyesztette érzéki ajkát. És láttam rajta, egyből felfedezi, hogy a szőben forgó előnyök engem korántsem hagynak hidegen. Ebédhez vele szemben ültettek. Próbáltam beszélgetni, ezt kerülte, igennel, nemmel válaszolgotott, szemezni viszont azonnal elkezdett. Időnként megeresztett olyan nézést is, mely jelezte, hogy vizuális párbeszédünk nem négy szemközt zajlik. Házigazdám, a talált gyermek, és fonnyadó, breton asszonya úgy tett, mintha nem venne semmit észre. Előhozták a T-34-eseket, szinte gurigáztak velük az abroszon, nekem pedig megint be kellett részletesen számolnom a Molotov-koktélokról. A lánynak – nevére már nem emlékszem – nem különösen imponáltak ezek a számára szinte távol-keleti események. Aránylag figyelmesen, de közömbös ábrázattal hallgatott, csak akkor élénkült fel, amikor a beszélgetés visszasodródott az ő ismeretségi körére, a lányokra meg a fiúkra, akikkel járt, s akikkel kapcsolatban apja, mondókám egyre lelkesebb közönsége, feltette a kérdést: hasonló körülmények között vajon kockára tennék-e életüket hasonló hősiességgel? Károgáshoz hasonló kamasznevetés hagyta el az ígéretesen buja ajkát, és elhangzott néhány fumigáló megjegyzés Christianokra és Jean-Loup-okra (ez utóbbi nevet ekkor hallottam először), akiket nem lehetett elképzelni a helyzet hasonló magaslatán. De, s ez a válasz hangsúlyából érződött, nem is lett volna értelme ilyen helyzetben elképzelni őket, mert valójában közülük nem volt hozzá. Hogy mihez volt igazán közük, az nem derült ki, legfeljebb asszociációs alapon következtethettem a filmből, amelynek megtekintését kávé után a lány türelmetlenül sürgette.

Nem sejthettem, hogy az ebédnek folytatása is lesz. Nem ismertem még a francia családok vasárnap délutáni együtt-lötyögéseit, amelynek aznap moziba menés adott keretet. Kamaszkorom végén, Budapesten, mihelyt lehetett, leléptem a családi asztaltól, és mentem lógni a „sráccokkal”, a „haverokkal”. Franciáknál rituálisan szülők és

gyermek, tetejébe gyakran a nagyszülők is latin, törzsi életet élnek ünnepnapokon, s ezek a kis falanxok belső egységüket biztonságosan őrizve, előszeretettel vegyülnek el a környező sokaság makrokozmoszában. Mintha a megmozdulás a társadalom alapszerkezetét szemléltetné, a családközösségek rekeszes szomszédságát, melynek a hétköznapi munkaszervezése csupán a fenntartási formáját nyújtja, de lényegét nem képezi. A lényeg a *bios*, a szaporodás, az élet fennmaradása. A munkaszervezés lehet vita tárgya, az élet fennmaradása nem. És ha a családon belül viszály tör ki, akkor a tét nem az élet fennmaradása, hanem az élet minősége. Furcsa módon, mintegy tükörjátékszerűen, a film éppen ez utóbbi kérdést választotta dramatizálta. Autóval mentünk valamelyik környékbeli nagyobb helységbe, ahol szélesvásznú vetítést lehetett nézni. A lány által választott amerikai filmet, amit mindenképpen meg akart nézni, Nicholas Ray rendezte *Rebel without a cause* címmel. Franciául *Fureur de vivre* (*Bősz életkedv*) fordításban forgalmazták, ami csupán egy erős fiúkból álló elsőéves egyetemista banda által kiváltott összetűzés halálhozó elfajulására utalt, említés nélkül hagyva a szüntelenül megidézett metafizikai hiányérzetet. Általában az élet-halálra menő vetélkedéseket szokták az említésre méltó jelenetek között számon tartani, nekem azonban megmaradt emlékezetemben a főszerepet játszó James Dean szorongásos, széles vásznú látomása a planetáriumban megnyíló világűr végtelenéről. A rendező láthatóan a kor ifjúságának kórképet akarta összeállítani, s ebben a kozmosz némasága és az egymással civakodó, gyenge szülők egyaránt magyarázzák a fiatalember sodródását a céltalan lázadásba.

Mindannyian elgondolkozva jöttünk ki a teremből. Naiv néző voltam, az járt a fejemben, milyen távol vagyok elvben ezektől a fiataloktól – elvégre mi nagyon jól tudtuk, milyen ügy érdekében lázadunk –, és mégsem tudom kivonni magam a film hatása alól. Albert Camus még a kiadóban kedves szerzőm lett: őt kezdtem el emlegetni. Már csak azért is, hogy valami közös fogódzót találjak a látottak megbeszéléséhez. Melléfogtam: senki sem olvasta. A *L'homme révolté* (*A lázadó ember*) említésére a lány kelletlen hallgatásba burkolózott, anyja morgott, hogy most divat a fiatalság minden baját a szülőkre kenni, P. M. pedig lelkendezett, hogy milyen nagyszerű egy olyan magyar menekülttel moziba menni, aki Albert Camus-t olvasta. Azt sem tudtam eldönteni, a lány miért vágyódott a filmre. Divatcikk volt a baráti körében, vagy azért-e, mivel a téma, legalább is valamelyik része személyesen érdekelte? Miközben visszavittek La Verrière-be, a kocsiban valami évődés kialakult apja és közte, éppen a szülők nem éppen kedvező beállítással kapcsolatban, de a tréfás hang inkább arra vallott, neki személy szerint nincs miért lázadnia a családi körben.

Ahányszor megjelentem náluk, s ő is otthon volt, nem nyílt egyetlen alkalom sem arra, hogy négy szemközt maradjunk. A meghívások ugyanis rendszeressé váltak, s a Martini lehajtása után az asztalnál rutinosabbá vált a szemelés. Úgy tetszett, egyre többet tudunk tekintetünkkel közölni, az üzenetek egyre gyengédebbek, s a hozzájuk illő mozdulatokra pusztán a szülői ellenőrzés miatt nem kerül sor. Mert amikor az ibolyaszem figyelmeztetésnek meghosszabbításában a szülői párra pislantottam,

az anya halszeme s az apa szinte belülről világító kék szeme bizony ránk, és még inkább rám szegeződött. Azon töprengtem, lányukat vajon a maga fiú barátaival is csak szemezni engedik-e. Vagy talán kettőnkkel van valami szándékuk, bár jó partinak igazán nem számítottok – esetleg éppen ezért tartanak attól, hogy csak úgy a magam öröme, a szabadságharcos huszáros döfésével véget vetek lányuk szüzességének, és továbbállok füttyörészve. Ha viszont megpróbáltam közvetlenül tájékozódni, visszaterelve a szót a nyugati ifjúság szellemi és erkölcsi hiányzeteire, olyankor P. M. megeredő szavait neje nyomban elterelte az M.G.E.N. ügyeire. Az ellen nem emelt szót, hogy egy közös vasárnap délutáni foglalkozás után – a szomszédos patikus kertjében megtanítottak *pétanque*-ozni, aztán az esti Martinit is ott hajtottuk fel – P. M. náluk tartson vacsorára, sőt a késői órára való tekintettel egyik vendégszobájukban éjszakára. Házibarát lettem. Elvittek Antonyba is, ahol idősebb lányuk férjével egyetemi diáklakásban lakott, s az a lehetőség, hogy egyetemista házaspár ott elég jó körülmények között együtt élhet, később, Nicole-lal kötött házasságunk elején biztonságot és önállóságot tett lehetővé. De az akkori látogatás során még azon morfondíroztam, csak nem azért mutatják nekem Antonyt, hogy lássam előre, milyen körülmények között tanulhatok majd lányukkal? Aki persze velünk volt, és játszott némán az ibolyaszín tekintetével.

Szóval, lassanként körülöttem forgott a család élete. Pontosabban a kettőnk incselkedő szempárja által képezett tengely körül – gondoltam én. S amikor P. M. közölte, kedvemért sikerült meghívniuk a friss Goncourt-díjas Romain Garyt, „ő sok embert ismer”, arra gondoltam, hogy csakugyan be akar olvasztani a családba, ehhez akarja előmenetelemet egyengetni. Nem emlékszem, hogyan sikerült hozzájuk csalogatni a nyilván elfoglalt író, talán az M.G.E.N. vagy még inkább valamilyen gaulle-ista kapcsolat segítségével – P. M. ismerte a rádiós Jean Nohant, valamint a tábornok egy szerényebb regényíró hívét, akinek a neve nem jut eszembe –, elég az hozzá, hogy a nagy ember megjelent, a háziúr s a háziasszony feszült vendégszeretettel leste minden kívánságát, remek vacsorát kapott, melynek során én azonban megint az ibolyaszínű keresztrejtvény fejtésébe merültem. Rögeszmémből csak a konyak melletti beszélgetés húzott ki, mert sok érdekes szó esett a franciáknak a németekkel szembeni fegyveres ellenállásáról, meg a sztálingrádi csatáról, amit én gyerekkoromban a másik fél híradóiban láttam más szempontból, erre pedig inkább nem tértem ki, pláne, mivel kiderült, hogy Gary orosz származású, de aztán ő maga abbahagyta a második világháborút, és elkezdett kérdegetni a magyar „kommunista-ellenes felkelésről”, és arról, hogy én mivel foglalkoztam a hazámban. Észrevétlenül oda juttunk, hogy Franciaországban mi szeretnék lenni. Megismételtem, amit a háziaknak virtusból szoktam mondani: szabad ember a nap minden órájában. Vagyis író, fordította ő a hangzatos igényt hétköznapi nyelvre. Írtam-e már franciául? Negyven oldal szakdolgozatot Thorez elvtársról. Kérdezőm nem röhögte el magát, ezt én kissé hiányoltam. De olvasni szeret? Hogyne, s ez volt a mester-ségem is. A kiadói tevékenység már profi alapon érdekelt. Kiket lektoráltam? Kiket lehetett kiadni? Akit nem, miért nem? Meglepte, a cenzúra ellenére milyen gazdag

anyagot jelentettünk meg. És hogy én kiket fordítottam? Mikor említettem, hogy egy Balzac-történetet is, belefogott Balzac dicséretébe. Én meg próbáltam magyarázni, hogy fordítani fordítottam, de ettől még nem lett kedvenc szerzőmmé. Észrevétlenül belemerültünk ellentétes nézeteink fejtegetésébe: ő az Emberi Komédia írójának energiáját csodálta, én ezt az energiát sokalltam: ha kevesebbet ír, biztos jobb lett volna. Nem szerettem tudakosságát, társadalom-központúságát, patetikusan pancsoló, naiv lélekrajzait, számvevői komolykodását, a szereplők telefontkönyvbe illő hemzsegését stb. Jó negyedórán át csatáztunk, kirekesztve a háziakat, akik a passzív néző szere-

pének nem egyhangúan örvendtek. Főleg a hölgyek nem. A háziasszony csokoládészeleteket kezdett körbekinálni, az ibolyaszemű kendőzetlenül ásított.

Gary erre a látványra oda nyilatkozott, hogy másnap reggel vonatra kell ülnie. Megszeppentem, hogy én szegtem a kedvét, de a tartóztató mondatokon átlábolva a kijáratnál még felém fordult: És tanuláshoz van-e kedve? Persze, hogy volt. Ő pedig örvendett, hogy megismerhetett. Akkor már tudtam, hogy erre mit kell mondani, és mondtam. Be sem csapódott még az autó ajtaja, bent a hölgyek szedték le az asztalt. Feljállottam, hogy segítsek. P. M. közbeszólt, biztos fáradt vagyok, menjek csak lefeküdni, és jött velem, hogy a kis Larousse-lexikonban valamit megnézzem, mert az a vendégszobában van. A falépcsőn még kérdezte, milyennek találtam az estét, az író. Érdekesnek, feleltem röviden, gondolva, hogy ő is fáradt. Hát ez több volt, mint érdekes, kiáltott fel a szobába lépve. Nem gondolta volna, hogy ilyen rendkívüli lesz. Te minden képzetet felülmúltál. Sziporkáztál. Remekeltél. Tegezett olykor az idősebb jogán. Én magáztam: miért, mi nem tetszett? Azt hittem, ugrat. Egész közel hajolt és mámorosan suttozta: hát nem érted, hogy remekeltél. Gary elbűvölted. Én nem is tudom, mit mondjak. Csodállak. Hadonászott. Elfutották szemét a könnyek. Rávetette magát az ágyra, fejével a párnát verdeste. Még szerencse, hogy csak a párnát, mert jó erővel sulykolt. Cso-dál-lak! Egyre kínosabban éreztem magam. Mi baja lehet? Elég sokat ivott, de különben bírta az italt. Felugrott, járkált magából kikelve, bele-belenézett az arcomba. Hallatszott, hogy csikorgatja a fogát. Csillapítani kellene, mit tegyek? Lerogyott az asztal mellett álló székre. Zokogásban tört ki. Vonaglások között mondta alig hallhatóan. André, szeretlek. Na, tessék. Ilyesmire nem számítottam. Bámultan rá, mereven, hitetlenül. Bár ki volt erősen borulva, felfogta, hogy ő itt egyedül vergődik az érzelmeivel, engem feszélyez. Lassan, könnyörögve felém nyújtotta kezét, aztán a kéz lehányatott, ő pedig mentegetőzött: nem lett volna szabad elragadtatni magát. Aludjak jól. Most mindent el fog mondani a feleségének, mondta, és zaklatottan kivonult.

Nem könnyen emészthető este volt, a végén altatót vettem be. Ébredés után nem nagyon húzhattam az időt, várt lent a reggeli. Nem az ebédlőben, ahol az én kényeztetésemre tálalni szokták, hanem a konyhában, minimális edénnyel és minimális mennyiségben. P. M. sehol. Az ibolyaszemű sehol. Négyszemközt a háziasszonnyal, s ebből a négyből kettő kisírtan és ellenségesen próbálta érzékelteni két kávéval és zavarattal, hogy jóvátehetetlen baj történt. P. mindent elmondott. Nem aludtak egész éjszaka. Tönkreteszem a házasságukat. Hiába dadogtam, hogy sejtelmem sem volt az egészről, ő azt sziszegte, ne játszam meg magam. Régóta észrevette, figyelte a praktikámat. Azt akartam mondani, hogy akkor láthatta, ki érdekel engem, de aztán lenyeltem. Ha ő csakugyan nem látta,

minek bővítsem a bűnlajstromomat. Tudtam, kiskorúakra itt nagyon háklisak. Amivel vádolt, magában is megdermesztett. P. ott akarja őt hagyni. El akar velem menni. El akart. Hajnalban megígérte, hogy mégsem. Belém villant: ez a háborgó asszony voltaképpen szövetségesem: meg akarja tartani férjét, én pedig nem akarom tőle elszakítani, egyáltalán szeretnék ennek a házának a csapdájából kiszabadulni. De aztán még ezt az egyezséget is megtakarította nekem. Ugye, megértem, szó sem lehet ezentúl arról, hogy vendégül lássanak. P. megígérte, nem keresi többet a társaságát. Ha van egy kis becsületérzés magában, nem játszik vele többet, békén hagyja az otthonunkat. Méregbe gurultam. Itt valaki kiforgatja az igazságot. Vajon P. M. állította be a helyzetet hamisan? Vagy a nő akar rám kenni olyasmit, amiért a férjére kellene orrolnia. Asmodée jutott eszembe, Mauriac színdarabja, amelyben egy kétértelműen viselkedő fiatalember feldúlja egy család békéjét. De basszusklarinet, mikor voltam én kétértelmű? Teljesen egyértelműen, noha elővigyázatosan ábrándoztam az ibolyaszemű domborművéről, s igazán nem tudhattam, hogy az átható tekintetű apa engem nem ellenőriz, hanem rám áhítozik. Mint a szép, híves patakra. A disznó Toldiból pedig – ahogy a gimnáziumban hívtuk – emlékeztem a gímszarvasra, kit seggelött az ármány, s az egész időtlen eseten, bár sajnáltam a háziakat, inkább nevettem, mint sírtam. Magyarázkodni semmi értelme nem volt. Megköszönni vendégszeretetüket szintén nem lehetett. Az asszony nem is köszönt vissza, mikor indultam.

P. M.-et La Verrière-ben még egyszer-kétszer láttam, de J.-L. G. hozta a hírt, hogy jó esélyem van bekerülni az Ecole Normale Supérieure-be. Szerinte az M.G.E.N. ügyvezető titkára létesített kapcsolatot az előkelő intézménnyel, nekem pedig nemigen nyílt módom feszegetni, hogy Romain Gary mennyiben járt el az érdekemben. Mikor Nyugaton megindult az *Irodalmi Újság*, az ő Goncourt-díjas regényéről, *Les racines du ciel*-ről (Az ég gyökerei) írtam első könyvismertetésemet, de többet vele nem találkoztam, műveit sem olvastam, mert keveredett bennük valami kelet-európaiasan moralizáló és franciásan naivul eszményítő, ami nem járt messze a szocreáltól. Amikor pedig Emile Ajar álnéven kezdett írni, és a nyolcvanas évek elején egy szakdolgozatíró egyetemista kedvéért fel kellett ütnöm a *Gros Câlint* (Nagy ölelkező), a vécében lakó óriáskígyó történetét, ezt meg a tréfás ötlet ellenére siralmasan érzélgősnek találtam. Mindazonáltal akkori helyzetemben a találkozás Gary-val az üresjárat végét jelezte. Szinte egyik napról a másikra búcsút mondtam a tolmácséletnek, a magam szóhasználatával: a lógásnak. Munka volt ugyan a nyelvi közvetítés, a kezdők oktatása, mégis léhaságnak éreztem más, lényegesebb tevékenységhez képest. Vissza a műveltséghez, ez lett a sürgető jelszó a laktanya, a „jó Jeromos”, a La Verrière-i kastély kópérégybe illő fejezetei után. Vissza az írott szóhoz: ebből a továbbiakban egy jöttányit sem engedtem.

TAKÁCS ZSUZSA

A kísérleti nyúl

Azt hitte, hogy vendégszereplésre érkezik, de ráébredt azon nyomban a szomorú valóságra a tűk, a maszkok és a nikkellal ketrec láttán. Nem tudott örülni immár a lenyugvó nap fényében fürdő hegykaréjnak, amely a vetítőteremben elébe tárult, s amelyen végighordozhatta volna még mesterien csiszolt, piros üvegszemét, sem a ropogós káposztalevél illatának, amelyet gondos kezek – lakatra zárt fedővel – egy húsvéti tapsifülekkel díszített tálcán tálaltak elé. Hidegen hagyta a közszerepléseit kísérő rajongás. Merengett a génjeiben hordott komolyság rejtélyes okain, és: „*mások örülnek*” vádolta magát. Jó szándékkalelve mégis ugrott még egyet-kettőt (vagy hármat) a tükrök előtt, de a figyelő szemek reflektorfényében végül is *kinyúlt*.

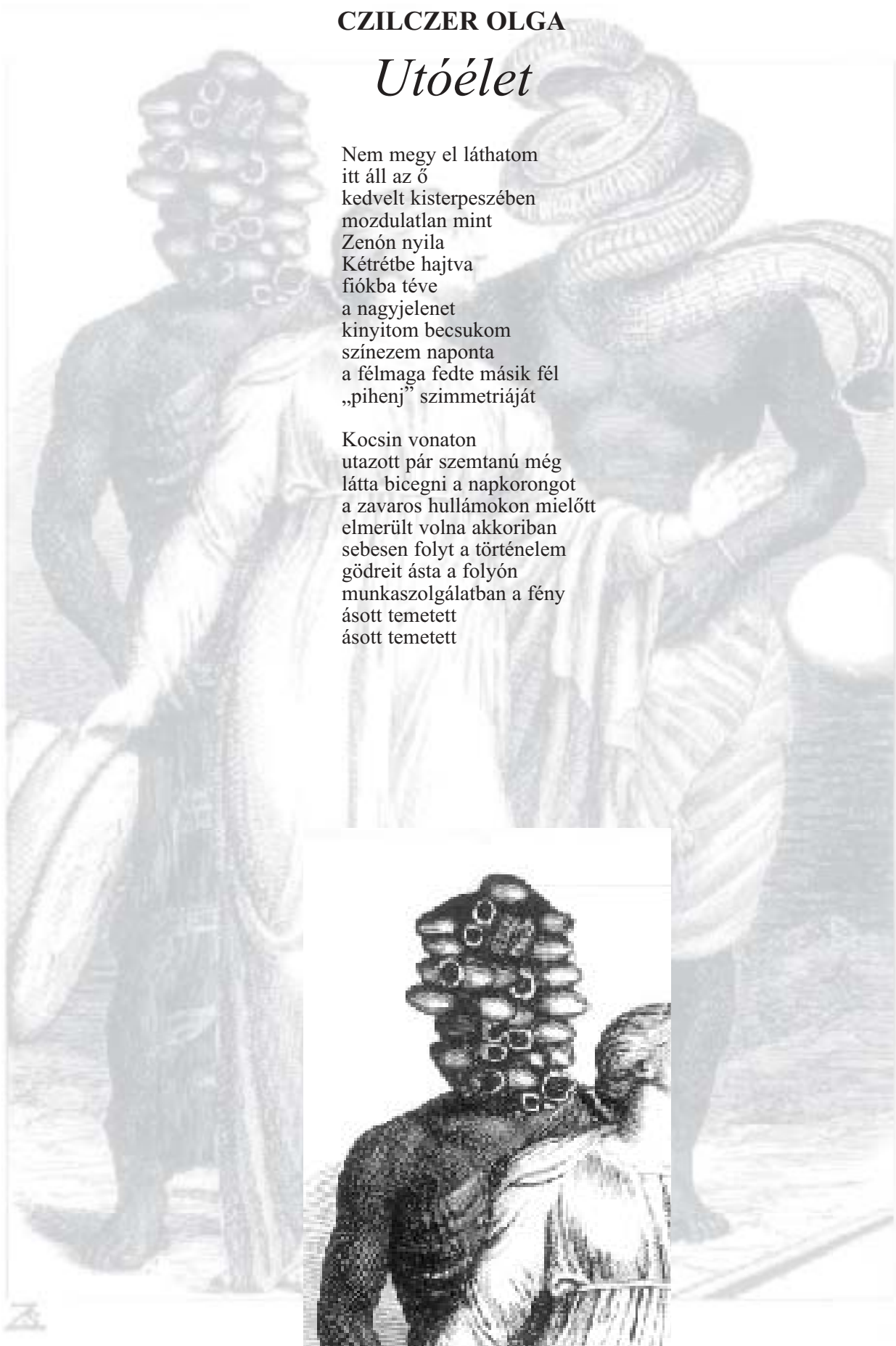

CZILCZER OLGA

Utóélet

Nem megy el láthatom
itt áll az ő
kedvelt kisterpeszében
mozdulatlan mint
Zenón nyila
Kétrétbe hajtva
fiókba téve
a nagyjelenet
kinyitom becsukom
színezem naponta
a félmaga fedte másik fél
„pihenj” szimmetriáját

Kocsin vonaton
utazott pár szemtanú még
látta bicegni a napkorongot
a zavaros hullámokon mielőtt
elmerült volna akkoriban
sebesen folyt a történelem
gödreit ásta a folyón
munkaszolgálatban a fény
ásott temetett
ásott temetett

Lapok egy életregényből

*Und lese leiser seine zweite
Und seine dritte träum ich schon.*
(RILKE)

Az előzéklap nem árul el
semmit a házból borúból
az ágak átlózta tetőből

Mindez egy csak sejthető
ég mögött rajzolódik
tört fényben a címlap
hol a szerző a cím homálya
miközben egy más homály
ereszén évek cseperegnek
egyre lassulóban

Ám ha a tető a takaró
s az engedékeny ágak
mintha csak letennék
átkívánczó terhüket
a nagy ágyra óvatosan
hogy a felhőgödölye
álma töretlen maradjon
agyó rácsos kiságy
nyakában csengettyűvel
már a hajnal fűvén lépdel

Mintha nem is este lenne már
s ez éppenséggel a korai óra
Apa most ment el a gyerek
kényeztesse tágasabb tér
még langyos testnyomába
fészkel magát

Családi tabló

Szép nagy család. Jobbomon J, balról fiam, lányom, az unokák. De nem hiányoznak felmenőim sem. Ott ülnek-állnak mögöttem. Apám egyik keze vállamon, a másik annyiszor elhegedült erdejéből soha el nem hozott madarát röpteti. Csöndet kér, majd egy fiatal hajtást az állához illeszt. Vonó ring, rikítja a zöldet. Ő és a hegedűhang. Mindenki feszült figyelemben. Vajon melyikük ér ki a sűrűből?

Anyám oldalt hajtott reszketeg fejjel néz lapjaimba, mintha kéretlen kibicelne. Rendezzem át életem, mondja, meg hogy dobónak ne a tegnapot, a holnapot pazaroljam. Baj-e, ha vesztek?, mondja. Nem lesz-e, aki visszanyeri? Hát persze, itt van M, a bajnok alvó. D, aki egy luftballon mögül lesi, mit művel ennyi felnőtt. Itt a Soros Születő (vigyázz, csillár!), épp feldobja a labdát.

Pályán a műhold. Ni hogy suhan, ni hogy kanyarodik! Mindjárt felkéri a Földet. Csak nem fogja kikoszarzni, hisz – ez ám a jó szárny alá való! – épp egy Strauss-keringőt játszanak. De elpukkad a tüdő buboréka, a suhanás zümmögéssé szelidül. Ez csak egy légy. Hogy szabadult a képbe? Valaki a rovarirtó sprét reklamálja. Inkább a bűz, mint a zümmögés. Csak ne a tegnapot! Csak azt ne! Jönnek a dédunokák.

Távlat

Azt, hogy Ő nincs, egy szóval sem állíthattam. Ellenkezőleg. Meggyőződésem lett, hogy annyi idő elteltével már eggyé vált a földdel, melyről pár csillagév-tizednyi távlatból nyugodtan elmondható: volt, van és mindig is lesz. Ő, mennyire örültem, hogy még egyszer nyaka köré fonhattam karjaimat!

Megállítani persze csak üggyel-bajjal sikerült a magányos esőerdőivel, az egymást folyton-folyvást üldöző lényektől zavaros tengereivel és sikátoraival, ember alig lakta elitnegyedeivel, síká olvadó hegyeivel és felgyűrődő síkságaival keringő bolygót.

Ő volt-e csakugyan? S én – hogy hívnak? Teremtőm! Lábujjhegyen imbolyogtam, egy némiképp megzavart testhelyzetben és identitástudatban, amihez hasonlót a hirtelen fékező tömegjármű idéz elő.

Fogadjak szót az óvónéninek, mondta félprofilból, már továbblendülőben, meg hogy bálban petrezselymet, ágyban álmat árujak.

Amióta tudom, hogy a Földnek keze-lába, arányos emberformája van, árva kis planéta, már nem szívesen görgetem a Nap körül életem. De tehetek-e mást?

Az ember kedélye változik

Vonószárnyon egy hegedű. Láttam, ide tart. Képével megkocgatta ablakomat, a zene elhallgatott. Mit óhajt?, kérdeztem, mintha nem sejtettem volna meg kívánságát, hogy percet se vesztegetve kövessem.

Másnap már magam álltam ki az ablakba. De csak egy gyalogos alak jött arra, hóna alatt egy húsvéti sonkával (no, ez se fog dalra kelni!), meg egy görkorcsolyás kiskamasz egyensúlyozott a flaszteren.

Harmadnapra az idő szeszélyesre fordult. Bolond szél támadt. Ilyen szokta a kottát le- és elfújni. Ugyan hagyjam a kifogásokat, tudom én kívülről is azt a szólamot, érvelt emberem, feltűnően vagy hat ütemnyiről. Hát eljött mégis?

A társaim!, intette oda az ellenkező irányból felbukkanókat, tegnapi ismerőseim, a lábát hóna alatt cipelőt, meg azt is, aki hasonló testrészét kerékre cserélte. Igaz, csak műkedvelők, mondta, de publikumnak éppen megfelelnek.

Ekkor azonban, szerencsére, mert a kezdőhang sehogy sem jutott eszembe, hirtelen elsötétült. A fekete politúr hasadékából húrok remegtek elő, fehér és sötét billentyűk záporoztak alá. Ez már az utolsó tétel, gondoltam. De kitartani – képtelenség. Még ha akarnák se ülhetnék a zongorához.

GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR

A tükör monológja egy borotválkozó férfihez

Arcod gyűrött, hólepte táj. Reggeli kávédat
nem a szerelem, csak az öreg gáztűzhely
forralja pokollá. Nagy kortyokban nyeled a zaccot,
az iszapot, mely az álmok aljáról megmaradt
neked. Nem repülsz magasra, és nem nézel
szédítő liftaknák mélyére sem. Gyalog jársz.
A Petőfi utca a tiéd, a kiszámítható aszfaltjárda.
(Most pedig siess, állj el előlem,
sírn szeretnék. Nekem nem adatott meg,
hog magamban gyönyörködhessem.)

Erőre kapva

A mindennapi élet megoldására kitalált
egyenletek és képletek nem váltották be
a hozzájuk fűzött reményeket. Elengedtem
hát őket. Először csak a kertig merészkedtek,
szemüket bántotta a fényesség, majd erőre kapva
örökre eltűntek a sehová sem vezető utakon.
(Azóta egy diófa alatt ülök. Néha érkezik egy-egy
levél, amelyen ez a címzés áll: „a tudósnak,
aki nem számol és nem számít többé, élete
számtalan”.)

Világóra

Vajon mennyit mutat a világóra?
(Világóra nincs is, csak helyi érdekű
percek és másodpercek vannak,
amik homokba vagy szemétkbe dugják a fejüket,
így várják a csatlakozást, ami késik,
így várják a csatlakozást, ami nincs,
várnak, várnak, hogy eljőjön végre
az ő idejük is: vonaton, buszon, léghajón.)
A világórára vonatkozó kérdés költői tehát.
Nem vár választ, és nincs szüksége
kérdőzöre sem.

JÓZSA EMŐ

A múlt dallamai

Mikor voltál, nem Te voltál
Mikor nem vagy, mindenem vagy
Egy nagy hegyet rárakodtál
Míg széthordom, erőm elhagy
Vagy életem, józan eszem
A sors adja, forrón eszem

Félkegyelem

Túl az Operencián
Ülök az ambivalencián
Mit senki nem tud megfejtani
Az is lehet, hogy egyedi

Csak nekem van, csak nekem adták
Mutatják az Isteni akták
Így hát kiválok a tömegeből én
Az emberiségből a kretén

Szorongásban

Áfonyát kértem, piros bogyós likórt
Vöröshajú osztrák vízszemében látom a téli gőzt
Vajon összeáll ez a vers
Vagy szétveri a fájdalom
Pedig a hó kétméteres
A csend és a nyugalom
Boldog kutyák szaladgálnak egy sínyomon

Lassan gyógyulok – rokkant katona – vakon
Csak nekirontok a sorsnak szenvedéllyel
Lehet nem is az enyém, ez derült ki az egyik éjjel
Fiatal testeket akarok, hogy nyögjön a szorongás
A testmeleg, a gyönyör és főleg az izzadás
Legyen a pánik halálos ágya
Mikor lassan, hajszálról hajszátra
Szögek a tenyérbe, elönt a szerelem vágya

Tavaszi pánik

A szorongás a király
Felteszi tavaszi koronáját
Int és a világ – csupa kecs és báj –
Megmutatja ótvaros visszáját

Jönnek a férgek, a nyálas csúszómászók
A csörgődobos viaszbabok
És ezernyi halálok, öngyilkosságok
Egy, két, három pirula az áruk

Nem lehet ezt kibírni, el kell tűnni innen
Ez nem embernek való, kifolyik szememből a szín
Valami hitet adjatok, sírja ki az Isten
Összekaparom szögesdrótos szívem; megmentöm, a rím.

Jövőkép

Mért fáj ha nem surrog a tollad
Dobd el büntudatodat
Majd jönnek mások, jobbak, szebbek
Szerelemtől felkentebbek

Ne sírj, hogyha nem neki írsz
Ne félj, hogyha nem neki sírsz
S hogyha másképp nem megy
Koporsóba szedd a meggyet

Prága

Színes fotelben kuporgok.
Prágában, az ablak előtt.
Görgős szecesszió, afrikai puha árnyalatok
Az első sivatagok összes vöröse.
Hosszú a szoba, kicsit fázom.
Rügyezik a fa az ablak előtt
Apró, igyekvő bolyhok, március

Hány március kell,
Hogy ez a halovány ciklámen itt előttem
Ne a finomságodat juttassa eszembe

BÍRÓ JÓZSEF

Egetbíró – Szabadság

legfőbb ... egy – kincsem :
... megvilágosult ... szellem ...
— : titkos ——— kiváltság

Étouffé

ahogy ... a ... vásznak –
ra ... színek ... fölfeszülnek ...
miképp' ... a ... — : úgy ... élj !

Álom – 'Fejtés

máglya ... zsarát'ján
... 'enyésző ... hajszál – kereszt ...
— : hétszer ——— hét ——— halál

Múlhatatlan – Tél

nehéz – ködökkel –
– döngútban – enyésző – szív –
jövén ... : mintha ——— már

Szembesülés

kisemmizetten :
... cselédjeként ... a TÉLNEK ...
—— : lét' – halál' —— : féllek

ZSÁVOLYA ZOLTÁN

Vasistvánias

Anyám halálára is

Ősz, télvíz vagy tavasz: minden és mindig egyenesen a nyár – *után...*
Mondd csak, eme merő egy évadvéget nem unod-e? Királynői sután

amint a hegyről – kibomlik – az ablakon át – s nyújtózik le – a térség, a vizig,
köréje lendül, nyomában hömpölyög, belőled vizslatón, a *szemlélődő vizit.*

– Indiánpanoráma... Menő alaktanilag, bár *szemantikuma*, úgymond, ciki talán,
melletted ül, aki elviselteti valahogy, öregasszonyod e fura öröklétben, a Lány.

Elnézed, s mily türelmesen, hogy milyen türelmes ő: a természetet – – –
mintha egyszerűen Pestről Budára helyeződött volna át költészeted!

Így nyár után. Élet után. A hőséget kipihenőn, a komoly utazásokat;
partfövenyt, ugye, a tengerét s ami a jámbor kalandozóra még rászakad

itt-ott, összességében nem annyira „veszkődő élvezetként”, hanem egyenesen
„hedóni fáradtságul” inkább, *megpróbáltatás* gyanánt (eszedbe így veszed).

S szerte a világban. *S megint előlről* majd – mint ami véget sem ér, így nem is
kezdődik hát, ellenben az idők folyásában körforog. Szobrod majd andezit

kell hogy legyen benne, mert akképp tartós minden, ha jó az anyagalap;
kunyaálni pedig, ha kell hozzá, művészetiileg, ó, éppen maga *az* a kalap

olvadjon rá készséggel a büsztre: mert mell-tuskó (nem is egészalakos,
idejétmúlt valami!) őriz meg téged; „l’art pour l’art”, aligha a szörnyü lapos,

részletező „közkultúra”, amivel – persze – bajod neked egy szál se, tudom.
Noha időnként sziklás hegyi ösvényeken sem bántál kódorogni, főleg járt uton

pancsolt lépted, hiszen sétafikáltál, kolbászoltál, keveregtél, afféle foton
fényerejével, egyszersmind kényelmesen és esetleges pályán cikázva,

alig is görcsölve, hanyagul képezve le, mennyire szomorú általában az ábra.

Törött Áru

– textcím beúszik –

Susogást hallasz, drága Lucien, mi ez?: *Die Nixe im Teich...* – a berlini Hoffmann legalább így mondaná, ha mondaná valahogy, de kábé most adja be a kulcsot; ezernyolcszáz-huszon... -egy, -két, -há..., és...; vagy már később vagyunk?!

Kevésbé lehet, vagy mégis?, mert: mi is ez?; a susogás nyilván női ruha, jelesül selyem alj és partmenti pásit meg sás, plusz Miegyéb kölcsönhatásából...; akár hőkeltnők is mondható súrlódás ez, öregem. – Bár inkább tánciskolában /-ból indulunk.

S német földről; ne bántson valahogy. Keményebb vidék, az igaz, mint a tiéd, de filozófikusabb egyúttal. A mizantrópsághoz fényesül a *klászikus ideál -izmus* (kényes fényegyensúly -talanság, mondom). Nem *Nichte*, unokahúghoz nem nyúlsz, bármilyen romlott is vagy.

*

Susogást hallatsz, drága Lucien, legyen ez a *Hiper Power Időtlen Virtuál-Terminálja*. Hogyan?: textcím beúszik, akárha film megfelelő felirata a huszadik-huszonegyedik századból. Mert onnan érkező, Nagy-Budapestről, s a szerkesztőség közleménye minden. Te is a sorok közt.

Ne nyögj ettől, az nem férfias. Már ha egyáltalán érdekelnek még olyan apróságok, hogy mi ilyen, amolyan. Aztán (Textcím beúszik) Aztán úgyis mindegy (Textcím beúszik) (Textcím Beúszik, És Navigál, Elvisz, Elrendez, Szétken, Meg- – Meg-. Meg-. Meg-. Meg-. Meg-. Meg.).

A kútalj fontosabb, a lendülő inga (Poe), vagy az *elágazó út?*, ami – akarva épp – talán máris örvény partoldal... Biztos csak, hogy korántsem olyan *jegyz*i a dolgot, mint a berlini Hoffmann, legyen bár mégoly fekete is szegény, hogy ördögnek jó lenne akár – – ördögnek, aki löfegyversorozat hangközeiben frocliz' szét.

*

Susogást hallasz: „Drágám, Lucien!” Hitetlenkedve lapozok rád, megújra, vissza; semmi kétség: „cicusnak” nevez két nő is, s nem pont *az* után... Cseszed – stílszerűen szólva –, ez azért sok, nagyon sok, te!, anti-atletha, te, „aestheta hymens”!; aligha aletheia, maximum: ars aleatoria.

Akármi is azonban, Lányi Viktort, a fordítót kevésbé tehetjük felelőssé érte(d), s ha pedig őt nem, Balzac, a társadalmi-pénzügyi-politikai balzsák, még inkább mutathat feléd némi intoleranciát. Már megbocsáss!, rólam nem is szólva, mert megvan a jogom s bőségesen ám!, hogy önarcképként utáljalak.

(Az ördög legnagyobb vétke az, hogy időnként nem csak mélyen emberi akar lenni, de ember is – – ám a leghatalmasabb ördög még csak a legeslegyengébb ember... Ami nem kevés, ugyanakkor, hogy ez a teljes tudomány, teszi, hogy ennyi is, mindössze!, az egész multság.)

ZALÁN TIBOR

Dünnyögés, félhangokra

Régi történet ez *bogarak*
szívére köd jött s a kertek alatt
szegény József könnyezve ácsolt
könyvsátrakat az írók csontjából

Ne élj Akkor se hogyha mindegy
megadhatná nemléted a rangod
ahogy a hídon nem mész végig
s avarból a szemed előkéklík

Letépem testemről friss varát
a *vaslábasban sárga fű virít*
egyetlen nyílt seb lángolja át
párnád fölött a meddő éjszakát

Olyan szép dolog elfáradni
mások bajában menni maradni

Tél *Ácsolják a veszthelyet*
le kéne írni Pilinszky helyett
a durva deszkán gyámoltalan
két forró állat hóban meztelen

viaskodik és vérben hagyja
egymást Közelít a dobok hangja

Egyszer győzni is elfáradtok
s nem lesztek reklámban szétszórt arcok
többé Lassul a gyilkos tempó
Késetek kihűl öléshez tompa

Néma félelmek vesznek elő
átleng *elleng a néma kék idő*
elém dobja lássam a múltam
s hogy jövőmhöz semmit sem tanultam

tenyerembe dobom a fejem
megérkeznék de nem emlékezem

Durva tréfa már-már szolgálai
magyar vagyok de európai
nem tudom melyik nagyobb szégyen
ma S hogy jobb legyen honnan kell nézzem

Ne bántsatok ha most rossz vagyok
Üres az ég késnek a csillagok

Terhes felhők megbánást szülnek
csak a némákból lehet jó szónok
Elsüllyedünk ha nincsen partunk
vagy belegondolunk merre tartunk

Meglódul *visz megyek utánad*
enyhe hányinger valami bánat
dermedt tűzhely vár jeges vízzel
már végképp másnak Megjöttem Nézd el

•

Kicsit halkabban élek nem baj
jöhet a szél közületek elfúj
Halkabban élnek a felhők is
fönt Az ég rohan Halálom érik

•

Bosszú s hozzá önmutogatás
öngyilkosságod Szimpla önbaszás
Aztán mégis mint édes forma
vonz a semmi Élethez láncolva

•

Nem más ködkép csak és árnyalak
telt melleire varjak szállanak
földmélyi szántón örök tavasz
hanttá lett öle Vár és befogad

•

Törekszünk amúgy cseléd módra
rajtunk röhög egész Európa
a föld elfordul kelet felé
könyvek által ment persze lefelé

•

Valaki csak befogadhatna
messze estem fájától az alma
most én az uccákon lődörgök
nincs háború honnan a lődörgök

•

Sorsomhoz létet a halál told
tegnap délután könnyezett a föld

•

Úgy elnézem akár a csodát
a hideg úrön olló repül át
repülőt vág szét sír a gyerek
meghal vagy angyal lesz mind egyre megy

•

Én hosszan mindent elbeszelnék
úgy rohannék mint elromlott vészfék
szagára az éjjeli vonat
Összegyűrnéd s eldobnád sorsomat

•

Úgy hiszem most még kitelelnék
bennem a megíratlan szerelmek
s a meg nem éltek új havára
madárnyomot lép mindegyik lába

•

Téli szüret Karókon lógnak
a köd fűrtjei Fönt a hollóraj
szétszéledt nyáj Legyint a pásztor
Csillagok alatt ti megaláztok

véres játék de már nem rontja
üres a szívem Nincsen rám gondja

MÁRTON LÁSZLÓ

A dunai óriáshal

Január ötödikén, egy ködös és fagyos hétfői napon, amikor a császári követek végre az összes határszakaszról megállapodtak a török delegációval, és amikor már csak a többi vitás kérdés elrendezése volt hátra, mint például a folyami határszakaszon hajózó kereskedők biztonsága, vagy a muzulmánok zarándoklatának engedélyezése a visszafoglalt részekben maradt minaretekhez, dzsámikhoz és türbékhez, továbbá ferences rendház létesítése Jeruzsálemben a Szent Sír folyamatos karbantartása végett: akkor váratlanul csattogás hangzott fel, mintha két óriási tenyér verődött volna össze, és a nagy tárgyalóbarakk szűrkén tátongó ablakán, ugyanis az üvegtáblák és a keretek ugyanúgy nem készültek el, mint a kerek tárgyalóasztal, berepült egy fehér galamb.

Mindenki megdermedt. Nem tudták mire vélni a földöntúli hatalom színrelépését. Még a tinta is belefagyott a findszájába, mert az írnök, aki a tolmács munkáját is végezte, nagy bámulatában leemelte a tintásfindszát arról a melegített vaslapról, ahol annak volt a helye. A galamb körbepölyt a zúzmarás tárgyalótermet, majd ismét megcsattogtatta szárnyait, és leszállt Ibrahim pasa előtt, aki oly méltósággal trónolt az egymásra halmozott birkabőrökön, mintha a birkák még élénének, és boldogan legelnének egy rég elvirult nyári mezőn.

Akkor aztán kiderült, hogy a galamb semmilyen földöntúli hatalmat nem képvisel, de még csak valamely földi hatalmasságtól sem érkezett, hanem egy olyan személy küldte, akinek már nem volt hatalma, ám ennek az állapotnak gyors és erőteljes jobbulását remélte a karlowitzi békekongresszustól. A galamb ugyanis egy levelet hozott Ibrahim pasának, még hozzá nem csekélyebb súlyú személyiségtől, mint Felső-Magyarország hajdani fejedelmétől, Thököly Imrétől.

Thököly úgy értesült, hogy a békekongresszuson az országhatárokkal együtt az ő helyzete is vita tárgyát képezi. Ezért nem habozik értesíteni a tárgyaló feleket, hogy ellentétben a szállongó híresztelésekkel, friss, jó egészségnek örvend: mind a katonai, mind a politikai szerepléshez készséget, sőt az elnyomott és megfogyott magyar nép szenvedése láttán kényszerítő szükségét is érez. Ő a Porta és a felséges padisah leghűbb szövetségese volt jó szerencsében is, bajban is, tehát a békekötésben is elvárja, hogy hűségét méltányolják a tárgyaló hatalmak.

Ő a felséges szultántól athnámét, szövetséges uralkodónak járó kiváltságlevelet kapott, és ez a kiváltságlevél mind a mai napig érvényben van.

Őt a nemes vármegyék a kassai országgyűlésen Felső-Magyarország fejedelmévé, majd a keresztényszigeti országgyűlésen Erdély fejedelmévé is megválasztották, és ő a két fejedelemség egyikéről sem mondott le, tehát ő mind a mai napig legitim uralkodó, aki érvényt fog szerezni jogainak.

Nem titok előtte, hogy a béke a „fennálló birtokviszonyok” elve alapján köttetik meg, ezért ő esetleg hajlandó volna lemondani Felső-Magyarországról, amennyi-

ben visszakapja a Thököly család 1668-ban elkobzott birtokait, és garanciát kap a magyar nép ősi szabadságának helyreállítására, ám az erdélyi fejedelemséget okvetlenül magának követeli.

Követeli továbbá felesége, Zrínyi Ilona hozományát, amelyet már 1687-ben kézhez kellett volna kapnia, és ha most egy hónapon belül meg nem kapja (már csak azért is, mert nincs miből kifizesse a mézáróst, a seborvost és a postamestert), akkor ő a felső-magyarországi fejedelemséghez is ragaszkodni fog. Ami pedig beláthatatlan következményekkel járhat.

Thököly értesülései annyiban helytállóak voltak, amennyiben aznap csakugyan az ő jövőjéről folyt a tárgyalás, de azt már némileg tévesen hitte, hogy fejedelmi hatalmának visszaállítása képezte a vita tárgyát. Nem éppen erről volt szó, hanem a Drinápolyban tengődő kuruc fejedelmek kiadatásáról, amelyet a császári delegáció követelt abból a célból, hogy Thökölyt Pozsonyban, a klarisszák melletti piactéren felnégyeljék vagy más példaszerű büntetésben részesítsék.

Ibrahim pasa nem volt lágyszívű ember, nem sajnálta Thökölyt, inkább megvetette, mint hűtlen alattvalót és mint a balcsillagzatok fiát. Azonkívül Thököly, gyaurok közt is protestáns lévén, soha nem tart böjtöt. Nem szégyelli magát, zabálódik össze-vissza, mint a mézárászék mögött a kutyák: nem csoda, hogy mozdulni sem bír a köszvénytől. És még a friss, jó egészségével dicsekszik.

Azt is tudta Ibrahim pasa, hogy a politikaelméletben legfőbb tekintélynek számító Ibn Khaldún szerint az alávetett népekben feltörő szabadságvágy nem elégséges oka az igazságos háborúnak (hacsak nem igazhívők támadnak a gyaur felsőbbség ellen), és a nagy birodalmak összetartó ereje nem utolsósorban abból fakad, hogy a szabadság nevében támadt pártütőknek még a csontjait is, még a szétszórt hamvait is addig fenyítjük, amíg a szabadság, az önállóság pusztá eszméje nem válik a túlélők szemében gyűlöletessé.

Viszont ha valaki a szultán köntösének szegélyébe fogódzkodik, azt a felséges szultán soha nem szolgáltatja ki senkinek. A fényes arcú szultán még soha egyetlen szövetségeseinek vagy hűbéreseinek sem lett árulója. Aki a felséges szultánba veti bizalmát, az soha semmiképp sem csalódhatik, még akkor sem, ha a felséges szultán csalódott benne. Így tehát a szóban forgó Thököly kiadatásáról ő, Ibrahim pasa még csak vitatkozni sem hajlandó, mindazonáltal szívből reméli, hogy ebben a kényes ügyben is mindannyiunk számára elfogadható megállapodás jön létre.

A császári követek némi töprengés után tudomásul vették, hogy Thököly nyilvános felnégyelésére nem kerül sor. Viszont ez esetben azt kívánták, hogy a szultán nyilvánítsa Thökölyt saját alattvalójának, és tartsa házi őrizetben, az államhatártól nem kevesebb, mint száz mérföldnyire: vagy az ázsiai szárazföldön, vagy a tenger valamelyik távolabbi szigetén.

Ennek Ibrahim pasa nem látta semmi akadályát, vi-

szont azt kérte: ha már Thököly és cinkostársai nem kaphatnak a bécsi udvartól amnesztiát (amit pedig ő mindenképp ki szeretett volna eszközölni a hitvány gazemberek részére), úgy legalább a kuruc vezér felesége, Zrínyi Heléna térhessen haza. Hiszen ő, mintegy tíz évvel ezelőtt, a császár jóváhagyásával távozott Bécsből férjéhez Törökországba, és ott nem követett el semmi vétket. Ne kelljen Thökölyhez kötnie sorsát, inkább gondoskodjék első házasságából született fiáról; különben az ifjú Rákóczi Ferenc, Ibrahim pasa tudomása szerint, a császár egyik leghűségesebb alattvalója. Vagy ezt nem jól tudom?

Mire Schlick nagyot fújt mérgében, hogy csak úgy gomolygott a pára, Oettingen pedig ezúttal sem szólalt meg: Rákóczi soha semmi jót nem tanult az anyjától, és ha a kuruc hölgy tíz éve magára hagyta fiát mint kislegényt, úgy most, amikor ez a Rákóczi már felnőtt férfi, hiába támad fel benne az anyai érzés. Schlick reméli, hogy e második Heléna miatt, aki már jócskán elmúlt negyvenöt éves, vagy talán ötven, és hiszen a legtöbb kérdésben már ügyis megegyeztünk, nem törhet ki újabb trójai háború.

Ibrahim pasa szeme összeszűkül, szakálla előreugrott. Bántónak érezte a célzást, hiszen ő Phrygiában született, azon a tájon, ahol Trója romjait rejtette a föld, és a görögöknek nem is tudta megbocsátani, hogy Tróját ledöntötték. Szintúgy a perzsákra is haragudott, amiért Kyrosszal az élen elpusztították a szomszédos Lydia tartományt, azonkívül köztudomású volt róla, hogy kedvenc ágyasait akkor is megtartja háremében, ha már betöltötték negyvenötödik vagy éppen ötvenedik évüket. Egész életére megjegyezte Háfiz költőnek azt a rövid versét, melynek négy sorában egy férfi három nőről beszél: első kedvesünk virágkehely, a második boroskupa, a harmadik méregpohár. Jól van, főkövet uram, jól van; de azért a hozományát ugye ki fogjátok fizetni Zrínyi Helénának? Mert azt még egy falusi bírótól is elvárhatjuk, tartsd meg, amit ígértél, nehogy a bécsi királytól! Schlick szó nélkül hagyta, hogy uralkodóját királynak nevezi a török tárgyalófél, ám kijelentette: a felséges császárnak esze ágában sincs pénzzel támogatni esküdt ellenségeit, őfelsége az adófizetők pénzét hasznosabban is el tudja költeni.

Végül, néhány percig tartó ingerült szóváltás után, olyan értelmű elvi megállapodás született, hogy: a tárgyalófelek Zrínyi Heléna hozományának mihamarabb történő kifizetése iránt folyamatos érdeklődést fognak tanúsítani. Ezzel mindenki elégedett lehetett, kivéve talán Zrínyi Helénát.

Miután pedig a fentebb írt ügyeket elrendezték, sor kerülhetett az utolsó tisztázatlan kérdésnek, a hadifoglyok és egyéb rabok jövő sorsának elrendezésére. Foglyok még mindig tízezerrel sínylődtek mindkét oldalon, csak hogy a megbeszélés most egy pillanatra kizökkent a kerékvágásból, mert a császári másodtolmács, egy Andreas Thyll nevű lovassági tiszt, aki a beteg Lachowitzot helyettesítette, hirtelen elsápadt, megtántorodott, és nekirogyott a nagy tárgyalóbarakk egyik tartóoszlopának.

Kérdezték, mi baja. Felelte, semmi, és elnézést kért az alkalmatlanságért, amelyet pillanatnyi elgyengülésével akarata ellenére okozott. Thyll is, akárcsak Lachowitz, hadifogságban tanult meg törökül, mielőtt azonban fogásba esett volna, egy ütközetben aknaszilánk fűrődött a

mellkasába, és most, hogy órákon át kiabált a hideg tárgyalóteremben, hirtelen hasító fájdalmat érzett: a szilánk bizonyára elmozdult addigi helyéről.

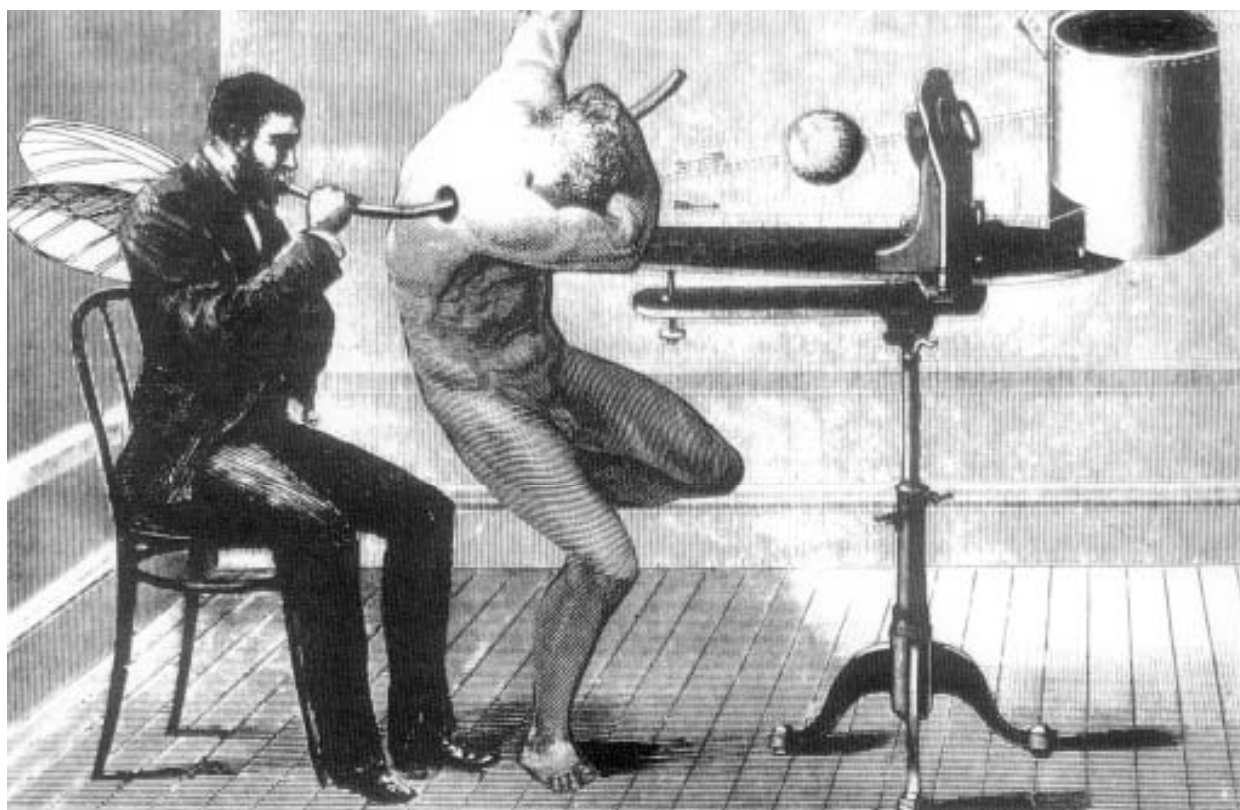
A császári követek suttogva tanakodtak, miközben úgy gőzölgött a szájuk, mint valami vastag bőrből varrt levesestányér: van-e még a delegációban, aki tolmácsnak való? Hammerschmied élelmezési biztos ügyes ember, de megszegyenítően alacsony a rangja. Strattmann postamester szeptember óta bárói rangot visel, vagyis eléggé tekintélyes férfiú volna, de sajnos dadog. A tábori káplán szépen, tagoltan beszél, de nem tud egy szót sem törökül, sőt még olaszul is csak mutogat, bár a szláv nyelveket kiválóan ismeri. Végül eszükbe jutott a spanyol származású követségi titkár, Andró gróf, akit különféle okokból nem kedveltek, most mégis alkalmasnak találták rá, hogy idehívják tolmácsolni; csak hogy Thyll addigra már kihúzta magát, letörölte homlokáról a hideg verejtéket, és kijelentette, hogy: készen áll folytatni a munkát.

És ekkor, mintha egy láthatatlan szemlélő nyilvánította volna tetszését, kintről, az üvegtelen ablakon túlról taps csattant fel, majd a következő pillanatban szélrohamb támadt, amelynek dermesztő fuvallata besodort a tárgyalóterembe még egy fehér galambot, ugyanolyat, mint az imént. Ez a galamb kétszer is körberöpült a hidegtől recsegő, csikorgó tárgyalótermet, amíg rátalált Ibrahim pasára, aki majdnem teljesen eltűnt az orrlukaiból tóduló gőzben, akár egy felhőbe burkolódzó meredek és kopár hegy; ismét megcsattogtatta szárnyait, majd leszállt a pasa jobb vállára, úgyhogy a nagyúr nem érte el a jobb kezével, a bal kezével pedig nem akarta megfogni, mert az igazhívók a bal kezüket másra használják, nem arra, hogy ételt és élő madarat megfogjanak vele.

Egyébként is a gyaur tolmács hősies munkabírása jobban lekötötte figyelmét, mint az a levél, amelyet a galamb valószínűleg hozott neki; a maga részéről ő is készen állt a munka folytatására. Leghőbb vágya volt, hogy a békekészenléti hamarabb elnyerje szerződéses formáját, és hogy eltökéltségében, jó szándékának őszinteségében végképp ne lehessen kételkedni, még az ősszel megfogadta, addig böjtöl, míg az elkészült megbékélési szerződést ki nem hirdetik. Fogadalmához pedig tartotta is magát.

Ne gondolja azonban az olvasó, hogy Ibrahim pasa heteken át nem vett magához táplálékot, ő tudniillik úgy böjtölt, ahogyan ramadán hónapban a muzulmánok, akik napkeltétől napnyugtáig szigorúan tartják a böjtöt, majd a napnyugta órája után esznek, isznak, vigadoznak. Csak hogy Ibrahim pasának nem volt módja, de kedve sem volt vigadozni, hiszen ő is, akár a többi követ, késő éjszakáig, nem ritkán hajnalig dolgozott, napközben pedig étlen-szomjan vitázott és alkudozott a keresztényekkel, miközben feltámadt benne a gyanú, hogy a velencei követ, sőt voltaképpen a császári követek is szánt szándékkal húzzák az időt.

Emiatt napról napra gyűlt benne az ingerültség, melyet azonban, ha eltekintünk bizonyos apró jelektől, eddig még palástolni tudott. Ugyanakkor a császári követek is mindinkább elveszítették türelmüket. Elegük volt a fagyoskodásból, a kényelmetlenségekből, a veszedelmekből; azt ugyanis nem említettük eddig, hogy az elhúzódó tárgyalások és a cudar idő miatt egyre több kívánnivalót hagyott maga után a Corbelli-ezred katonáinak fegyelme. A főkö-

vetek tudták a legkevésbé, hogy a napirenden levő rabló-támadásokról csak tudomása van az őrparancsnokságnak, vagy éppenséggel a parancsnokságról indulnak azok a parasztgúnyás katonák, akik megrohanják az országútra merészkedőket. Bárhogy volt is, a Corbelli-vértesek ostromgyűrűje napról napra fenyegetőbben viselkedett.

Am a császári követek leginkább a koplalástól szenvedtek, főleg Schlick, aki jó étvágyú, vérmes ember volt, és aki hozzá volt szokva, hogy déli harangozásokor nekiül bőséges ebédjének. Márpedig a karlowitzi táborban kénytelen volt nélkülözni a déli ebédet, sőt még a déli harangszót is. Az ebédet mindig akkor tálalta fel a főszakács, aki asztalnok is volt, amikor egy kürtjel értésére adta, hogy a kitűzött napirendi pontok végig vannak tárgyalva, és bizony ez a kürtjel többnyire késő délután vagy inkább az esti órákban hangzott fel.

Ráadásul a pecsenye kiszáradt a folytonos melegítés miatt, némelykor meg is volt égve, a bornak pedig, amely meg volt fagyva, szintén a melegítés miatt poshadt melléke volt. Ibrahim pasa legalább saját jószántából koplalt napestig, és ezért Schlick irigyelte. Neki esze ágában sem volt böjtöt fogadni, mégis az éhkoppot nyelte napközben. A pasa pedig észrevette Schlick szenvedéseit, ugyanezért mindig azon fáradozott, hogy a kényes kérdéseket hátraverse a napirendi pontok sorában. Tudta, hogy az idő előrehaladtával a császári követ legalább annyira tekintetbe fogja venni saját éhségét, mint a német-római szent birodalom érdekeit.

Csakhogy a mai napon, január ötödikén, amikor a hadifoglyok helyzetének rendezéséről és a Száva menti határsáv kiürítéséről kötendő megállapodás után hátra volt még egy közös lakoma is, afféle jelmezes multság, amelyre Oettingen udvariasságból a török delegáció vezetőit is meghívta, épp a mai napon Schlick a szokásosnál

is türelmetlenebb volt. Mi az, hogy a török hadifoglyok éheznek és fáznak, amikor én is fázom és éhezem, pedig nem vagyok sem hadifogoly, sem török?! Így kiáltott, és intett a tolmácsnak, hogy szóljon hangosan, de még ennél is hangosabban.

Minek vitázunk itt a határsáv kiürítéséről, amikor az én gyomrom ki van ürítve határtalanul! Lámcsak, már alkonyodik, és a jól megérdemelt ebéd még mindig oly messze van tőlünk, mint a sivatagi vándortól a pálmafákat mutogató délibáb, mivel a főméltóságú nagyvezír holmi szárnycsattogató galambokkal hozatja privát levelezését, melynek szemünk láttára való elfogadása nem csekélyebb ildomtalanság, mint mondjuk pusztá kézzel nyúlni az égő gyertya kanócahoz, vagy, teszem azt, mint bal kézzel vinni szájunkhoz a kenyeret, mielőtt asztalhoz ülénk, és jobb kézzel nyúlni segítségünkhöz, miután lekuporodtunk.

Ezt hallván, az angol mediátor, William Farrington érkezettnek látta az időt, hogy közbeavatkozzék. Lehúta jobbjáról hermelinprémes kesztyűjét, úgy integetett, ám ezzel már elkésett egy kissé. Ibrahim pasa felállt a birkabőrökről, fölegyenesedett, mint a gyermekeit felfalni készülő Saturnus. Résnyire nyílt szájából kígyó sziszegéséhez hasonló hangok törtek elő, melyeket Maurocordato főtolmács oly rezzenéstelen arccal bömbölve fordított, mintha már megkapta volna kinevezését havasalföldi fejedelmé. (No és ki hitte volna, hogy ez a Maurocordato máról holnapra megtanult németül, még hozzá bécsi tájnyelviségben!)

A nagyvezír főméltósága sajnálatosnak, vagy inkább szánalmasnak tartja, hogy a bécsi király követi kizárólag a gyomraikkal törődnek. (Ezzel azt akarta kifejezni, hogy talán több gyomruk is van egyszerre, akár az ökröknek és egyéb kérődzőknek.) Nekem, Ibrahim pasának nem fáj sem az éhség, sem a hideg, nekem két szép gyermekem

elvesztése fáj. És noha kezemben van a világ legerősebb hadserege, noha nekivághatnék a keresztény országoknak bosszúszomjas hadvezéremmel, hogy felkutassam és kiszabadítsam gyermekeimet, mégis leülök tárgyalni veletek, tiszteletreméltó keresztény urak, és már hetek óta huzakodom veletek türelmesen, bár a türelmet nem az én prófétám hirdeti, hanem a tiétek, ti azonban a gyomrotokat üreslítek, ti disznóhúst evő disznók (ezt már nem kell fordítani).

Az itt levő Farrington úr is tanúsíthatja, mindig is nagy-lelkű voltam a keresztény foglyokkal szemben. Sorsukat, ha ez lehetséges volt, könnyítettem, vagy ha nem volt lehetőség, legalább nem tettem nehezebbé. Amelyik megkapta vagy összegyűjtötte váltságdíját, mehetett, amerre látott, még ha száz jó török vitézt kaszabolt le, akkor is. Bezzeg ti az én szépséges leánykámat, Kártigámot, ki pedig semmit sem ártott nektek, Buda várának elvesztek fogságba ejtettétek! Máig sem tudom, hová lett, hol sínylődik, milyen alantas munkát végez, mennyi verést kap, nem kényszerült-e keresztény hitre térni, és nem háramlottak-e rá még ennél is nagyobb szégyenek. Hej, pedig ha tudnám, hol van, kinél van: számolatlanul adnám érte az aranyat, csak ismét karjaimba szoríthatnám, csak ismét szabad lenne, mint a madár.

Bezzeg ti az én délceg fiamat, Ahmedet, ki pedig nem harcolt ellenetek, hanem a követek fehér zászlajával ment át Veterani tábornokhoz Lugosra, tulajdon törvényeitekre fittyet hányva fogságba ejtettétek! Háromszor is kifizettem érte a váltságdíját, ám egyszer sem kaptam őt vissza; sőt ma már azt sem tudom, hová lett, hol sínylődik, milyen alantas munkát végez, és nem kényszerült-e keresztény hitre térni. Hej, pedig ha tudnám, hol van, kinél van: ezzel a két kezemmel fojtanám meg sanyargatóját, csak látná délceg fiam, hogyan bűnhődik a hitszegés, csak ismét szabad lenne, mint a madár!

A madár pedig, mármint a fehér galamb ekkor átrebent Ibrahim pasa jobb válláról a bal vállára, a pasa pedig jobb kezével utánanyúlt, és valóban talált a szárnya alatt egy levelet. Ezt a levelet a szavai nyomán beálló csendben kibontotta, ám elolvasni részint a sűrűsödő félhomály miatt nem volt képes, részint azért nem, mert kezei remegtek a félig visszafojtott, félig feltörő dühtől. Bárhogy nézte is az írást, az csak olyasféle mintázatnak mutatkozott, mint a rázkódó szitán a mákszemek, mint a hullámok előtt sodródó parti fenyő, mint a folyón túl a szélben hajladozó búzatábla.

Kár pedig, hogy nem tudta elolvasni azt a levelet, mert éppen olyasmikről értesülhetett volna, amiket leginkább szeretett volna tudni, vagyis hogy: Ahmed él, hogy: megszökött a gyaurok fogságából, és hogy: keresztény ruhában, keresztény álnév alatt bujkál valahol a császári fennhatóság déli határvidékén, alkalmasint nem is messze Karlowitztól. Hátha némi óvatos tudakozódással nyomára lehetne bukkanni.

Az viszont szerencse, hogy sem Della Torre velencei főtölmács nem volt jelen e pillanatban, sem Andró gróf nem állt még be tolmácsolni Thyll helyett. Mert ha Ibrahim pasa észreveszi egyikük földre süttöt szeméből, másikuk pimasz és hetyke pillantásából, miféle szerepük volt Ahmed sorsának rosszra és még rosszabbra fordulásában, mindkettejük torka felé kiterjesztette volna hatalmas markait. Márpedig

amely torkot Ibrahim pasa csak fél kézzel is megmarkol, abban sem lélek, sem lélegzet nem járkal többé.

Így azonban enyhült arccal nézett körül, mint aki azt lesi, nem jön-e még egy, harmadik fehér galamb is az előző kettő mellé. Az olvasónak eláruljuk, hogy de bizony jönni fog, csak egy kicsit később. Aki pedig úgy sejtí, hogy ennek is lesz majd a szárnya alatt egy írás, az nem téved; mi azonban úgy intézzük, hogy a jelen pillanat és a galamb közé beékelődjék még néhány esemény.

Először is, végre szóhoz juttatjuk a tapintatos Farringtont, aki még mindig úgy integet, mint egy alleppói bábjátékos. Azt mondja, hogy: no de uraim, hiszen itt állunk a békeségnek már a küszöbén! Egyetlenegy lépés hiányzik, hogy megalkossuk a békét, és a Duna-tájék nemzedékei évszázadokig áldani fogják nevünket! Két hónapja kínlódnak itt; most vesszen kárba sok vesződésünk, amikor gyümölcsre karnyújtásnyira van? Erős hittel hiszem, hogy a főméltóságú nagyvezírhez is a béke fogja visszavezérelni gyermekeit, méghozzá heteken vagy napokon belül!

Viszont a kiürült gyomrok helyzetét ennél is hamarabb rendezni fogjuk, minthogy a császári küldöttség lakomával egybekötött jelmezes mulatságot rendez, amelyre meghívást kaptunk mindannyian, és amelynek előkészületei már zajlanak odakint!

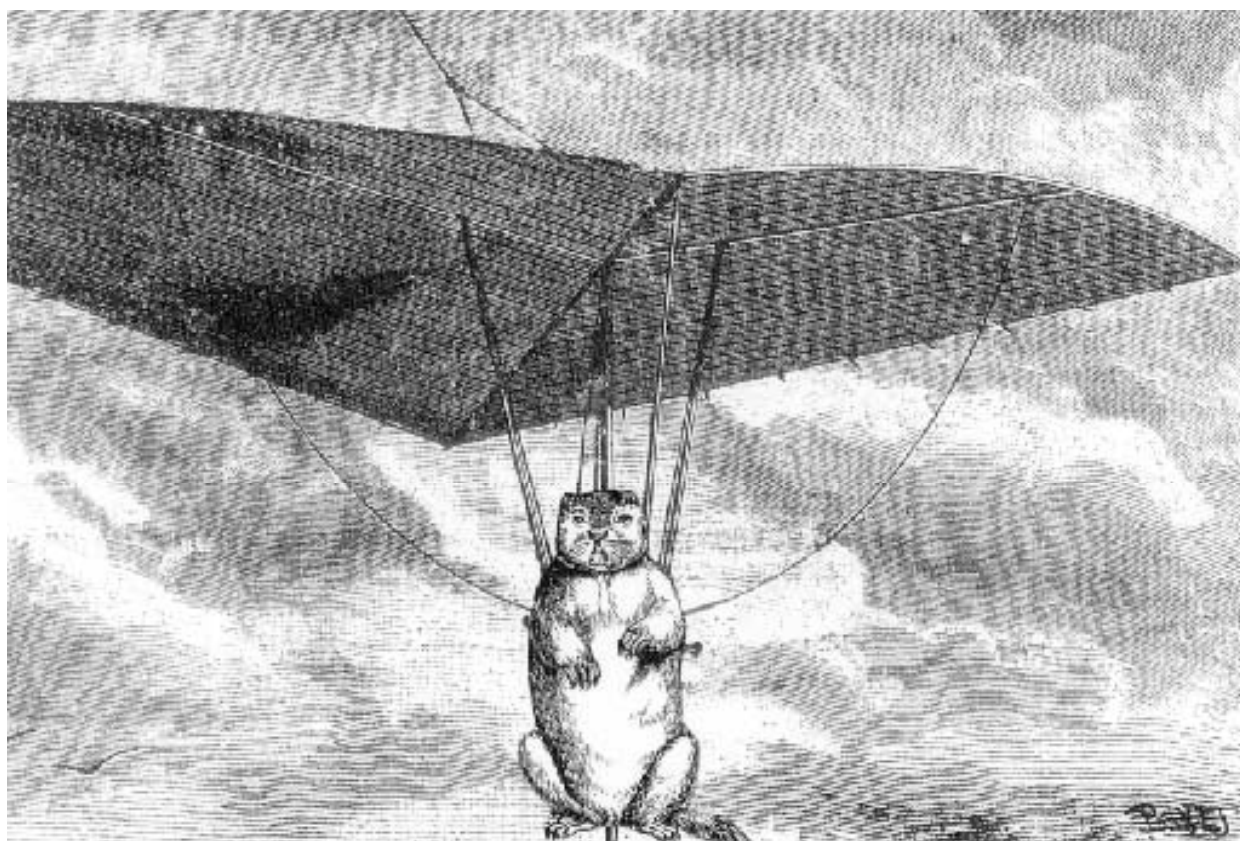
Szerény véleményem szerint húsz perc, vagy akár tíz perc alatt is megegyezünk a hadifoglyokról és a határsávról, aztán ki-ki magára öltheti mulatságos jelmezét. Hajrá, ti derék tolmácsok, munkára fel!

A török főtölmács, Maurocordato csak úgy feszült a nagy elszántságtól. Látszott rajta, hogy azt a kevés időt, ami szerinte hátravan a havasalföldi fejedelemség elnyeréséig, ő már akár guggolva is kibírja. Ellenben a császári tolmács, Thyll sehogyan sem rugaszkodott neki a munkának, mert inkább ismét az oszlophoz dőlt, és a szája szélén vér folydogált.

Így került arra sor, hogy az estefelé kezdődő jelmezes mulatságon Andró gróf játssza a tolmács nem feltétlenül hálás szerepét. Mindjárt el is követett egy vaskos baklövést, amennyiben Ibrahim pasához, a nagyvezírhez, akit akkor látott életében először, kezét az ámulattól összecsapva, a következő felkiáltással fordult: Benkovits Ágoston püspök uram, hát mégiscsak iderendelték eminenciádat?

A nagy sietségben ugyanis elfelejtették tájékoztatni róla, hogy a multság alkalmából nemcsak a mieink öltöztek napkeleti jelmezbe, hanem udvariasságból az oszmánok is olyan ruhát öltöttek magukra, amilyet véleményük szerint Nyugaton a keresztények viselnek: egyikük bíborosnak öltözött, a másik franciás jellegű udvaroncnak csipkés gallérral, rizsporos vendéghajjal, a harmadik holland sajtkereskedőnek, a negyedik magyar huszárnak és így tovább. Mármost Ibrahim pasa, aki szív alakú mintázatokkal kivarrt brokát köpönyegében és bíborpaszománnyal, valamint arany recékkel szegélyezett hódrém süvegét fennen hordván a fején, csakugyan úgy festett, mint valami püspökféleség, csöppet sem ütökött meg az otromba tréfán.

Ellenkezőleg, megveregette az ügyetlen tolmács vállát, és csupán azt óhajtotta megtudni, hogy: vajon ki az a Benkovits Ágoston? De már Andró gróf, aki egy mongol kecskepásztor kecskeször lebernyegét viselte, és akinek értésére adták, hogy vagy tolmácsoljon, vagy hallgasson,

erre a kérdésre nem válaszolhatott, mások meg nem tudták. Pontosabban egyvalaki tudta, egy hosszú copfos kínai mandarin, aki valójában William Farrington volt: szaporán pergő nyelvvel magyarázott valmit a pasának, mint annak idején Szmirnában, amikor szőnyegekről és fűgéről és ráadásképpen egy-két fogolyról alkudoztak.

Farrington mindenkiről tudott valamit, még Benkovitsról is tudott, pedig e tudásra mostanáig nem volt semmi szükség, sőt ezután sem lesz többé. Még azt is elmagyarázhatta, miféle perben vezette Benkovits a vizsgálatot hosszú hónapokon át (hogy tudniillik Magyarország egyik északkeleti vármegyéjében a vármegye főispánja, Károlyi Sándor vér- és névbitorlási pert indított saját bátyja, Károlyi István ellen), mert Ibrahim pasa felcacagott, és meghuzigálta Farrington szép hosszú mandarinocopfját: furcsa egy eset ez, Farrington uram, nekem jó barátom és mindig szívesen látott hírmondóm! Menander legyen a nevem, én legyek a Kártigám nevű szépséges török fogolykisaszszony megalkotója, ha ennek az ostoba történetnek nem lesz éppoly keserves vége, mint amilyen szánalmas volt a kezdet és hitvány a folytatás!

És még hátba is püfölte Farringtont, miközben egy jókora szelet báránysültet rácsált, míg ugyanis a fent írt események zajlottak, elkezdődött a lakoma. Menander nevét pedig azért vehette a szájára, mert Farrington, úgy látszik, azt is elmagyarázta neki, hogy leánya, Kártigám egyfelől elveszett ugyan, és mind a mai napig a keresztények cselédje, hacsak bordélyba nem került, ahol meghalt valamilyen ronda betegségben, viszont másfelől bekerült egy római fabulába vagy románhistoriába is, ahol nemcsak bármikor megtalálható, hanem éppenséggel ő a címszereplő. Minthogy pedig fő- és címszereplő csak előkelő személy lehet, így leányodból egykettőre grófkisaszszony

lett, legalábbis a római fabulában vagy románhistoriában.

Mármost ennek a regénynek a szerzőjét úgy hívják, hogy Menander: a neve még most is él, bár ő maga állítólag már meghalt.

Igaz ugyan, hogy grófkisaszszony csak az lehet, aki áttér a keresztények hitére, ám a románhistoriákban pogánynak vagy kereszténynek, gyaurnak vagy muzulmánknak lenni csak annyi, mint egy-egy élénk színű pántlika, melyet a hősnő emlékeztető gyanánt köt a fűrtjei közé. Végül pedig úgyis rájön az olvasó, hogy te vagy az apja, főméltóságú cimborám; tudniillik te is benne vagy a regényben, akár hiszed, akár nem. Egyik szereplője vagy. Szereplőnek lenni olyasféle kaland, mint a régi mondákban az átváltozások, mint amikor az üldözött királykisaszszonyból nősténymedve lesz, majd pedig a medve csillagképpé változik, vagy mint a mamlúk herceg mesegyűjteményében a halastó, amely valójában elvarázsolt város, benne a város polgárai.

Ezt az okfejtést Ibrahim pasa, bármilyen tanult és bölcs hivatalnok volt is, nemigen értette. Nehezen tudta elképzelni, hogy leánya, akinek visszatértét oly sok idő után is meg-megújuló reménységgel várta, mostantól egy írásműben él, zörgő papírlapokon, mint főtt a hideg, sötét mennybolton a csillagok, akik szintén hús-vér emberi lények voltak valamikor nagyon rég. Mondott azonban Farrington egy könnyebben érthető dolgot is, miközben hosszú copfjával úgy ugrándozott a nagyvezír fülkagylójának magasságáig, mint egy mandarinföveget viselő kis majom. Valamit még nem tudsz, főméltóságú nagyvezír: tudd meg azonban, hogy a jobb sorsra érdemes Károlyi István valamikor szintén a te fogságodban tengődött, melyből az én pénzemen váltotta ki egy bizonyos Liszkay Miklós.

Bosszúsan dörmögte a pasa: Liszkayra még csak em-

lékszem, de Károlyi Istvánra nem. Ilyen nevű rabom, főnemesi családból származó, soha nem volt.

De bizony volt, nagyvezírem, csak te azt nem tudad. No de most már tudhatod. Nem a saját nevén volt bejegyezve a rabok lajstromába, mert akkor egy szerkérdéknyi pénzt kellett volna fizetnem érte, hanem azt a nevet hazudta magára, hogy Nagy Geci. Nagyon hazudott, ám a hazugság még mindig egy kicsivel kisebb volt, mint a név, amelyet hazug emberként hordania kellett. Bocsáss meg, ó nagyvezír, ha tudsz.

Ibrahim pasa csak legyintett (hiszen Károlyi Istvánra hiába is haragudott volna): annyi baj legyen! Ha Károlyi Pista hazudhatta magát Nagy Gecinek, úgy megérdemli, hogy Nagy Geci viszont Károlyi Pistának hazudja magát! (Ennyit fogott fel az egész vér- és névbitorlási perből. Nem sok érdeklődést mutatott a jogi útvesztő iránt, hát még ha gyaurok bolyongtak benne, magánjellegű torzalkodások miatt.) Mégis megkérdezte: no és mi lett ennek a furcsa perlekedésnek a vége? Ki győzött, az al- vagy a felperes? Pista vagy Sándor?

A lakoma résztvevői döbbenet figyeltek. Ibrahim pasa, kihasználva a jelmezből adódó észrevétlenséget, már legalább húsz perce titkos megbeszélést folytat Farringtonnal. Bizonyára Lengyelország még mindig fennálló területi követeléseiről van szó, hacsak nem arról, hogy akkor mi lesz, ha még a tárgyalások lezárulása előtt meghal a nagybeteg spanyol király.

El kell ismernünk, festői látványt nyújtott a lakmározó diplomaták csoportja. Maga a vigasság a szabad ég alatt zajlott, a keresztény sátrak és a török tábor közti behavazott, sík mezőn, hogy azonban se a hideg, se a sötétség ne állja útját az élvezetnek, a havat leterítették szőnyegekkel, majd körös-körül tüzeket raktak, úgyhogy a tűzkörön belül kellemes meleg és tűrhetően világos volt, bár a fények és árnyak játéka némelykor ziláltabbnak érződött a kívánatosnál.

A zsarátokhalmok és a fellobogó lángok világításában itt egy szamojéd rénszarvasvadász csevegett egy sziámi elefánthajcsárral és egy moszatokba burkolódzó gyöngyhalással, amott egy perzsa csillagjós emelte magasra boroskupáját, a pecsenyéknél pedig két egyforma flandriai takács, egy lombard építómester és egy Rajna-vidéki posztőkészítő sürgölődött, mesterségük összes elgondolható kellékeivel. A Corbelli-vértesek éppen egy nagy asztalt állítottak fel, a szakácsok és a kukták óntálakon hordták fel a kékre főtt halakat, megannyi süllőt és csukát. Vagyis mivel nem állt rendelkezésre nagyméretű asztal, üres lőporos ládákat és hordókat raktak egymás mellé, majd ezeket oly szépen leterítették egy hosszú damasztabrosszal, hogy öröm volt nézni. Még a sötét égre felkúszó párafüggönyök is mintha a tábortüzek fényét verték volna vissza, halvány rózsaszínű és gyöngyházfényű árnyalatokban derengtek.

Viszont a kérdésre, hogy a Károlyi-féle vér- és névbitorlási perben ki lett a győztes, nem érkezett válasz. Farrington az ügy kimenetelét nem ismerte, mások pedig még csak nem is hallottak az esetről, kivéve az új tolmácsot, Andró grófot, aki egy bizalmas levélből úgy értesült, hogy a Károlyi-fivérek egyezsége jutottak, megbéreltek, miután pedig a testvériség visszanyerte jogát, bol-

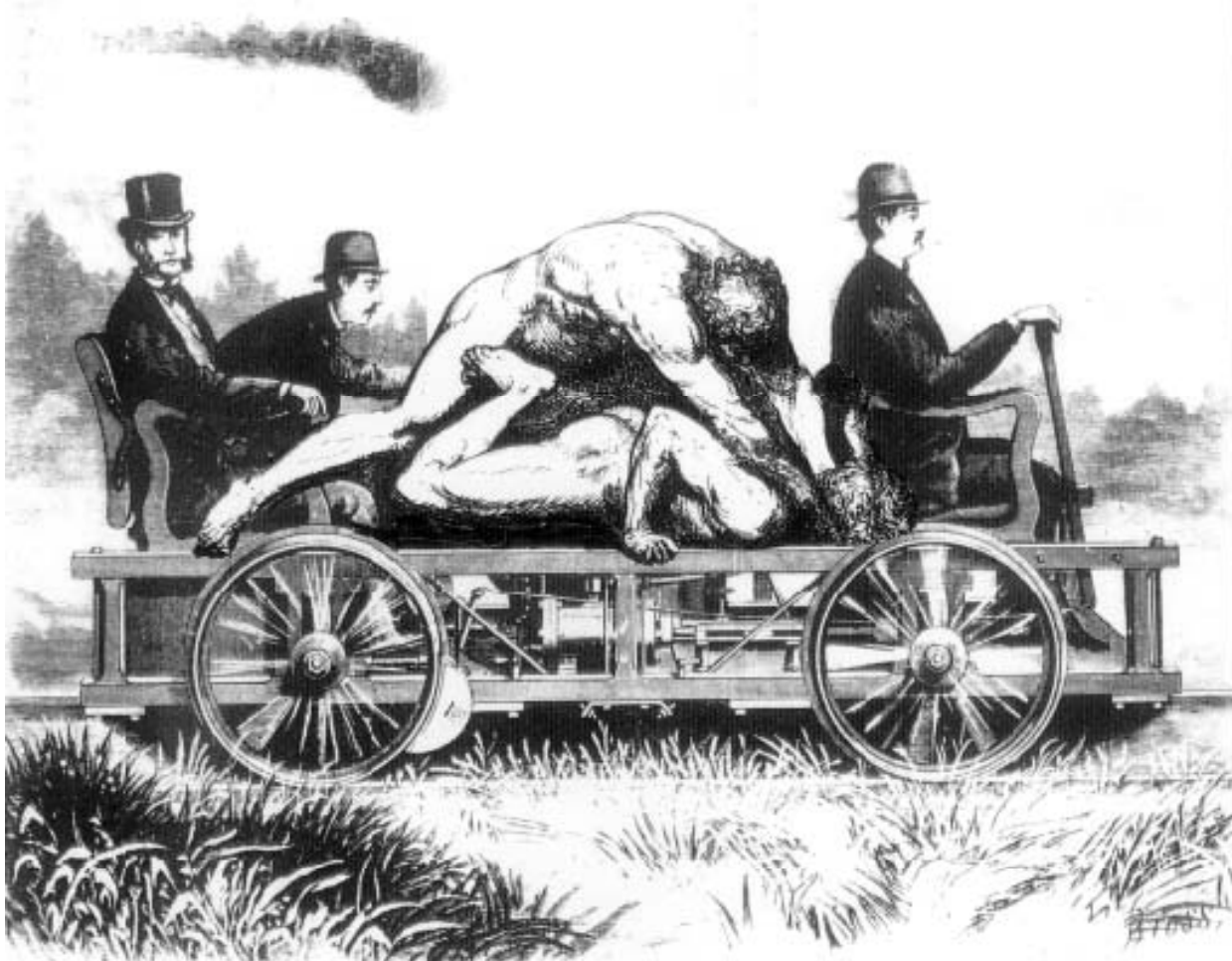
dog egyetértésben élnek, ami abból is látszik, hogy mindketten készen állnak csatlakozni a békétlen hazafiak hamu alatt parázsló mozgalmához.

Csakhogy Andró gróf nem szólt egy szót sem. A legutóbbi szigorú feddés óta belátta, hogy: beszélni ezüst, hallgatni arany, hogy: ne szólj szám, nem fáj fejem, és hogy: akkor felelj, ha kérdeznek, de még akkor is inkább a negyedét, mint a felét mondd el az egész igazságnak. Vannak színészek, akik folyékonyan beszélnek a színpadon, de mihelyt lelépnek a színpadról, dadognak; ugyanígy Andró gróf is folyékonyan tolmácsolta mások mondanivalóját, ám saját szavaira nézve megnémult. Éppoly némának látszott, mint az a nemrég felfogadott néma péklegény, aki most hoz a postabarakk melletti sütőházból egy újabb adat friss, meleg cipót. Újra meg újra benyúlt a nagy, fedeles kosárba, amelyben gőzölögtek a friss, meleg cipók: kínálgatta őket jobbra, balra, mindenkinek. Ezt pedig olyan sokatmondó, kecses mozdulatokkal tette, hogy a jelmezes diplomaták megtapsolták, és a cipókat felhajigálták a magasba, mielőtt késeikkel kettéhasították volna őket. Mintha még az éjszakai felhők is örvendeztek volna a fel-felröppenő cipóknak, halványsárga, selymes fények gyúltak a szegélyükön.

Egyébiránt a péklegény is napkeleti jelmezt viselt: jobb híján egy fiatal oddabasi, vagyis végvári török csapattiszt ünnepi ruháját adták rá, és az tényleg úgy állt rajta, mint-ha ráöntötték volna. Főleg a türkizzel ékesített, kócsagtollas turbán kölcsönzött nagyúri méltóságot szerény viselőjének. Éppen Ibrahim pasa, Andró gróf és Farrington hármas csoportozatához lépett, midőn Andró gróf, aki még mindig a felhők egyre pompásabb fényekben izzó pelyhes, tollas mellkasát figyelte (hiszen Farrington tudott beszélni a nagyvezírral tolmács nélkül is), óvatlanul felkiáltott az anyanyelvén: óh bárcsak az én rossz Ahmedem is itt lehetne, és velem együtt bámulhatná ezt a magasztos felhőcsodát!

Mindjárt meg is bánta, hogy kilépett az önként vállalt némaságból, mert bár Ibrahim pasa nem értette a felkiáltást, az Ahmed név mégis megütötte a fülét, így hát belemarkolt Andró gróf kecskeszőr öltözékébe, felhördülvén: valld be igaz istened szent nevére, hol rejtőzik az én fiam, hiszen látom a szemeden, hogy tudod! Ám Andró gróf a legjobb akarattal sem válaszolhatott volna, részint mivel megbénította a felismerés, hogy Ahmed a fia lehet ennek a nagyúrnak, akit ő félig-meddig még mindig Benkovits Ágostonnak hitt, részint mivel nem jutott eszébe, míféle bálvány lehet annak a mongol kecskepásztornak az istene, akinek a lebernyegét jelenleg viseli. De hiszen ő is arra lett volna kíváncsi, hogy: hol rejtőzik Ahmed, illetve mégis inkább Lipót?

Még szerencse, hogy más irányba fordult Ibrahim pasa figyelme: rápillantott az oddabasi-jelmezt viselő péklegényre, és az jutott eszébe róla, hogy hiszen az én Ahmed fiam is oddabasiként szolgált, mielőtt fogságba esett volna, és pontosan ilyen kócsagtollas, türkizes turbánt viselt, sőt arra gyanakszom, hogy ez éppen ugyanaz a turbán! Majd, miután figyelmesen szemügyre vette az oddabasi ruhát, így szólt a beléje öltöztetett legényhez: hiszen csak most veszem észre, hogy nem is jelmezként hordod ezt a ruhát, hanem igazából! Valld be, hogy közülünk való vagy! Valld be, hogy tudomásod van róla, hol rejtőzik az

én fiam, Ahmed, hiszen látom a szemeden, hogy tudod! Mi azonban az olvasóval együtt azt is tudjuk, amit Ibrahim pasa még nem tud, hogy a néma péklegény nem vallhatott be semmiről semmit, mivel néma volt, és ezt Farrington csak a következő pillanatban fogja megszűni a nagyvezírnék.

Ám hallani hallott, és a rázúduló kérdésektől annyira zavarba jött, hogy elejtette fedeles kosarát, majd a szétguruló cipők egyikét felkapta, átnyújtotta Ibrahim pasának, és elszaladt. Ibrahim pasa keserűen jegyezte meg, bizony az én fiam, Ahmed nem volt néma, és nem szaladt el soha senki elől! Bár lehet, hogy a fogság évei megtanították szökni és szaladni, sőt még az is lehet, hogy megnémult. Ám a következő pillanatban elakadt a szava, mert amikor meg akarta ízlelni a cipőcskát, amelyet a péklegénytől kapott, valami kemény dologra harapott rá, és az egy arany kulcsocska volt, úgyhogy a nagyvezír csak zihált és lihegett az ámulattól, a finom kis kulcs pedig sípolt a fogai közt.

Addigra már olyan világos volt, hogy összevissza röpködtek a felriadt madarak. Most volna itt az ideje, hogy jöjjön a harmadik fehér galamb, akit megígértünk az olvasónak, ám egyelőre még nem jöhet, mert Ibrahim pasa magából kikelve bömböl, mintha nem is a török delegáció vezetője volna, hanem csak egy tolmács. Éppen ezért nem is figyelt rá jóformán senki. Pedig, hogy: ezt a kis kulcsot az én fiam, Ahmed hordta a nyakában, és hogy:

az én fiam, Ahmed itt bujkál valahol a keresztyének sátrai közt, ezeket ordította, vagyis figyelemre méltó dolgokat. És hogy: hozzátok ide azt a péklegényt, hadd faggassam ki; ha másképp nem, hát a fejével intsen igent vagy nemet!

Ám a péklegény sem közel, sem távol nem volt megtalálható, és nem is kereste senki, mert a jelenlevők azt bámulták szájtátva, amint négy Corbelli-vértes nagy erőlködéssel cipel egy letakart hordágyat vagy saroglyát, amelyen a himzett vászonlepel alatt mintha egy gigász vagy ciklopsz teste ringatózott volna. Pedig nem óriásembert rejtett a szemfődél, hanem óriáshalat: a futaki halászok, miután hosszabb szakaszon feltörték a Duna jegét, a léken keresztül egyéb halak mellett kifogtak egy másfél mázsás vizát is, melyet küldenek a békéltető urak lakomájára tisztelettel. Elvégre békesség szerzőjének lenni komolyabb feladat, mint egy költői vagy történelmi munka szerzőjének szerepében tetszelegni, és ehhez nem csekély ösztönzést adhat az olyasféle ünnepi meglepetés, mint az óriáshal felbukkanása.

Mire a szakácsok is ki akartak tenni magukért, és elhátározták, hogy a fejedelmi halpéldányt a vendégek szeme láttára készítik el. Hosszú volna elbeszelnünk, hogyan lehetett háromszáz évvel ezelőtt egy másfél mázsás halat kifogni a jég alól. Hammerschmiednek, aki a szállítást intézte, azt mondták a futaki halászok, hogy a vizának csiklandozni kell a fejét, azt örömmel fogadja, merthogy férgek vannak a bőre alá fűrődva, és a Dunán is azért úszik fel,

hogy a bőrét mardosó férgectől megszabaduljon. Ugyanis a Duna vizét nem bírják a bőrbé fűrődő halférgék: mire az óriáshal felúszik Pestig, többnyire megszabadul tőlük, de némelykor Győrig, sőt Pozsonyig is felúszik. Viszont Bécsig soha nem úszik fel, hogy ezzel is bosszantsa a bécsi halkufárokat és vendéglősöket.

Az is biztos, hogy a vizák vonulása márciusban kezdődik, és októberig tart, már a februári viza nagy ritkaság, januárban pedig emberemlékezet óta nem fogtak vizát a halászok; ez a mostani fogás valami fontos dolognak, talán az évszázados békességnek az előjele. Ennek tudatában dolgoztak a szakácsok is. Gyors, ügyes mozdulatokkal felbontották az óriáshalat, mutatták, hogy tele van ikrával. Intettek az uraknak, jöjjenek és markoljanak belőle; úgy jó az, frissen, hasból hasba. Mások a máját szeletelték, valakinek pedig az jutott eszébe, hogy: de hiszen a vizának az epéje nemcsak a vakot teszi látóvá, mint az Tóbiás könyvében olvasható, hanem a némából is beszédes embert csinál.

Mint hogy pedig Schlick, aki szeretett volna kedvében járni a nagyvezírnek, az imént megparancsolta, hogy kerítsék elő a néma péklegényt, ha kell, a föld alól is, a szerencsétlen flótást akkor vezették elő, amikor félig már levette odabasi-ruháját és amikor a főszakács éppen kiemelte a viza hasából az epehólyagot. Nem tudjuk pontosan, mekkora volt a hólyag, de úgy képzeljük, nagyocska volt: egy sebtében előkerített kézműsőt tálat majdnem csordultig töltött a keserű folyadék.

Nem is ez volt a baj, hanem az, hogy hiába kengették vele, hiába dörzsölték a néma legény szájpadrását és nyelvét, hiába töltötték a szájába nagykanállal, a néma ifjú továbbra is néma volt. Köpködött, öklendezett, nyögött, még mutogatott is valamit, majd hogy meg nem szólalt, ám végül is nem szólalt meg. Őt nagy hatalom diplomatai szembesültek azzal a ténnyel, hogy a viza epéje, hiába hittek benne, mégsem teszi beszédessé a némát.

Ám a péklegény megpróbáltatásai ezzel még nem értek véget, mert a főszakács valami keményet érzett a hal zsigeri közt, és a belekből csakugyan előkerült egy szögletes fémtárgy, mint némi tisztogatás után kiderült, egy színarany szelence. Ejnye, vajon mi lehet benne? Feszeggették, nyomogatták, csapdosták, mindhiába. No és vajon kié legyen? Egyesek azt mondták, azé, aki találta, mások úgy vélték, azé, aki eltünteti. Egyedül a császári főkövet, Wolfgang Oettingen adott annak a nézetnek hangot (miáltal most szólal meg történetünkben először és utoljára), hogy a futaki Duna-szakasz, ahol a szelence kihalászásra került, császári felségterület, ennél fogva az értéktárgy vagy őfelsége ritkasággyűjteményét, vagy az államkincstárat fogja gyarapítani. Ekkor azonban Ibrahim pasa az arany kulcsocskával felpattintotta a szelencét.

És mintha Mohamed próféta zöld selyemkötegyét lebbentette volna meg a szemei előtt Gábiel arkangyal, ismét ránézett a néma péklegényre: mégiscsak te vagy az én fiam, Ahmed; ugye, hogy te vagy az?!

Akkor már mindenki tudta, hogy a Benkovits Ágostonhoz hasonló férfiú valójában Ibrahim pasa, így tehát a néma legény először bólintott, majd megrázta a fejét, vagyis kétféleképpen adott igenlő választ: először gyaur módra, hiszen a keresztényeknek süti és eszi a kenyérét,

majd pedig úgy, ahogy a törököknél szokás. Igen, igen, én vagyok a te fiad, Ahmed.

Ez mind szép és jó; de akkor mi van, ha fordított sorrendben válaszolt, először a mohamedánokra való tekintettel, udvariasságból, és csak aztán európai módon? Ez esetben kétféleképpen is tagadó választ adott! Nem, nem, én nem a te fiad vagyok, nem Ahmed.

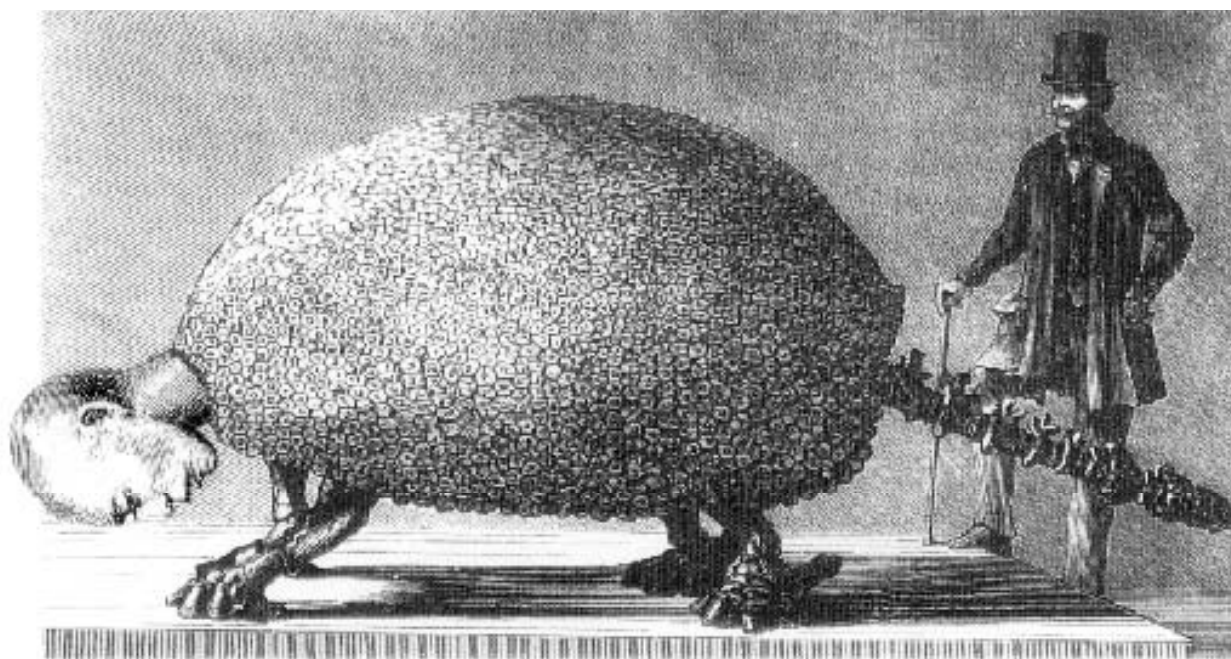
Ejnye, uraim, és azt a lehetőséget kizárjátok, hogy kétértelmű választ adott? A te fiad is vagyok, meg nem is. Bizonyos értelemben Ahmed vagyok, a te fiad, más értelemben viszont mégsem. Miért nem szólalsz meg, miért vagy makacsul néma?

Idáig jutottak a tanakodásban, amikor észrevették, hogy az arany szelencében valami zsír vagy balzsam vagy kenőcs van, és biztosra vették, hogy ez majd ugyanúgy fel fogja pattintani a rejtélyt, mint a szelencét az aranykulcs. Nem a vizának az epéjével, hanem ezzel a zsiradékkal vagy péppel vagy pasztával kell bekennünk a néma legényt külsőleg-belsőleg egyaránt! Már ettől egészen bizonyos, hogy meg fog szólalni! Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a teremtett lényeknek olyasféle titkos jelzetük van, mint a követjelentéseknek vagy az uralkodótól érkező utasításoknak, úgy ezt a jelzetet kell a mélyből a felszínre hoznunk, és rögvést megtudjuk, hogy a néma legény valójában kicsoda.

Most azonban elbeszélői hatalmunknál fogva közbelépünk, és úgy intézzük, hogy a jelenlevők többsége (talán az orsz és a lengyel követet kivéve, akik valami kicsinyesség miatt ismét egymással civakodtak) feltekintsen az égre. Fönt a felhők már olyan világosak voltak, mintha lent a földön lángban állt volna az egész világ, mintha kigyulladt volna minden emberi hajlék. Így annál szembeötlőbb volt az a kicsinynek látszó sötét felhő, amely a fehéren és pirosan izzó többi felhő közt sodródott, és amely Ruzzini bíborost madárra emlékeztette, kitért szárnyú madárra. Még hozzá ragadozó madárra: mert felhőnek eléggé kicsiny volna, de madárnak rettentő nagy.

Mamuca della Torre, aki értett a madarakhoz, mondta, hogy ez bizony sas. Maurocordato már havasalföldi fejedelemnek érezte magát, és ehhez illő méltósággal hozzátoldította, hogy nem is akármilyen sas, hanem kétfejű sas, ráadásul úgy rója fönt a köröket, mint aki lecsapni készül. Schlick elvörösödött, és kikérte magának, hogy uralkodója békevágyának őszinteségét egy tolmács merészelje kétségbe vonni, mire Maurocordato azzal vágott vissza, hogy ő nem egyszerűen tolmács, hanem azt is elvárja, hogy hatalmi tényezőnek tekintsék. Ebben a szempillantásban tapsvihar zúgott fel, mintha láthatatlan tömeggyilkos intézne szónoklatot láthatatlan tömeghez, egy bizvást eljövendő évszázadból. Pedig csak egy fehér galamb repült a helyszín fölé; megcsattogtatta szárnyait, majd oltalmat keresően beleszállt abba a hódprém süvegbe, amelyet Ibrahim pasa még az előző pillanatban kapott le a fejről, utána azt mondta, hogy: ő, mint a szultán legelső szolgálója, még a legutolsó galambot is befogadja, ha az menedéért folyamodik, és nem kíváncsi rá, hogy a sas formájú felhőnek vagy a felhőszerű sasnak hány feje van.

Benyúlt a hódprém süvegbe, és kiemelt a galamb szárnya alól egy összehajtogatott papirozt, és örvendezve kiáltott egy verssort a Korán 44. szurájából: nem sír miattunk sem az ég, sem a föld! Tudjátok meg, ti halandók, hogy

a szépséges Kártigám, aki az én leányom, percekben belül viszontlátja édesapját, Ibrahim pasát, aki én vagyok! Ekkor azonban egy másik papiros ereszkedett le, közvetlenül az égből: a szépséges Kártigám jelenleg azt a nevet viselné, hogy Krisztina grófkisasszony, ha férfiáruhájával együtt, melyet a gonosz Laurin törpe miatt vett magára Velencében, nem lett volna kénytelen férfiálnevet is magára öltetni, mely férfinév-jelmez úgy hangzik, hogy Bojárdó!

Harmadik, negyedik papírlap hullott a nagyvezír ölébe. Még minek előtte a Lidóról visszaereszkedtek, történt, hogy az új csónakos a hercegnek jelen nem léteiben a ruháját nyaka és melle körül, hogy alkalmasabban lélegzetet vehessen, kevésbé kigombolta, majd nagy sietségében rosszul gombolta vissza; Tuszánói Sándor hercegnek visszaérkeztek pedig elejtette a keszkenőjét, melynek felvételére midőn lehajolt vala, a herceg ez alkalmatossággal figyelmesen találván reá tekinteni, észrevette, hogy Bojárdó valójában asszonyszemély, amint ez melleinek formájából ítélhető volt, méghozzá Krisztina grófkisasszony, mert éppen azt a gyémántot pillantotta meg a mellei közt, melyet a múltkor nála jártában a nyakán látott, mindazonáltal mégis olybá színelte magát, mintha ötet meg nem esmerné, és valóságos férfiúnak tartaná.

Újabb és újabb lapok hullottak. Ibrahim pasa örömtől reszkető kézzel, örökönyektől elhomályosult szemmel már csak annyit bírt kibetűzni, hogy a regénybeli Ibrahim pasa előtt ott állnak regénybeli gyermekei, Ahmed és Kártigám, és átölelik egymást. Tucatjával, százával zuhogtak a regény lapjai. Mintha az a roppant erejű szélörvény, amely egy korábbi fejezet végén felkapta és elsodorta a Kártigám nevű török fogolykisasszony kéziratát, a közbenső cselekménnyel egyidejűleg megkerülte volna a románhistoriával a földgolyót, és most elfáradván, akár a szembenálló birodalmak a hadakozásban, a béketárgyalások helyszínére fölött elhullajtja zsákmányát.

Hinta-palinta: kényesen ringatózva hullottak a lapok. A tűzrakások fölött megpördültek a fölfelé szálló meleg levegőben, majd elegánsan, bájosan lesiklottak a havat borító szőnyegekre. Úgy belepte a szőnyegeket a fehér-

ség, mintha ismét, akárcsak újév napján, hóvihar tört volna ki. Pedig hát hópelyhek helyett forma és tartalom, fabula és szüzsé, téma és eszmei mondanivaló szállingózott az immár kihamvadó fényű felhőkéből.

Ám Ibrahim pasa úgy markolta, nyomkodta, gömbölygette a római fabulát vagy románhistoriát, mint aki hóember vagy hóasszony gyúrására szánta rá magát, és a diplomaták Schlicktől Maurocordatóig egy emberként hordták a szállongó papírokat a keze alá. Kivéve az orosz követet, Voznyicin főmarsallt és a lengyel követet, Zamoyski herceget, mert ők, elfeledkezve kölcsönös ellenszenvükről, egységes erővel hátracsavarták a néma péklegény karjait, miközben a velencei követ, Ruzzini bíboros az imént felpattintott aranyzelencében található pomádéval vagy kenecficével vagy hájjal vagy faggyúval ügyködött valamit.

Csakhogy rájuk és a vergődő némára ügyet sem vetett senki, mert Ibrahim pasa kezei közt megrendítő látványosság nyert egyre határozottabb körvonalat. A románhistoria percről percre bájosabb arányokat öltött: emitt egy gömbölyű váll, amott egy karcsú lábfej volt kiemelkedően a papírtömkelegből. A felületből térfogati lett, az úti kalandokkal felruházott bonyodalomban úti ruhát viselő bonyolult női test, a határozatlan személyleírásból határozott személyiség. Az aggastyán-ujjak alatt meglágyult a hideg, dermedt szöveg, egy-egy sora már úgy lüktetett, mint a bőr alatt a verőér. A szempillák megrebbentek, az ajkak szétnyíltak és csókot leheltek.

A legfurfangosabb művészet sem képes elpalástolni többé, hogy vége a művészetnek. Vagy ahogy a későbbi Magyarország lakói, kor- és polgártársaink mondogatják: nincs mese. Nincs bizony, mert a meséből, Kártigám török fogolykisasszony római fabulájából testet öltött maga Kártigám. Csókját pedig máris viszonzta valaki: nem a boldog atya, aki, mint valamely második Pygmalion, egyszerre formált az igéből testet és adott a testnek életet, sőt aki még a leírásban szereplő gyémántot is kiemeli a leány pihegő mellei közül, mielőtt helyregombolná a cselekményben félregombolódott áruhát; nem, hanem a néma fiú, aki végre kiszabadulván kínzói markából, szenvedé-

lyes csókban fonódott össze a románhistoriából kibontakozó tündéri tüneményel.

Nem sokáig tartott a csók, mert a nagyvezír haragosan taszította el a szerencsétlent. Egy apától, egy anyától való bátyja vagy e leánynak, tehát ne kövess el halálos bűnt Isten és a természet ellen! A többiek ujjal mutattak a szépséges Kártigámra, aki zokogva takarta el az arcát: ő a húgod, ez most már világosabb a napnál, ő Kártigám, te pedig Ahmed vagy! Különböztetted addigra már csaknem vaksötét volt, mert a felhők elhalványodtak és szétszóródtak fent az égen, lent a földön pedig leégett a máglyák tüze.

A néma péklegény integetett, mutogatott, fintorgott, mint aki azt akarja mondani, ő nem a húgom, ő az én életem egyetlen szerelme! De hát végül is nem mondott semmit, elvégre néma volt. Ezzel szemben előrelépett Andró gróf, és megtörve az önként vállalt némaságot, meglengetve kecskeszőr kalapját, harsányan azt kiáltotta, hogy: e néma legényt valóban Ahmednek hívták, bár szent keresztségben azt a nevet nyerte, hogy Lipót. Ő az én rabszolgám volt, akit rossz magaviselete miatt a nussdorfi sánccörtönbe akartam szállíttatni, ám e szándékomról most ünnepélyesen lemondok. Továbbá tanúsítom, hogy a körünkben felbukkant ifjú hölgy valóban Kártigám, bár a keresztvíz jóvoltából Krisztina lett belőle, sőt egy ideig Bojárdó néven szerepelt az én kíséretemben, tudniillik ő is az én rabnóm volt, ám birtoklásáról ünnepélyesen lemondok, még csak váltságdíjat sem kérek érte. Mindössze az a kívánságom, ha kívánhatok bármit is, hogy gondoljatok rám szeretettel, és egymást is úgy szeressétek, ahogyan jó testvérekhez illik.

Taps hallatszott, ám ezúttal nem szárnyak, hanem tenyerek verődtek össze: aki csak hallotta, megéltette Andró gróft. Mert az égen is kigyulladt a legutolsó felhőfoszlány, és egy pillanatig erős, éles fény sugarat vetett a jeleltre. Ebben az éles fényben, amely inkább részvétet, mint örömet fejezett ki, a néma legény lecsupaszított hátán, a lapockákkal egy magasságban a következő felirat vált kivehetővé: Stephanus Nalaczy sum, vagyis Nalaczy István vagyok. Az aranyselemben talált kenőcs bár beszédessé nem tette a némat, ám a teremtett lény titkos jelzetét a mélyből, úgy látszik, mégiscsak a felszínre hozta.

Most aztán akárki meglássa, hogy a néma legény kicsoda: nem Ahmed, még csak nem is Lipót, úgyhogy mehet vissza a postabarakk melletti sütőházba, már csak azért is, mivel a holnapi kenyeret jó lenne, ha már most megdagasztaná. Menjen tehát Isten hírével. Igen ám, csak hogy Farringtonnak, aki mindenről és mindenkiről tudott valamicskét, arról is tudomása volt, hogy a Nalaczy név nem holmi rongyos kapca, mert azt egy előkelő erdélyi család viseli, tehát ez a jobb sorsra érdemes ifjú... de nem, ő, Farrington tud még titkot tartani!

Ám Ibrahim pasa, aki a felindultágtól egy szót sem lett volna képes kipréselni magából, intett Farringtonnak, hogy csak beszéljen, légy védőm, dicsérd helyükön való tetteimet, hozz fel mentségeket a hibásakra, könnyíts a lelkesemen helyettem is. Hasonlóképpen unszolták a többiek: azt a kis időt, ami hátravan a mai napból, hadd szenteljük e nagyszabású rejtélynek, aztán holnap úgyis megalkotjuk a küszöbönálló, hét országra szóló békességet!

Farrington megcsóválta copfos mandarinfejét: nem oly

nagy rejtély ez, mint hinnétek. Történetünk előtt huszonkét évvel, midőn erdélyi kisebb-nagyobb urak egy csoportja összeesküvést szőtt az akkori fejedelem ellen, egy Nalaczy Gergely nevű nemes úr Törökországba menekült, méghozzá jóakaróinak tanácsát megfogadva, magával vitte ifjú feleségét és csecsemőkorú fiát is.

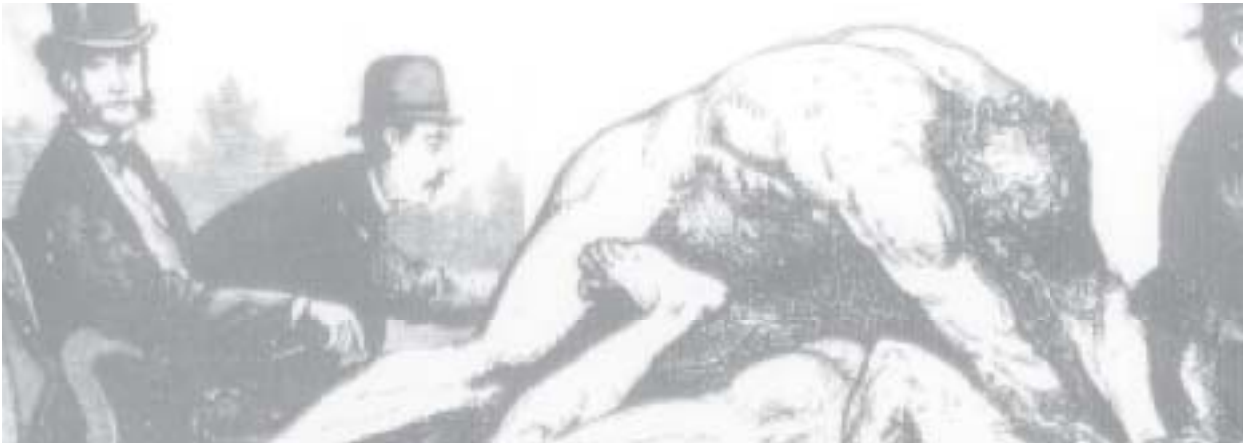
Mi történik azonban? A fiatalasszony a szokatlan étellektől megbetegszik és meghal, Nalaczy Gergely pedig, hiába figyelmeztetik jóakarói, hogy meneküljön tovább, ha kedves az élete, ott akar maradni hitvese mellett annak utolsó leheletéig. Éppen a halálest napján érkezett Szmirnába a hír, hogy az erdélyi főpostamester addig áskálódott Konstantinápolyban, míg az akkori nagyvezírnél kieszközölte az odamenekült összeesküvők letartóztatását, mire a szmirnai beglerbég, vagyis az itt látható Ibrahim pasa megüzeni a fájdalomtól sújtott Nalaczy Gergőnek, hogy: no de most már tényleg menekülj tovább, édes egy komám, különben baj lesz.

Mert az már szent igaz, hogy aki a szultán köntösének szegélyébe fogódzkodik, azt a fényes arcú szultán soha nem szolgáltatja ki senkinek, az nem lehet; viszont az nagyon is lehet, hogy egy szellős toronyszobát vagy egy hűvös pincezugot nem fog sajnálni tőle, sem a velejáró húsz-harminc font vasat. Mire szegény bolond Nalaczy Gergő: holnap temetik a feleségemet, még azt megvárom, úgyhogy az itt látható Ibrahim pasa könnyekkel a szemében ismertette és hajtotta végre a letartóztatási parancsot, nem is találkozott Nalaczy Gergővel Isten fényes napja soha többé.

Na de mármost mi történik? Van Ibrahim pasának egy igen kedves felesége, aki mindenórás várandós, méghozzá azt jövendőlik a csillagjósok, hogy fiú születik, amennyiben az apa ott lesz a közelben. Csakhogy az asszonyra éppen a másik asszony temetésének órájában törnek rá a szülési fájdalmak, amely egyszersmind a letartóztatás órája is volt, így tehát Ibrahim pasa legjobb akarata ellenére is távol maradt a női lakosztálytól, ahol zajlott a szülés. Ennek pedig az lett az eredménye, hogy fiú született ugyan, de halva született, az anya pedig élet és halál között lebegve napokig nem tér magához. Közben Ibrahim pasa, mint lelkiismeretes hivatalnok, jegyzékbe foglalja Nalaczy pénzét és fegyvereit; no de mitévő legyen az éhesen kapálódzó, síró csecsemővel, akiről nem intézkedik a letartóztatási parancs? Hej, te kis poronty, még örülhetsz, ha jancsárt nevelnek belőled, mert akkor valami hasznod is lesz abból, ha majd elpusztítod véreiddel együtt véreid földjét, ámde könnyen lehet, hogy inkább nagyurak háremét őrző herélt leszel!

Míg ezen töpreng Ibrahim pasa, kérdik tőle az öregasszonyok, mit mondjunk feleségednek, ha majd magához tér? Mert abban biztos lehetsz, hogy mihelyt megtudja a kendőzetlen igazságot, bánatában megszakad a szíve! Ne mondjatok neki semmit, majd én beszélek vele, és amikor az asszony Ibrahim pasára emelte elgyötört pillantását, az így szólt hozzá: látod-e szívem, édes lelkem, nem hiába kinlódtál oly sokat, mert megjutalmazott Allah (áldassék az ő neve), tudtodon kívül oly szép, erős fiúgyermeket szültél, hogy beválna félesztendő csecsszopónak is. Érdemes volt elszenvedned vagy inkább végigcsinálnod a nehéz vajúdat; a többi már, meglásd szívem, édes lelkem, jóval könnyebb lesz!

Így tehát Ibrahim pasa, nekem jó barátom és jó üzlet-

felem, saját fiaként nevelte a fogságban elhunyt erdélyi nemesúr gyermekét, ahogy ő nevezte, Ahmedet; és ha én, Farrington egy-egy súlyosabb nézeteltérésünk alkalomával nem teszem őt figyelmessé aziránt, hogy alma nem esik messze fájától, és hogy vér nem válik vízzé, akkor talán el is feledte volna, hogy Ahmed részben, de csak részben az ő fia, mert az ereiben valaki másnak a vére folyik, nem az övé.

Egyébiránt az a jövődölése, hogy a többi szülés már jóval könnyebb lesz az elsőnél, valótlannak bizonyult, miután a boldog anya egy évvel később ismét áldott állapotba került, és amikor eljött az ideje, egészséges leánygyermeknek adott életet, de ő maga behalt a szülésbe.

Ezt mondhattam el, tisztelt urak, Ibrahim pasáról és gyermekeiről, most azonban későre jár, azt már nem kívánjátok, hogy a többi részletet is elmeséljem: hogy Ahmed, vagyis az ifjú Naláczy miképpen sejtette meg származását, hogy húga (vagy nem húga), Kártigám hogyan került be abba a római fabulába vagy románhistoriába, amelynek Menander a szerzője, aki állítólag halott, bár én erre nem esküdnék meg, hogy miképpen lobbantak szerelemre egymás iránt a cselekedetek és a cselekmény közötti meszeségből, hogy Ahmed, vagyis Naláczy Pista miképpen esett szánt szándékkal keresztény fogságba Lugosnál, hát ha megtalálja Kártigámot – mindez hosszú és bonyodalmas volna, mi pedig, úgy veszem észre, kifáradtunk a mai nap sok emlékezetre méltó furcsaságától.

Tehát pihenjünk, tisztelt urak, majd holnap egy óra vagy húsz perc alatt rendezzük a még hátralévő néhány vitás kérdést, megfogalmazzuk a békeszerződést, lefordítjuk, hitelesítjük, és aztán legalább két évszázadig nyugodtan alhatunk. Jó éjszakát.

És ha most mindenki békésen, csendesen elvonult volna a maga szállására, akkor nem is kellene megírnunk azt a néhány bekezdést, ami történetünkből még hátravan. Csakhogy valaki felkiáltott, és a dermesztő sötétben, hiszen a tüzek már kialudtak, nem is tudjuk megállapítani, hogy ki volt: vegye feleségül!

Másvalaki, más irányból pedig visszaordította: menjen hozzá férjhez! Megfordultak, és Ibrahim pasa felé tódultak mindannyian. Addig nem lesz teljes a békeség, amíg e két szeretnivaló fiatal teremtést nem köti össze holtig tartó frigy!

Mondta Schlick, hogy ő a császár nevében ígéri, Naláczy feleségestül hazatérhet Erdélybe, ott visszakapja családi birtokait, sőt még ragaszthat is hozzájuk ezt-azt-

amazt. Zamoyski felajánlotta, hogy az ifjú pár a szepességi lengyel városok bármelyikében kaphat egy szép, előkelő polgárházat, vagy akár Krakóban is. Ez mind semmi, kiáltotta Voznyicin: az én cárom, aki Romanov lévén, rokonságban áll a románhistoriákkal, egy egész kormányzóságot is kész rábízni az ifjú Naláczyra, vagy irányíthatná az új főváros építkezéseit, vagy legalábbis a régi tervbe vett jepifányi zsilipeket! Ruzzini mosolyogva suttogta, hogy a velencei államtanács örömet fogadná fel Naláczyt is, menyasszonyát is bizalmas feladatokra jó fizetségért, hiszen senki sem tud olyan hatékonyan besügni, mint aki néma.

Ekkor döbrentek rá a jelenlevők, hogy nemcsak Ahmed, vagyis Lipót, vagy Naláczy Pista néma, hanem Kártigám, azaz Krisztina grófkisasszony sem tud megszólalni. Annyi baj legyen, kiáltották, legfeljebb mutogatás révén fognak egymással érintkezni, hacsak nem lesz olyan sötét, mint például itt és most. Vagy pedig a házasság szent kötelékében fokról fokra megjön a szavuk, és egyszer talán azt is elmesélik, mitől némultak meg, mert azt egyikünk sem tudja, még Farrington úr sem.

Ibrahim pasa pedig megtörtén és beletörődve motyogta: most már mindegy, most már úgysis keresztények vagytok, úgysis idegenek vagytok, úgysis meg vagytok becstelelve. Aldásom rátok, gyermekeim!

Olyan értelmű megállapodás született (hiszen járatosak voltak a megállapodás művészetében), hogy a békeszerződés kihirdetésének napján fog sor kerülni a menyegzőre is, valamint, hogy a nagy tárgyalóbarakkot kápolnává alakítják, és a falára kétnyelvű emléktáblát függesztenek Kártigám és Ahmed, Krisztina és István boldog menyegzőjének emlékére.

A nagy tárgyalóbarakk helyére épített kápolna most is megvan, magunk is láttuk, amikor Sremski Karlovciban jártunk, az itt leírt események után háromszázegy évvel, egy éppolyan hideg, szürke téli napon, mint amilyenről szólt ez a fejezet. Falvak, városok, emberek akkoriban kezdtek magukhoz térni egy újabb háborúból, amely kevéssel azelőtt szakadt félbe, ami sok egyéb mellett azzal a következménnyel is járt, hogy majdnem olyan körülményes volt Péterváradnál átkelnünk a Dunán, mint annak idején a keresztény hatalmak delegációinak.

De nem kívánunk beszélni sem akkori élményeinkről, sem jelenlegi aggodalmainkról. Sokat emlegetett elbeszélői hatalmunk nem terjed ki rájuk. Éppen csak megemlítjük, hogy e sorok írása közben újabb, és talán minden eddiginél tisztítóbb háború készülődik, ezúttal az egykori osz-

mán birodalom túlsó szélén; hogy amit egyszer már tudott a politika művészete, a hatalmak és erők tartós kiegyensúlyozása, a legújabb korban feledésbe merült, és nincs remény, hogy a feledésből előbukkan egyhamar. Ám főleg az felejtődött el, hogy a politika és a diplomácia művészete: művészetnek kell lenniük és maradniuk, máskülönben erkölcsi normák sem kérhetők rajtuk számon. A politika az elmúlt száz év során az ellenség kijelölésének gyakorlatává zül- lött, és a diplomácia erejéből jó esetben is csak mentőak- ciókra futja.

Inkább azt mondjuk el befejezésül, hogy a nagy tárgyalóbarakk helyén álló kápolnában azt az emléktáblát, amelynek a néma pár menyegzőjéről két nyelven kellett volna szót ejtenie, nem találtuk, ami nem is meglepő, mivel a menyegzőre nem került sor. Kártigám és Ahmed (nevez- zük őket így, hosszú és küzdelmes némaságuk jogán), mi- után búcsúcsókot váltottak, mindkettejük nyugodni tért, Ahmed a postabarakk melletti sütőházba, Kártigámot, jobb szállás híján, bekísérték a nagy tárgyalóbarakk egyik oldalsó kamrájába, ahol Farrington tartotta kézikönyveit és írószerszámait. Ennek ablakát pokrócokkal betömték, leterítettek a földre egy szalmazsákot, amely mellé forró vízzel teli fazekakat állítottak. Így már egészen kellemes volt odabent, legalábbis egy éjszakát ki lehetett bírni. A többi meg már jóval könnyebb lesz.

Forrásaink hallgatnak róla, de mi úgy képzeljük, hogy hölgyek is tartózkodtak a tárgyalások helyszínén, vagy legalábbis a közelben, például Karlowitz falu megma- radt és le nem foglalt építményeiben valószínűleg tanyát vertek a szebbik nem képviselői, sőt a futaki halász fele- sége sem bánta, hogy kereshet egy kis külön pénzt. Ám arra még csak gondolni sem lehetett, hogy a szépséges Kártigám, aki egyenest az égből hullott, patyolattiszta fel- hők közül, holmi szennyes életű, mosdatlan helybeli nők társaságában töltsen az éjszakát. Pedig hát, ki tudja, talán jobb lett volna rábízni Kártigámot ezekre a leányokra és asszonyokra, akiknek rossz életük, de jó szívük volt.

Másnap reggel ugyanis arra ébredtek a tárgyalófelek, hogy nincs kenyér. Korgó gyomrukat nyomkodták, zúgó fejüket tapogatták, míg eszükbe nem jutott: persze hogy nincs, hiszen péklegény sincs, hanem egy erdélyi főúri család leszármazottja van helyette, az pedig nem fogja sem kiszagatni, sem kemencébe tolni a nyers tésztát. És még javában rágszállták a Corbelli-vértesektől kapott savanyú komiszkenyeret, amikor híre jött, hogy maga a fia- tal nemes úr is, már akármilyen volt a neve, odavan, vagyis

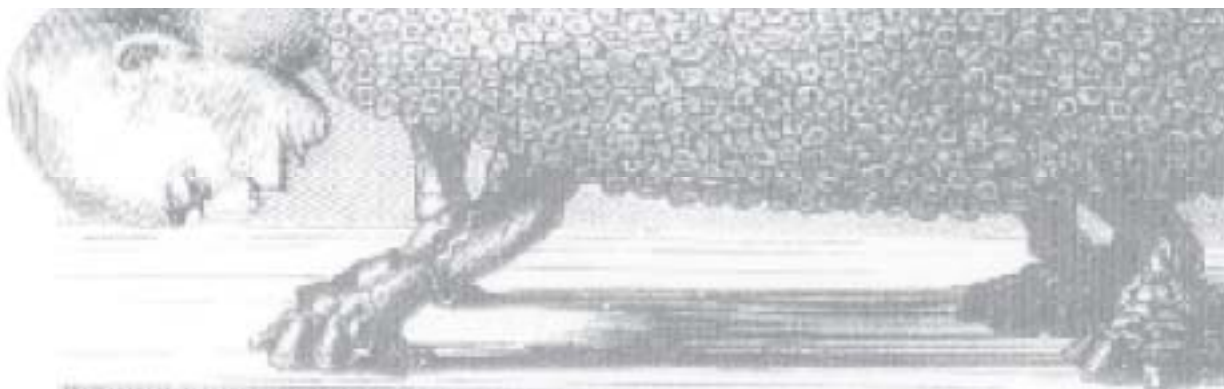
nincs meg. Ezzel kapcsolatban egészen különböző híresz- telések szállongtak: hogy elszökött, illetve hogy megbete- gedett és meghalt, mint annak idején Ibrahim pasa ked- venc felesége.

Ez utóbbi látszott valószínűbbnek. Mert az is lehet, hogy tüdőgyulladást kapott, amikor félig levetkőzve órá- kig szaladgált a csikorgó hidegben, ám éppenséggel az sincs kizárva, hogy a viza epéjétől kapott valami súlyos fertőzést, vagy hogy a színarany szelencében talált kenőcs- től mérgeződött meg, vagy pedig teremtett lényként nem bírta elviselni, hogy mint egy könyvtári könyvnek vagy titkos kémjelentésnek, holmi kíváncsiszkodó idegenek fel- színre hozzák a szignatúráját.

Talán itt van még a közelben: testének atomjai befura- kodtak a fagyott földbe, lelke összevegyült a kondérból fel- szálló gőzzel, a hideg és kedvetlen reggeli köddel. Vagy az is elképzelhető, hogy nincs már a közelünkben, hogy például bedobták a Dunába, ahogyan Thyll és Lachowitz holttestének is léket vágtak a Duna jegén, és ahogyan holt- testet, ugyanúgy élő testet is be lehet lökni a jég alá.

Ám ez csak az egyik volt a két eltűnés közül, mivel Kártigámot sem látták sehol, akik reggel bekopogtattak a nagy tárgyalóbarakk oldalfülkéjének ajtaján. Lehetséges, hogy ő is elszökött; bár ki elől szökött volna és hová? Vagy talán Ibrahim pasa nem tudott belenyugodni, hogy elveszítse karjai közé alig hogy visszatért leányát, és amíg a nagy tárgyalóbarakk mellől a két őrszem félrehúzódtott egy fertályóra, hogy miközben az egyik lekuporodik, a másik vigyázzon rá, vagy hogy a futaki halász feleségé- vel és nővérével töltsenek édes percek, addig ismeretlen tettesek a szendergő Kártigámra rátörték az ajtót? Nincs már időnk ezen töprengeni. Még csak arról tudósíthatjuk az olvasót, hogy a cafatokra tépett szalmazsákon, szalmá- val összekeveredve, kéziratlapon heverték, legnagyobb részük sértetlenül. Farrington kézikönyveinek és írószer- számainak szerencsére nem esett bajuk, és a vizes fazeka- kat valakik még időben kivitték.

Nem fog meglepődni az olvasó, ha arról is tudomást szerez, hogy a terjedelmes kézirat a Kártigám nevű török fogolykiszasszony románhistoriája volt, ám az írás némi- leg már elhalványodott rajta, olyannyira, hogy William Farrington, aki takarékos ember volt, és aki a követjárás nehézségei közt a folytonos papírhányt is számon tartot- ta, a regény sorai közé kezdte beirogatni a békeszerződés végleges változatának pontjait. És mintha Isten is rábólin- tott volna e jó szándékú, hasznos munkára, a szürke téli felhők hasadékan egy pillanatra kisütött a nap.

A kis győri bolt

Az ajtó egy olyan kis zsebre nyílik, ahová a világ néhány felesleges pillanatot tett félre, hátha valamikor még szüksége lesz rájuk. Ezen a helyen az idő is poros kötésben hever valamelyik polcon, talán az I betűnél, szakadozott lapokkal, melyeken oly sokan próbálták már az írást átjavítani... Finom por lebeg a levegőben, az innen-onnan megszökött szavak, meg a könyv nélkül maradt hontalanok, akik helyet keresnek maguknak a belépő emberek ruháján, haján, táskájában. Amikor idejövök, úgy érzem, nem én válogatok a könyvek között, hanem ők vizsgálgatnak engem, izgatottan összezúfolva polcra polcra, és kevésbé hizelgő megjegyzéseket tesznek rólam a hátam mögött.

Még bizalmatlanok, és nem akarnak kimozdulni, látom rajtuk; egymásba kapaszkodnak, egy még ki is ugrik a kezemből... Idegen vagyok.

Bezzeg az eladónő. Ő itt él, itt lélegzik, le merném fogadni, hogy nem is lép ki az ajtón; minden könyvnek szereplője, a betűk világából szűrődik ki, mint függönyön a fény. Az ő kezébe minden lap belesimul, a könyvek körülöngyölgének. Itt minden úgy történik, ahogyan történni kellene az írott szó szerint. Az események a lapok csendes zizegésével hullnak egymásra, és aki belép ide, az is a történet részese lesz. A dalos kedvű hajléktalan, aki arra biztat mindenkit, hogy mosolyogjon, mert úgy olyan szép; a gondolataiba merült üzletember, aki a polcnak támaszkodva, karján a műanyag kosárával elmerülten olvas, ott helyben, ahol a könyv a kezébe került; az iskolásfiú, aki a maga fejére borítja a kötelező olvasmányokat; és én is, a hosszú sálba csavart diáklány, aki magában dűnnögve ujjaiával követi a könyvgerincek feliratait. Az új könyvekre itt mindannyian idegenül nézünk. Ők, mint egy szigetre, a pultra szorultak vissza az öreg pénztárgép mellé.

Elvárásolt kis világ ez. Az eladónő egy halom könyv tetején ül, a lábát lógatja és olvas. Idebenn mindenkinek a lételeme a szó. A hátsó szoba titkos, ősi forrásából bukkannak fel sorra az újabb és újabb – jobban mondva a mind régebbi – kötetek, nagymamakorú újságok és történelmi térképek, csupa hálás kacat, amik (ha egyszer barátságot köt velük az ember lánya) lassan és kitartóan az otthoni polcokra csepegtetik az eldugott boltocska varázserejét.

– Jó reggelt kívánok, visszajöttem a könyvért, amit tegnap tettem félre...

És az eladónő már ugrik is, suhan a könyvek légkörében, a szoknyája szélén csilingelnek a beleakadt szavak. A hátsó szobában mozgás hallatszik, kötetek puffanása, szürke porfelhő szállong elő az „ősforrásból”, és a vidám motyogás:

– Hát, elviszik a könyvet, amit tegnap olvastam...

Előkerül a mosolygós regényhősnő, kezében a kötet, ami eddig türelmesen várakozott rám a társai között, akiktől csupán az különböztette meg, hogy ő nekem volt félretéve, engem várt... Itt nem „vettem egy új könyvet”: itt a könyv kézzől kézre száll, mint régen a mesék, egy ember adja egy másik embernek, és a könyv történetében az új fejezet én vagyok.

– Láttam itt a múltkoriban egy könyvet a történelmiek között...

Szinte ki sem mondtam még a címet, már ott is állunk a polcnál a hátunk mögött összekulcsolt kezekkel.

– Nem látom – vallatja a sorokat az eladónő, tekintete előtt kihúzzák magukat a könyvek.

– Én látom – mutatok rá – ott van, az a sárga... nem, egyjel lejjebb... az ott.

– Tessék parancsolni.

Végigpörgetem a lapokat. „Szeretnél az én könyvem lenni?”

– Ezt is elviszem a másikkal együtt.

– És a többi?

Már ki is rakosgatja elem a sorozatot, a kötetek egymás vállára támaszkodva egyensúlyoznak a radiátor tetején, várva, hogy sorra vegyem őket. A dolog vége persze az lesz, mint mindig: felpakolom őket, és kifizetem becses zsákmányomat. Nem sietek; kicsit álldogálunk még és beszélgetünk. Az ősforrásból felbukkan egy újabb szereplő, egy nagy, kék könyvvel a karjaiban, a felfedezés izgatott örömeivel. Szó a szóhoz, könyv a könyvhöz: összedugják a fejüket a szürke lapok felett, sorra simítják félre az oldalakat. Bűvölet a varázslatban.

A kilincs nyikorog, az ajtó nyikorog, a lépcső csúszósra van kopva. Az üvegen át még visszanezdek, és a saját tükörképem mögött látom a többi, maga nyelvéen suttyogó könyvet; meg a zsebet, benne a mozgó regényhősökkel, akik az időt oldalakban mérik.

A kabátomat levetve itthon még szitálnak belőle a ráragadt szavak és töredék mondatok. Összegyűjtöm őket, az írással töltött percek pedigré zsebre vágom.

Az álarc

A kis szobában hűvös volt, sötét és csend; három gyertya pislogott egy asztalon. Ha valaki belépett volna az ajtón, és valami csoda folytán elkerülte volna a figyelmét a szűk kapualj és a penészfoltos lépcsősor, akár azt is hihette volna, hogy a kis szoba valójában szentély, az asztal valójában oltár, és az asztal előtt görnyedő alak egy szegény hívő, aki késő délután ide húzódott gyógyító nyugalmat keresni háborgó lelkére.

Az érkező persze, mint a felületes szemlélők általában, nagyot tévedett volna. A viaszcsappes asztal: asztal volt, a kicsiny, ablaktalan szoba: Giacomo szobája, a görnyedő alak: maga Giacomo; az ajtó amúgy is zárva volt, és senki nem vetődött erre. A néhány lélegzetnyi levegőben festékszag, borgőz és por keveredett egymással. A hunyorgó fényben a kis helyiség meglehetősen zsúfoltnak tűnt, számtalan arc szorongott egymás mellett, végig a falak mentén – üres szemű, mozdulatlan arcok. Giacomo álarckészítő volt, és most, az ünnep közeledtével éjt nappallá téve dolgozott, egészen aznap délig. Délben eladta az utolsót is, és bort vett az árból; a palack ott állt a gyertyák mellett, félig üresen.

Giacomo az asztal mellett ült, egészen fölé hajolt, és csak a bal keze mozgott, az utolsó megmaradt maszkot festette – saját magának. A fehér arc engedelmesen hevert a viaszcsappes és gyertyák társaságában, és visszámult alkotójára; olyan volt, mintha Giacomo a tündérek megszépítő varázstükrébe nézett volna. Mert ő korántsem volt olyan szép, mint a finom vonalú, tiszta homlokú maszk; az ő homloka sápadt volt és ráncos, csillogó szemei körül lila karikák ültek, az orra pedig, amely kis híján a papírmáséból készült fitos kis orrhoz ért, nagy volt és vörös.

Giacomo sóhajtott. Odalent elkezdődött az ünnep, lement a Nap és csillog a víz; idefent pedig hideg van, festékszag, és a bor is félig elfogyott. Az arcok szenvtelenül néztek a falakról; ő festette oda őket, egymás hegyére-hátára, ahol éppen lepattant egy újabb darab a vakolatból. A férfi ivott a borból, megtörölte az állát csúfító kecskeszakállat, és újra a kezébe vette az ecsetet.

Az utolsó maszk a merengéssel töltött percek alatt sem mozdult el a helyéről; szép türelmesen várakozott. Giacomónak tetszett az alakja, jól sikerült, főleg azért, mert cseppet sem hasonlított arra, aki elkészítette. Feketébe mártotta az ecsetet, és vékony vonalakat húzott a homlokon keresztbe. Jobbról balra, balról jobbra. Türelmesen. A fehér arcot rombuszok hálózták be, mint odalent a bolondozók ruháit, vagy a lépcsőházat az ablakrács árnyéka. Giacomo letette a fekete ecsetet, és újat vett a kezébe. Elmosolyodott.

Színek. Kisgyermek kora óta rajongott a színekért; élete minden pillanatához színt tudott kapcsolni, ha visszaemlékezett rájuk. Ez jó volt, de legalábbis megnyugtató; maga elé tartotta az ecsetet a gyertyafényben.

Zöld. Egészen sötét zöld. Alonza asszony vasárnapi ruhája, vajszerű csipkéekkel a szélén. Alonza asszony vasárnapi látogatásai a szüleinél... az a sötétzöld ruha olyan elválaszthatatlanul hozzá tartozott a szigorú hölgyhöz, mintha a bőre lett volna. Csak akkor vette le, amikor gyászba öltözött.

Kék, vidám nyári égszínkék. Az ég Velence felett, amikor a parti dombokon heverésztek Albertóval, és olyan dalokat költöttek, amik pírt csaltak a virágszedő lányok arcára... vidám, vadrózsa színű pírt. Giacomo megkereste a paletta sarkában ezt az árnyalatot is; ugyancsak kevés maradt belőle, minden mandulaszemű, fitos orrú keskeny leánymaszkot ezzel festett ki, és ettől majd a bókoló fiatalok úgy hiszik, hogy a valódi arcszínük ütött át a papírmásén... és büszkék lesznek.

Sejtelmes indigókék. Az első ünnepi öltözet, amit Giacomo magára öltött. A fiatal Giacomo, aki mindent komolyan vett, a lehető legkomolyabban, és az éjszaka titokzatos színeiben állított be az álarcosbálra, fekete maszkja mögül komolyan, kalandra elszántan csillogtak ki fekete szemei. Az első tánc...

Sárga, halvány vajszerű, bársonyos virágszirom-sárga. A selyemruha színe, ami ahhoz a bizonyos indigókék első báli öltözékhez simult tánc közben. Rózsaillesata volt, Giacomo egy pillanatra az orrához emeli az ecsetet, mintha tényleg érezné... festéknyom marad borvirágos orrán.

Vörös, fiatal-komoly vörös, amilyenek az éjszaka látszott, amikor Giacomo és a társai hazafelé eveztek Velence lagúnáin. A sárga rózsza egészen fehérnek tűnt a holdfényben. A világ pedig vörösnek, halálosan vérszerűnek, mert Giacomo ezt is komolyan vette, a szerelmet, és kész lett volna meghalni érte abban a pillanatban, még örült is volna, ha valami nagyot tehet a vörös éjszakában, valami igazán hősiestet...

Elefántcsontfehér. Mint a levélke. Mint a kéz, ami írta. És Alberto keményített gallérja, aki visszarángatta a hídról a szakadó esőben, hogy a lagúna helyett borba fojtsa a bánatát. Giacomo a kezeire nézett, amik mindenféle alkalmi munkák nyomait viselték. Elefántcsontfehér. Ilyen színe van a sebeknek, amik begyógyultak. A borospalackért nyúlt és újból kortyolt belőle.

Bizonytalan, ködös ibolyaszín. A fiatal napok színe, a számlálatlan óráké, végeleáthatatlan multságoké, a csínytevéséké, az éjszakai bolyongásoké, az újból elővett pajzán daloké, a barátságé életre-halálra. De csak a nappaloké...

Giacomo elmosolyodott és a másik palettáért nyúlt, ahol számtalan szín sorakozott apró adagokban kikeverve. Mindegyik csak egy vagy két festésre volt elég... kimosta az ecsetet, fordított egyet a maszkon és a szeméibe nézett.

– No, barátocskám... lássuk, emlékszel-e még rájuk? Vörös, igen, ez biztosan volt, megint a vörös... egyszer aludtál ilyen bársonypárnán... és még? Volt fűzöld, egészséges zöld, a tavaszi domboldalon, bizony, Mariettának hívták... meg volt ilyen sötétebb zöld is, egy kicsit Alonza asszonyra emlékeztetett, de kedvesebb volt és nevetősebb... rózsaszín, ó igen, fenn a toronyban, a rózsaszín hajnal, de ez sötétebb annál, fehér kell bele, így ni... és volt még... volt még barna, mint a föld, és egérszürke is, ó, de hányszor... pici, levesillatú, csendes... volt ám, mindenféle, csak egészen fekete nem, meg egészen fehér...

Giacomo a középső gyertyába bámult egy ideig, és utána mindenféle kavargó foltokat látott. Az álarc türelmesen várt. Már csak néhány üres rombusz volt hátra: a hamuszürke napok, amiket a kis tetőtéri lakásban dolgozott végig, az áttetsző zöld borospalackok, mert ezek sem maradhattak ki, és néhány ezüstszerű pénzérme, amiket a megálmodott arcokért kapott.

Giacomo letette az ecsetet és újból a maszk fölé hajolt, hogy megszemlélje, mielőtt kialszanak a gyertyái. A tündérek tükre kiszínesedett.

– Kész is vagy, barátocskám, ugyan egy cseppet sem hasonlítasz rám, mert szépre sikerültél... tudod, mit? Leviszlek az ünnepre. Annyian vannak, meg lassan be is sötétedik, senki nem vesz észre engem... csak téged. Gyerünk.

Giacomo megitta a maradék bort, gondosan elmosta az ecseteket, felkötötte a szalagokat a maszkra, óvatosan a tenyerére emelte, hogy ne kenje el a festéket az utolsó rombuszokban, és eloltotta a gyertyacsonkokat. A kis szobára, amit egy betoppanó első látásra akár szentélynek is nézhetett volna, ráborult a sötétség.

Giacomo ledöcögött a penészfoltos lépcsőn, és kitérte a lépcsőház kapuját.

Odakint zene, ének, beszéd és nevetés áradata fogadta. A szürkülésben már mindenfelé lámpák, fáklyák pislákolnak, és ezerféle szín kavargott az ünneplők ruháin. Élénk színek és tompa színek, Giacomónak mindegyik kedves, otthonos. Néha egy-egy ismerős arc is felbukkant közöttük; persze nem igazi arc, hanem olyan, amelyet ilyenkor mindenki visel: úgy álmodták meg őket a festők, akik más tetőtéri szobákban üldögélnek...

Giacomo tétovázva állt az utcára vezető lépcső tetején, kezében a színes maszkkal, és az előtte elhaladó vidám menetet nézte. Tekintete megakadt egy igazi arcon: fiatal lány volt, kislány, vadrózsaszín pírrel, csillogó indigókék szemekkel, vidám égszínkék ruháját elefántcsontszínű fodrok lengték körül, a haja pedig vörös volt, halálosan vörös. Valakinek a karjába kapaszkodott, nevetve és fecsegve, és a tömeg a lépcső aljához sodorta, ahonnan felnézett a vörös orrú, karikás szemű Giacomóra egy pillanatig, és utána az álarcra.

– De gyönyörű! Milyen szép! – csapta össze a kezét, majd újra bekapaszkodott valakijének karjába, és úgy nézett tovább felfelé – megvehetem? Eladná nekem, signor? Olyan szép, úgy szeretném...

Giacomo maga felé fordította a tündérek tükrét, és sóhajtott egyet.

– Volt egy aranyszínű is, igen... – motyogta magában, majd lelépett az utcára, és átnyújtotta a kislánynak a maszkot – tessék, signorina, vigye csak. Jó mulatást!

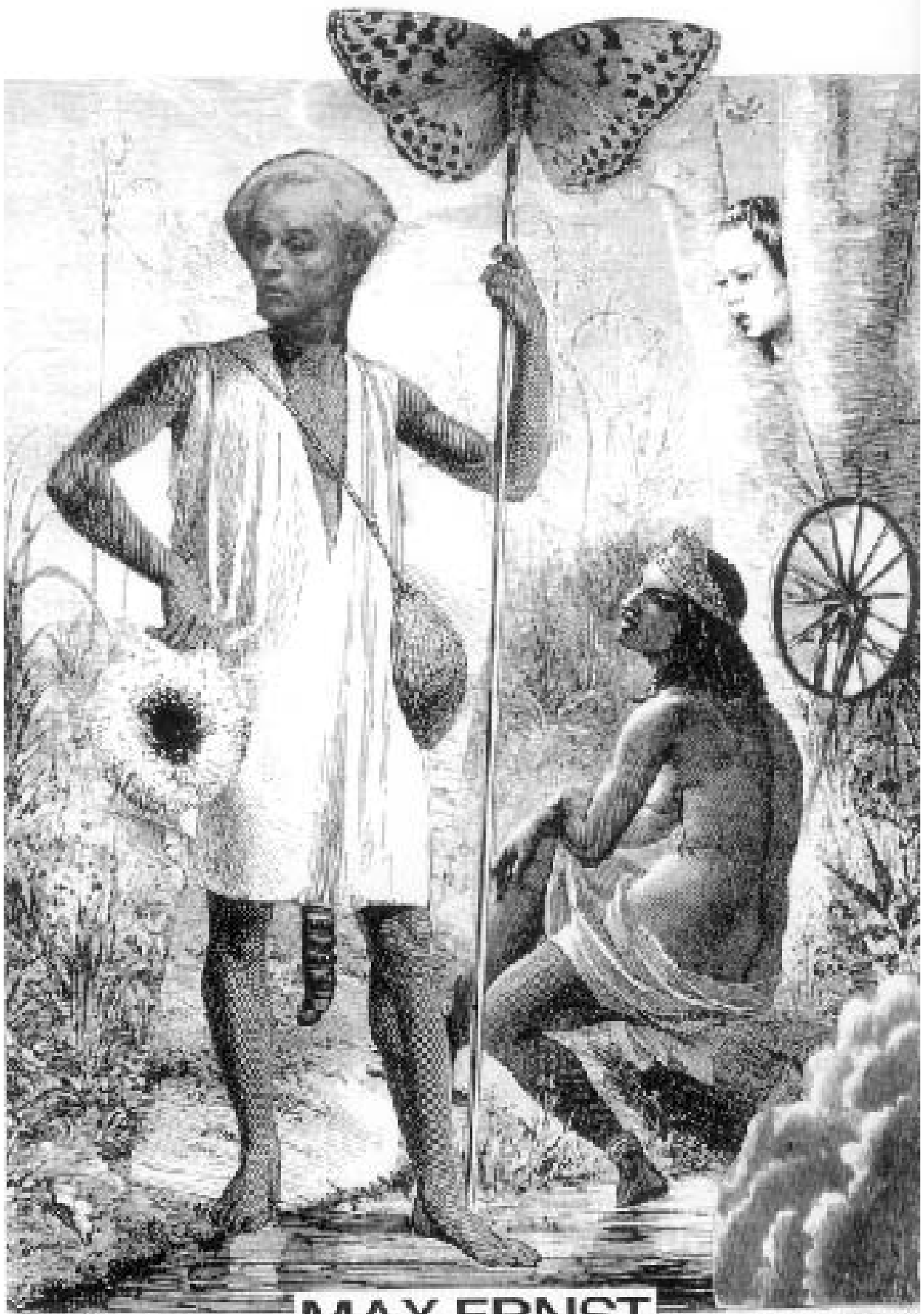
A lány mosolyogva elvette a kezéből a színes arcot, felkötötte a sajátja elé, majd a valakije felé fordult és hangosan felkacagott.

– Köszönöm, signor – fordult vissza egy pillanatra még, miközben tovább sodorta a tömeg –, köszönöm szépen!

Giacomo egy ideig látta még a vörös fürtöket, amíg el nem tűntek az utcasarkon, azután már csak fáklyák voltak és újabb színes jelmezek. A bajsza alatt mosolyogva belepillantott a kapu melletti esővízes hordóba, ahonnan saját, imbolygó képe nézett vissza rá.

– Hát akkor gyerünk – dörmögte jókedvűen, ledöcögött a lépcsőn, és elindult a tömeggel valamerre.

MAX ERNST

HOLGER FUß

„a legjobb úton van a boldogság felé”

Beszélgetés Detlef B. Linke agykutatóval

Az ön számára mi a boldogság?

Tizenegy évvel ezelőtt Görögországban véletlenül felfedeztem egy apró halászfalut, ami egyetlen turistatérképen sem szerepel. Azonnal tudtam: ez az én Paradicsomom. Itt megtalálom a magam egyszerű boldogságát. Azóta minden évben egy hónapra odamegyek a családommal és írom a könyveimet.

Egyáltalán mi a boldogság?

Ezt csak hiányosan lehet körülírni, hiszen a boldogság nem cél és egyáltalán nem tartós állapot. Út, az a mód, ahogy élünk.

Mi jellemzi az életnek ezt a módját?

A boldogság a más emberekkel való együttlét megélését is jelenti. Az ember érez, szagol, hall, lát. És a világ egyetlen élőlényeként kifejlesztette a nyelv csodás művét. Aki képes a világ ízeinek kiélésére és ezeket másokkal is megosztja, a legjobb úton van a boldogság felé. A német „glücken” szó a középelnémet „gelücken” szóból ered, és jelentése: elér, eljut. A boldog ember eljut a valósághoz.

Mi köze a boldogságnak a valósághoz?

Nincs olyan ember, aki boldogsággépezetre akarna csatlakozni, amely az agy prefrontális cortexét elektródákkal állandóan ingerelné és erősebb szerotonintermelést váltana ki, tehát boldogságérzetet keltene. Az ember szeretne a valósághoz viszonyulni. Vagyis hogy a boldogság állapotának valamiképpen biztosítva kell lennie. És ehhez egy egész társadalom, az élet nagyobb összefüggése tartozik.

Ez magyarázza a hogyanját, de a miértjét még nem.

Az agy nem valamiféle hedonisztikus gépezet. Nem a valóságról lekapcsolódva működik, hanem összefüggésekben. Nem magáért létezik. Ezért is nem az áll az amerikai alkotmányban, hogy a boldogság a cél, hanem a boldogság követése. Ezért van az állam, a társadalom. Ez a szabadság keretfeltételének értelme. A társadalom ezernyi lehetőséget állít készenlétbe, és az agyban ugyancsak adottak ezek a különböző lehetőségek. Ezáltal kiélhetem, megvalósíthatom a magam boldogságának nagyon individuális sajátosságait.

Hogyan működik a boldogságnak ez a megvalósítása az agyban? Követhető ez a folyamat?

Agyunk állandóan azon van, hogy nehéz helyzeteket dolgozzon föl. A boldogtalanság feldolgozása bizonyos tekintetben boldogságra vezet. Annak szóvá tétele, amit nem dolgoztam föl egészen, ami túlmént felfogóképességemen – ez a boldogság folyamata, amit megélünk. Életünk java részét ezzel töltjük; ez az, amit élethossziglan belső monológban dolgozunk le. Agypsziológiaiilag ezt a folyamatot a még-nem-nyelvinek a jobb agyféltekéből a

bal féltekébe tartó szóvá tevéséként lehet leírni. Számunkra, emberek számára ez a valóság keretében adott.

Miért oly nagy jelentőségű a nyelv az agy számára?

A nyelv nyilvánvalóan az agy kognitív teljesítményeinek egyfajta kódolása. Agyvérzéses páciensek esetében kiderült, hogy a nyelvi funkciók károsodása a motoros képességek csökkenéséhez vezet. Ennyiben elmondható, hogy a logosz, a szellem az agy számára funkciók lényegi orientálását végzi. Az agy nyelvi centrumaiból erős szervezőerő árad szét. A nyelv fejlődésének ezért van olyan rendkívüli jelentősége az evolúcióban, mivel nagyobb közügyek kialakítását is lehetővé tette. A főemlősök testi kontaktustechnikákkal általában csak legfeljebb 50 fős csoportokat tudtak képezni. Az emberi nyelv képes arra, hogy kétszáz embert közvetlenül szervezzen.

A boldogság, mint az agy és a valóság közti kölcsönhatás. Karl Jaspers azt írta: „Igaz az, ami összeköt”. Ez azt jelenti, hogy minél inkább távolodunk a valóságtól, annál boldogtalanabbak leszünk?

Pontosan. Az emberre állandóan az a veszély leselkedik, hogy olyan boldogságot keres, ami lekapcsolja a világról és ezáltal boldogtalanságra vezet.

De akkor tényleg létezik-e olyasmi, mint valóság? Nem az agy konstrukciója a valóság?

Nagyon problematikusnak tartom azt az állítást, hogy mindent az agyamban konstruálok, és a világot amúgy sem tudom megismerni. Ez a vulgáris konstruktivizmus, ami azt állítja: ha nem tudom megismerni a külvilágot, azt tehetem vele, amit akarok. Számomra nagyon is létezik a konstrukció egy síkja, de mi azzal konstruálunk, amit észlelünk, ami számunkra bizonyos keretek között adva van. Behatás ér bennünket, és ennek okán egy lovat nem tekinthetünk tehénnek. Ha külvilágunkat tetszőlegesen akarnánk megkonstruálni, az tetemes hátránnyal járna. Ezáltal tagadnánk a külvilági ingerektől való függőségünket. Ennyiben a boldogságkeresés mindig kísérlet arra is, hogy valóságérzékelésünket az agyunkban megerősítsük.

Ez azt jelenti, hogy a belvilág és a külvilág elválasztása változó?

Igen, feltehetően.

Ez a régi indiai vallási iratokra emlékeztet, a Védákra, melyekben ez a formula hagyományozódott: „Tat tvam asi” – „Ez te vagy”. A minden-egy leírása, amiben minden egymással összefügg és egymástól függ. Az ön agytevékenységről adott meghatározása hasonlóan hangzik: az agy információk révén alakítja magát.

Valóban. A sorsunk az a helyzet, amit a világban betöltünk. És mivel a világban minden összeköttetésben áll, a

sorsomat nem akkor teljesítem be, amikor passzív vagyok és kívülről várok valamire, hanem abban a pillanatban, amikor döntést hozok. Vagyis magam határozom meg a sorsomat azáltal, hogy döntésemmel és megvalósításával befolyásolom a külvilágot és ezáltal saját helyzetemet a világban.

Mi ez az „én”, ami a cselekvés mellett dönt?

Az én csak az agyi gondolkodásfolyamatok kulturális megvalósulásának egyike. És, ellentétben sokak vélekedésével, nem az összes agyfunkció szintézise. Ha például zenét hallgatunk, olyan kognitív és érzésfolyamat zajlik, amelyek nem kell egy én-centrumban összegződni. Mondhatni, az agyban létezik az én mint kulturális konstrukció, de van a kint és a bent közti hálózat is, amelyben az agyi folyamatok zajlanak. És a kettő egyidejűleg létezik.

Mivégre konstruálták az ént az emberek?

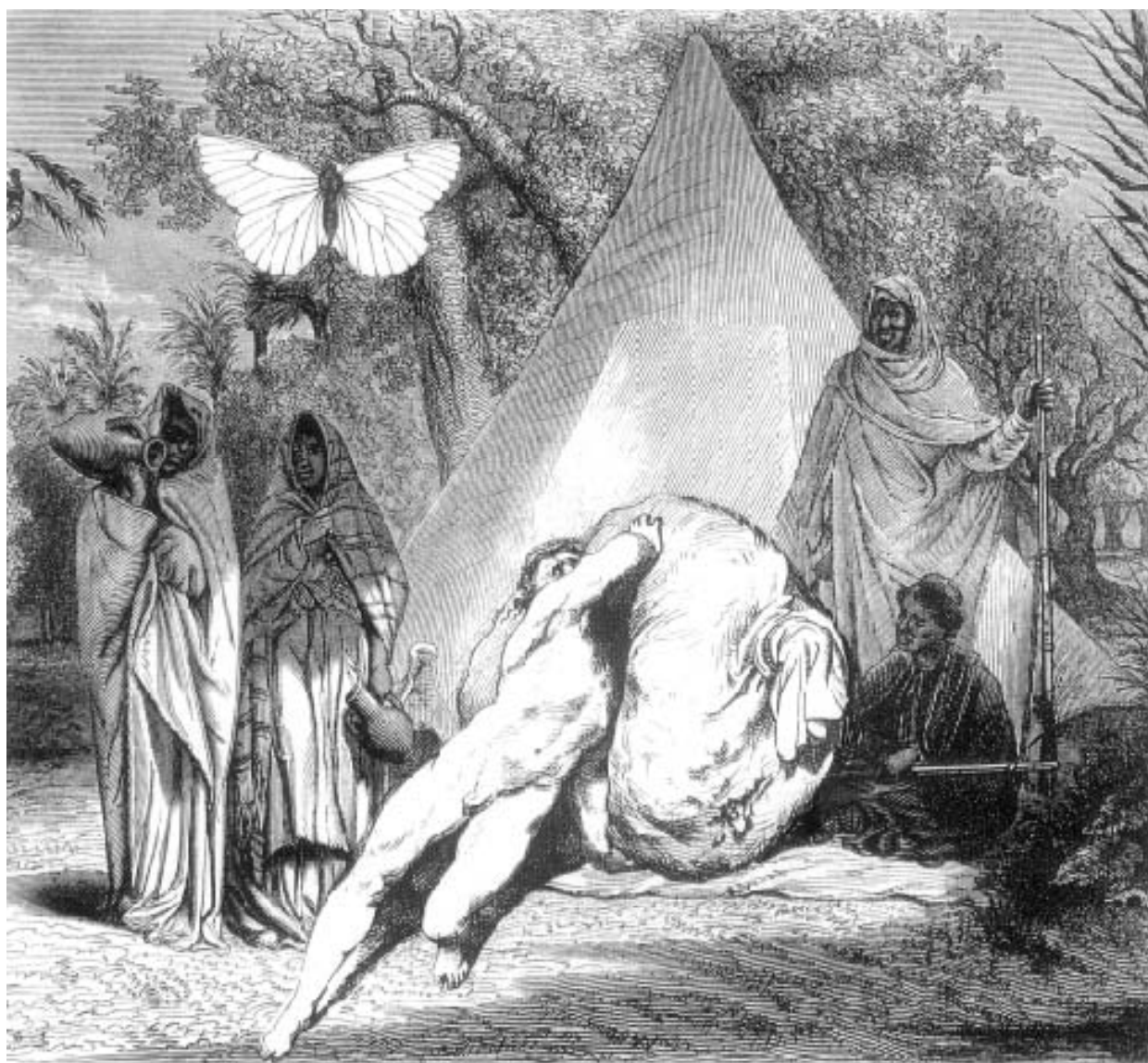
Például arra, hogy felelősséget hordozzon.

De hiszen az agy sokkal több, mint az én?

Erről van szó. Tartózkodnunk kell attól, hogy az egészséges psziché európai modelljét hirdessük, ami abból indul ki, hogy az egészség egy hierarchikusan mindent uraló én volna. Az ázsiai nyelvekben például egyáltalán nincs szó az „én”-re. Japánul csaknem kifejezhetetlen, már csak azért is, mert udvariatlan lenne önmagunkat ilyen módon közép-pontba állítani. Egy kínai, akinek pszichés problémái vannak, nem feltétlenül beszél a problematikus énjéről. Szenvedéseit inkább ilyesformán juttatná kifejezésre: nincs abban a helyzetben, hogy társalgásba bocsátkozhasson, önmagáról pedig amúgy sem beszél.

Ön most pszichés sérülésekről beszél. Mi a lélek?

Az antikvitásban arra a képességre használatos fogalom volt, amivel a bennünk végbemenőkből egységet alakított. Úgy vélem, hogy az agy csodálatos modellként szolgál a lélek elgondolására. Tehát nem én-modellként, hanem lélek-modellként szolgál az agy. A lélek-modellben a dolgok nem zárultak le, mindegyre felmerülnek, újra és újra foglalkoztatnak bennünket, mindent felforgat-

Z.S.

nak, mozgásba hoznak. Ez részben öntudatlanul történik. Hiszen a tudat csak egy része a teljes történésnek; a reflektorfény, ami az agyterületeken vándorol, amihez képest a lélek mindent magában foglal.

Ez akkor azt jelenti, hogy a tudat a lélek része?

Nem állítanám szembe a szellemet a lélekkel. Mindkettő egy összefüggés része. Fontos, hogy az ilyen paradoxonokat, kettőződéseket ne használjuk túl. Egy történésről van szó egyazon összességben belül. Ha önmagamat szemlélem, akkor azon neuronok nagy részét veszem igénybe, amelyeknek a szemlélet tárgyává kell válniuk. Azaz egyáltalán nem lépek ki a rendszerből. A dologban az a vicces, hogy a kilépés jelzése már magában az agy anatómiájában megvan – azáltal, hogy a neuronális feldolgozás során az egyik agyféltekéből át tudok menni a másikba. Ez ui. valamiféle részleges kilépés. Az agy rendszerén belül nem vagyok képes olyanná lenni, mint maga a rendszer, ám az, hogy az egyes féltekék 50 milliárd sejtje csak 200 millió sejt révén áll kapcsolatban a másik féltekével, már a rendszerek néminemű elválasztását jelenti.

Nem tesz-e bennünket, embereket ez a sok gondolkodás boldogtalanná? Lehet-e boldog egy kutya?

Egy gazdáját farkcsóválva üdvözlő kutyát képesnek tartok ennek megfelelő hangulatra. Az emberi boldogsághoz még megannyi bonyodalom járul, ami megnehezíti a boldogság elérését, ugyanakkor annál több dimenzióban és intenzívebben teszi átélhetővé. A boldogság a boldogságelméletől is függ. És egy kutyának feltehetően nincs túl sok boldogságelmélete. Ebben nincs semmiféle leértékelés; az elméletek talán valóban a boldogság elvétését jelentik.

Mindenesetre a boldogság önmagában nem emberspecifikus?

Nem. De az emberi boldogságnak vannak sajátos tulajdonságai, melyek a reflektálással, önmagára vonatkozással, bonyolódással és mindennemű emberre tartozó dolgokkal függnek össze.

Köze van a boldogságnak az időérzethez? A boldogtalanság azt is jelenti, hogy nincs jövőideje az embernek?

Kétségtelen: a boldogtalanságra jellemző magatartás, hogy az ember annyira reflektál valami múltbélire, hogy a jövőnek nem marad tere. Különösen akkor, ha valaki azt hiszi, hogy a múltban olyan hibát vétett, amit a jövőben

sem tud helyrehozni. Boldogító bizonyára a döntő pillanat felismerésének és tétlen el nem engedésének képessége is. A görög mitológiában az alkalmas pillanatnak istene van: Kairosz. Úgy ábrázolják, hogy elől üstököt – tincset – visel, hátul kopaszra borotvált. A szerencsét csak akkor tudjuk üstökön ragadni, ha Kairoszt szemből látjuk. Ha elhaladt mellettünk, már késő és nem lehet változtatni.

A legmeghökkenőbb téziseinek egyike az, hogy az agyban az igazságosság törvényei érvényesülnek. Mire alapozza ezt?

A kiindulópontot az jelentette, hogy az olyan fogalmak, mint igazságosság, sokkal régebbiek, mint a matematikai fogalmak. A gyógyászatban vannak ezzel az övezettel érintkező fogalmak, mint például a mérlegelés. A páciensek gyakorlati kezelésében sosincs olyan algoritmusunk, amelyik megbízhatóan eldönthetné, miként kell eljárni. Mindig mérlegelni kell egy kicsit.

Az igazságossághoz is a mérlegelés szabadsága tartozik, nem pedig egy hűvös kalkulus érvényesítése. Ezek az eredmények a homloklebeny eredményei, ezt ma biztosan tudjuk. Érdekes, hogy ezek pont azok a régiók, amelyekben a pszichózisok is tombolnak. Ha tehát már nem megy egy helyzet kiegyensúlyozása, mérlegelése, ha tehát már csak szélsőségesen az énre vagy egy másikra vonatkoztatva történik, akkor kiesett a homloklebeny kiegyensúlyozó képessége, vagyis a legtágabb értelemben vett igazságosság működése.

A pszichotikus esetében tehát kibillent az igazságosság mércéje?

Pontosan. Nem képes már egyensúlyba hozni. Mindig az egészhez fűződő viszonylatokról van szó.

De honnan tud az agyunk erről az egészről, honnan tudja, mi igazságos?

Ebben segít, ha az agyunkat nem egy köteg passzív tárolásra képes sejtszövetnek, hanem a 100 milliárd tevékeny elem csoportos ténykedésének tekintjük. Az aktiválódás jelentkezése és megszűnése, de az idegsejtek létrejötte és eltűnése is magasabb rendű csoportosulási folyamatokat fejez ki; végső soron a dolgok nagyobb összefüggését, olyan összefüggést, amit kiegyenlítő igazságosságként értelmezhetünk.

Tillmann J. A. fordítása

Forrás: (brand eins 2/2000)

SÁRI LÁSZLÓ

Ázsiáról és a végtelenségről

Nyugat–keleti utazás

A nyugati ember évszázadok óta keresi Ázsia kultúráinak helyét a maga sajátosan kialakított mérnöki világában. Korunkban pedig, amikor az ipari civilizációs lelemények terjedésével még inkább apadni látszanak az egyéni és a legkülönbözőbb közösségi létezés, együttélést fenntartó kulturális tartalmak, egy ilyen korban különösen fontos és ésszerű elgondolás lenne Kelet felé fordulni, s alaposan megvizsgálni, hogy egy másféle szellemi alapokra épülő közösségi élet milyen tapasztalatokat gyűjtött több ezer éves gyakorlata során. És értelmes vállalkozás lenne azon is eltűnődni, hogyan építhetnénk be a keleti gyakorlatot a mi egyre kisebb hatékonysággal irányítható s ellenőrizhető nyugati életünkbe.

Annál is inkább érdemes lenne ezt a kérdést megvizsgálni, mert jól látható, hogy a legtöbb nyugati ipari civilizációs célkitűzés és rájuk épülő nyugati életeszemély igen gyorsan és könnyedén valósul meg keleti környezetben, a gazdaságban és a hétköznapi életben egyaránt. Kelet tehát kedvező viszonyokat teremt a nyugati célok eléréséhez, s ezeknek a kedvező viszonyoknak néhány elemét legalább megpróbálhatnánk áttemelni a mi viszonyaink közé. Ezek birtokában esetleg ésszerűbben élhetnénk mindkét féltekén: úgy, hogy a Nyugat céljait se kelljen feladni, de lázas igyekezetünk is csillapodjék, amelyeket éppen a kitűzött célok hevítenek. Erőfeszítés nélkül kellene élni, ahogy a legöregebb civilizációk élnek.

Szükség, egyre konkrétábbá váló emberi és tárgyi környezetünk talán azt az élményt hiányolja leginkább, mely Kelet-Ázsia lakóit minden korban megajándékozta a teljesség érzetével, minden korban kárpótolta az anyagivá változott szellemi értékekért, a szorongássá változott otthonosságérzésért. Valószínűleg ez a legjellemzőbb Ázsia-élmény: a végtelenség szabadító élménye.

Ázsia kő- és homoksvatagjai, óriás hegyei, völgyei és folyói akkor is a végtelenséget idézik elénk, ha csak egyetlen pillantást vetünk rájuk. Abban az egyetlen pillanatban is a végtelenség néz vissza ránk, ennyi is elég, hogy megnyíljon előttünk, s a látványtól lenyűgözve megtorpanjunk. Meghökkenítő élmény a találkozás Kelettel. A romantika korának első nyugati utazói élhették át ezt legteljesebben, egyszerre érezve gyönyörűséget és félelmet a szívükben.

Aki pedig elmerülhet az ázsiai tájak látványában, együtt élhet e tájak lakóival és sokféle kultúrájukkal, annak még inkább a végtelenség élménye lesz a legjellemzőbb benyomása. A végtelenség odakint, és odabent a gondolatok, a képzetek, az érzések világában. Elképzeléseikben a köznapi létezésről és szabályairól, az emberi viszonyokról, az égi létezés sokféle formájáról, a földi és az égi birodalmak lakóinak barátságos kapcsolatáról. De a végtelenség élményét érezzük otthonosságukban is, ahogy az ázsiaiak az időben mozognak. Vagyis mindenütt jelenvaló: vallásaikban, egész kultúrájukban.

Ez az egyszerre gyönyörűséges és félelmetes – ezért feldolgozhatatlan – élmény minden korban zavarba ejtette a Nyugatot. Európa és Kelet-Ázsia első történelmi találkozásakor, a gyarmatosítás századaiban, a Nyugat „zavarában” megfélemedezett kultúrájának minden korábbi vívmányáról, akkor már másfél évezrede csiszolt, finomított erkölceiről, s a fehér ember olyan barbárként tűnt föl a keleti világban, amilyenek még a keresztes hadak sem mutatkozhattak régebben Ázsia hozzánk közelebb élő népeinek szemében. Távol-Kelet gyönyörűsége volt, mint egy álom, szebb, mint az elveszett Éden, de félelmetes is volt, megragadhatatlan, birtokba vehetetlen, idegen. Az idevetődött nyugati hős hiába kereste itt aranyko-

ri békéjét, álmai birodalmának kényelmét és biztonságát, képtelen volt berendezkedni e tájon. Más mértékkel mértek itt mindent.

A harsány, iparkodó és telhetetlen európai földlakó nem lelhetett meg otthonát a végtelenség csendjében. Úgy érezte, szembeszegül vele ez a világ, minden szándékának ellenáll. Ha nem érezhette magát otthon benne, de lemondani se tudott róla, hát nem maradt más választása, flottáival, karavánjaival hazahordta szépségeit, kincseit. Így akarta birtokba venni Ázsiát. S amikor már kincsei fogytán voltak, úgy gondolta, végleg visszatér a saját portájára. Ám azóta sincs nyugta, máig vissza-visszajár oda. Hol egy kis hasznot, hol egy kis nyugalmat, lelki világosságot remél. Keletről majd fölragyog egyszer a fény, s bearanyozza fáradt, szorongó, nyomorúságos életünket. Hisszük még mindig balgán – különösen számvetéseink komor pillanataiban. Ilyen ellentmondásos a viszonyunk Kelettel ma is.

Mindenekelőtt a romantika világlátása és mozgalmi élezték ezt a viszonyt ilyen konfliktusossá. Ők rajongtak ugyanis Ázsiáért legszenvedélyesebben, de ők fantáziáltak legsötétebben titkairól is, szívesen borzongva szalonjaikban. Mind e közben a fejlődés csúcán ünnepelték magukat a világ okosabb, jobbik (és most már sokkal gazdagabb) felén.

„A világtörténet keletről nyugatra megy; mert Európa teljességgel vége a világtörténetnek, Ázsia a kezdete... a történelem gyermekkor... Kínában teljesen fantáziátlan értelmet találunk... Indiában hiányzik az értelem... Nincs nép, mely annyira minden erkölcsi érzés híján volna, mint az indiai... Csel és alattomoság az indiai ember alapjellem. A csalás, lopás, rablás, gyilkolás hozzátartozik erkölcsiéhez.” Jelenti ki G. W. F. Hegel 1831-ben a berlini

egyetemen, s bár India művészetét olykor finoman érzékenynek találja, ezt is „beteges átszellemlütségüknek”, „ideggyengeségnek” tulajdonítja. (Hegel, G. W. F. : Előadások a világtörténet

filozófiájáról, 1979. 192–94., 273–78. skk., 307.) De nem marad el tőle a korszak másik népszerű gondolkodója, J. G. Herder sem, aki így ír a kínaiakról: „*A Természet, úgy látszik, meztagsadta tőlük – akárcsak a Föld e sarkának több nemzetétől – a nagy és merész tudományos felfedezések képességét... A birodalom bebalzsamozott múmia, hieroglifákkal kifestve és selyembe bugyolálva... Évezredek óta egy helyben topog... A Föld periferiáján él ez a nép, amelyet a sors kirekesztett a nemzetek tömörüléséből.*” Még jobban utálja azonban a kínaiaknál a tibetieket: „*Izonyúak a lámáknak a világ teremtéséről szóló meséi... Ha minden tibeti a lámák fennkölt erényeit követte volna, kihalt volna azoknak az embereknek a nemzetsége, akik nem érintkeznek mással, nem művelik meg hideg országukat, sem iparral, sem kereskedelemmel nem foglalkoznak. Éhen pusztultak és megfágytak volna, mialatt a mennyországukról álmodoznak... Ha van a Földön szárnyúséges vallás, akkor az a tibeti.*” (Herder, J. G. : Esmék az emberiség történetének filozófiájáról, 1978. 190–93. skk.)

Különös, hogy mennyire nem értette Kelet gondolkodását ugyanebben a korban I. Kant sem, aki pedig éppen abban alkotott maradandót (napjainkban kezdjük felfogni), hogy a megismerés eszközei között nem a gondolkodó ész jelölte meg a tudás kiindulópontját, mint a racionalisták, hanem a tapasztalatot túl az ún. *a priori*, a tapasztalatot mellőző igazságokat (például a logikait) is valós tudásnak tekintette. Mégis ezt írja 1794-ben:

„*Az ember elmerül a misztikában..., ebből fakad a Laokiu (Lao-ce) rendszerének szörnye, ama legfőbb jó, mely állítólag a Semmi – azaz annak tudata, hogy magunkat az istenséggel összeolvadva s ez által személyiségünket megsemmisítve az istenség szakadékatól elnyeltnék érezzük; aminek, hogy valamiképpen előérzetét szerezzék, kínai filozófusok sötét szobákban, lehunyt szemmel azon erőlködnek, hogy elgondolják és átérezzék ezt az ő Semmi-jüket. Innen a pantheizmus (a tibetieké és más keleti népeké), s az annak későbbi metafizikai szublimálásából keletkezett spinozizmus. Mindkettő az istenségből kisugárzott emberi lelkek (s az istenség által való végső fölszippantásuk) ősi emanációs rendszerével áll szoros rokonságban. S mindezek csupán csak a körül forognak, hogy az emberek végre valamiféle örök nyugalomnak örvendhessenek, mert szerintük ez tenné minden dolgok üdvös végét. Olyan fogalom ez voltaképp, mellyel bennük az értelem lobban ki, s a gondolkodásnak magának szakad vége.*” (Kant, I.: Történetfilozófiai írások, 1997. 246–47.)

Ilyen és ezekhez hasonló ítéletek születtek abban a korban, amikor a Nyugat először érintkezett szorosabban Ázsia szellemiségével. Voltak ugyan józan, sőt lelkesedő vizsgálódók is (G. W. Leibniz, J. W. Goethe, A. Schopenhauer), ám mégis Herder és Hegel határozta meg máig érvényesen Európa és Ázsia viszonyát. Akkor is jobb volt, ma is vonzóbb a nyugati fölényben hinni, a tökéletesen fejlett és az anyagi világot diadalmasan uraló nyugati hőst látni, mint szembenézni az elbizonytalanító végtelenséggel. Szó sem lehetett filozófiai eszmecsereéről a „gyermeki elméjű” Kelet és az okos, felnőtt fehér ember között.

És nincs szó még ma sem. A Nyugatnak nincs szüksége megfontolásra, tűnődésre, csupán bizonyosságokra. Lenézi a titkok előtt megtorpanó gondolkodót. A régi Kelet eszméi felé fordulva tekintélyelvűség, sőt arrogancia jellemzi a nyugati világ magatartását. A keleti félteke mai lakóit pedig arra kényszeríti, hogy az ő nyugati normái szerint éljen. Vesse el korábbi elveit, amelyeken olyan világot épített magának, amelyben ötezer évig virágzott a kultúra, amelyben ötezer évig jól érezte magát.

Különös, hogy mind e közben a Nyugat valóban őszintén áhítja azt az érzelmi békét, szellemi csendességet, amit még mindig Kelethez köt. Az orientalizmus, a *keletiesség* divatja (ez is éppen a romantika óta) manapság hódítóbb, mint valaha. Ázsia szellemiségének ismert, jellemző jegyei gyakran tűnnek fel a nyugati művészetek minden ágában. De hódít a bazári áru is mindenfelé, még a könyvesboltok választékának is egyre nagyobb részét a keleti üdvtechnikákról, konyhaművészetéről, torna-jógáról, szabadidős harci művészetekről, mágiáról, misztikáról szóló könyvek teszik ki. Óriási a népszerűségük a keleti tanítasoknak és tanítóknak, guruknak minden területen. (Ezeknek is annál nagyobb, minél inkább a bazári kategóriába sorolhatók az áruik.) A szecesszió kora után pedig mintha megint visszatérne a mindennapi életbe, a használati tárgyak körébe és az öltözködésbe is a „keletiesség”, az ázsiai motívumok divatja.

Azt a látszatot keltheti mindez, hogy napjainkban végre igazán találkozik a két földrész kultúrája egymással. Hétköznapi egyszerűséggel, természetességgel, ráadásul barátságosan, derűsen. De hát nem ez a felület jelenti a kultúrák valódi találkozását. Ezzel a divattal a keleti játékszerek szaporodnak csupán a nyugati ember kezében. Ázsia szellemének igazi kincsei pedig mára elérhetlenebbé váltak, mint valaha. (Ha már végképp el nem nyelte őket a keletre zúdított nyugati ipari civilizáció.) Pedig, ha valóban komolyan vágyunk fékező eszközökre, amelyek lassítják az egyre kimerítőbb nyugati iparkodást, ha valóban nem akarjuk már holnapra felélni minden fizikai és szellemi lételemünket, megszüntetni létfeltételeinket, akkor már ma el kell tanulnunk a régi Keletől, és már ma alkalmaznunk kell jól kidolgozott fékezési technikáit. El kell tanulnunk tőlük az „egy helyben topogás” művészetét, és úgy kell alkalmaznunk a kényszeres nyugati fejlődéseszmé helyett, ahogy ők tették: több évezredes „fejlődésképtelenségük”, „stagnálásuk” idején is biztonsággal tartották kézben gazdaságukat, lelkesen ápolták, gazdagították kultúrájukat. „Egy helyben topogtak”, mégsem maradtak le semmiről, mert nem siettek sehová. Kár is lett volna.

Mai világunk igazán nem sok jóval kényeztet minket, nehéz volna őszintén hinni, hogy nagy megnyugvás volt megérkezni ide, megérte a sok-sok áldozatot, fáradozást. Életünk minősége végre magasabb, mint valaha, soha nem látott kényelemben, biztonságban élünk. Nem gondolhatjuk ezt komolyan. Pedig a csúcson vagyunk már kétszáz éve, sőt Hegel óta még a csúcsnál is magasabban, a szüntelen fejlődés eredményeképpen. Mégis, mintha egyre több veszedelmet zúdítanánk a fejünkre, mintha kihívott volna magunk ellen a sorsot. Szellemi és fizikai létfeltételeink valóban veszedelmesen apadnak, s hogy újragondoljuk a haladás eszméit, nincs rá mód. Nincs utunk visz-

szafelé az időben. Ez az egyetlen út van már csak, amelyen járunk, s ez is eléggé sötét cél felé vezet. Ne siessünk legalább, ha a jövő kevésbé kecsegtető, mint a jelen. Még kevésbé, ha kockázatosabbnak, veszedelmesebbnek látszik. Ázsia soha nem indult el olyan úton, amelynek nem látta a végét. Mi most fejvesztve, vakon rohanunk a sötétségbe. Inkább toporognánk egy helyben, gyakorolnánk együtt még ötezer évig az élet művészetét és a fontolgatás tudományát a fejlődés sietős programja helyett. Ha nem jutnánk is sokkal többre, legalább megmaradnánk.

Ilyen hasznos munkára foghatnánk tehát a régi Kelet bölcséletét, vallásait, egész kultúráját korunkban, ha felismernénk eszméi fontosságát. Ha megismernénk végre, világossá válna, hogy értéke felbecsülhetetlen, hogy megmenthetne minket, ahogy őket is óvta ötezer éven át. Az

új világ ma már nyugaton és keleten is egyformán rászorul a régi keleti tudásra: a fékezés, a csillapítás tudományára. A mai világban talán nincs lényegesebb tudás ennél.

•

A nyugati hős úgy képzei, hogy vele és korával véget ér az idő. Nincs hová fejlődni tovább. Itt, a társadalmi szervezethez legmagasabb fokán majd megállunk, s mostantól fogva csak eddigi történelmi munkálkodásunk tökéletes eredményeit élvezzük. Hogy az öröm még nagyobb legyen, eközben kényelmesen kiszolgáltatjuk magunkat fortélyos elménk szintén tökéletes teremtményeivel, leleményes gépeinkkel. Többé nem lesz gondunk a világgal. Olykor-olykor kénytelenek leszünk ugyan megvédel-

mezni történelmi és technikai vívmányainkat a nálunk fejletlenebb (talán éppen keleti) társainktól, de az a néhány villámgyors és példamutató rendteremtési akció nem zavarhatja meg gondtalan életünket. Így megy ez majd még egy kis ideig, de csak addig, míg a világon mindenki nem válik pont olyan tökéletesen fejletté, mint mi vagyunk. S akkor aztán, mint a mozivászonon, egyszer csak kimerevítjük az idilli képet, s úgy maradunk örökre. A történelem véget ér, a földi világ átalakul luxuslakosztállyá.

Ez lenne a logikája a nyugati történetfilozófiának, de ez a logika már legalább kétszáz éve sántít. És mégis hiszük máig, hogy a nyugati utazás végén egy tökéletesen berendezett világ vár ránk. Az út legutóbbi állomásai, amelyeken kis időre megpihentünk, nem táplálhatják bennünk ezt a reményt. A végállomás képe ezen az úton egyre riasztóbb. Rá kellene jönnünk, hogy az idő nem ér véget mivelünk, a történelem, minden ellenkező híresztelés ellenére folytatódik. Nem merevíthető ki semmiféle idill, s ha megtehetnénk, se lenne hozzá önmérsékletünk. És míg a történelem folytatódik, valószínűleg sok-sok meglepetéssel szolgál. Lehet, hogy végtelen időben élünk, de egészen bizonyos, hogy ebben a mai formánkban nem végtelenül. Fel kellene készülnünk erre a lehetőségre is. Kelet vallásai, bölcselete, elméjük minden erőfeszítése ezt a lehetőséget fürkészte, míg el nem vettük tőlük kultúrájukat, hogy most már végre ne ilyen gyerekes haszontalanságra, hanem férfias iparkodásra fordítsák a drága időt. Technikai haladásra, és ennek érdekében fejletlen emberi viszonyaik, közösségeik (társadalmuk) átalakítására. Ne álmodozzanak, ne topogjanak egy helyben tovább, ne legyenek országaik kifejletlen, de máris bebalzsamozott múmiák. Még a végén így kerülnek az örökkévalóságba. Vagy csak eltűnnek végtelen világuk megfoghatatlan dimenziói közt. Dolguk végezetlenül, pimaszul. Mi lesz akkor a fejlődéssel?

Most már pontosan tudhatjuk, hogy mi lesz vele. És azt is látjuk, hogy mi lesz velünk. Ezért van szükségünk vigaszul egyre gyakrabban egy kis végtelenségre keletről. A végtelenség fuvalatára legalább.

Újra finom illat lengi körül Ázsiát.

•

Amikor Konfuciuszt, Kína istenné emelt filozófusát két és félezer évvel ezelőtt megkérdezték, hogy mit gondol a halálról, azt felelte, semmit. „*Nem ismerem az életet, honnan ismerném a halált?*” (Konfuciusz és tanítványai: Beszélgetések és mondások XI. 11.) És elhíhetjük neki, hogy valóban nem gondolt semmit. Rendben volt ő már akkor az élettel is, a halállal is régen, minek töprengett volna rólok? Az életet élni kell okosan, szépen (a szabályok, jórészt éppen neki köszönhetően, már készen voltak hozzá), és jól „ki volt találva” a halál is – mint az élet folytatása, sőt kiteljesedése. (Már a legrégebbi időkől fogva úgy tartották, hogy minden kínainak két lelke van: az egyik a holttesttel együtt alászáll a sírba, a másik átköltözik az ősök szentélyébe. Később a kiteljesedéshez szükségük lett egy harmadik lélekre is, amelyik majd újraszületik. Azóta a kínai holtak három idő- és térbeli kiterjedtségben élnek tovább. A kínaiak mindent megtettek azért,

hogy halottaik mind a három lelke megtalálja a legkedvezőbb helyét. Mindig szerető aggódással gondoskodtak a lelkek halál utáni életéről.)

Szóval, a létezés és a nem létezés legfontosabb kérdéseit már régen megválaszolták a kínaiaknak a bölcsék, az apróbb részletek (hogyan élünk és hogyan halunk meg könnyedén) pedig csak technikai feladatot jelentettek számukra. Az „irányelvek” birtokában ki-ki simán, testre szabottan megoldhatta magának ezt a feladatot. Nem volt szükségük tehát vigasztalásra, segítségre, hogy elfogadják az elmúlást. Úgy magyarázták maguknak az ontológiát, hogy a létezés örök, csak mindig más formában és más helyütt tűnnek fel a végtelen világban a létezők.

Ha most például éppen emberi alakban időzünk itt egy keveset, ne tulajdonítsunk neki túl nagy jelentőséget semmilyen szempontból. Pillanatnyi adottság, fogadjuk el természetesen, kérdések nélkül. Ne tekintsük se kitüntetésnek, se sorscsapásnak. Egyrészt, mert úgysem tart olyan hosszan, hogy érdemes legyen eldönteni, szerencse-e ez vagy szerencsétlenség; másrészt, mert amíg ez az állapot fennáll, úgysem tudunk (nem tanácsos) változtatni rajta; harmadsorban pedig azért, mert kívánságunkra (érdemeinktől, vétkeinktől és egyéb körülményeinktől függően) hamarosan kaphatunk helyette újat, másik életet.

Földi testünket levetve legkevesetgőbb újraszületni fenn, az égi birodalomban. Ez azért számít jó születésnek, mert itt már örök otthonra lel a lélek, ha nem akar, soha többé nem kell már testet öltenie, sem a földi, sem a föld alatti világban. Ám, ha akár a földi lét, akár a föld alatti (démoni) lesz a sorsa, onnan ismét folytatnia kell születési sorát. Mindaddig, amíg egyszer ő is örökéletűvé, halhatatlanná válik az égben. De addig a létezés számos formája, számos kalandja vár még rá, megszülethet állatként, növényként, vízi démonként (ezek a jobbak), vagy otthontalanul bolygó, nyugtalan, ún. „éhes szellemként” (ez a legrosszabb). Minden azon múlik, hogyan élt korábban, miként ítélik meg érdemeit és vétkeit a túlvilági ítélőszékek bírái. (Egy rosszabb újraszületéshez elég olykor az is, hogy a tíz ítélőszék valamelyike előtt kiderüljön, életünkben „méltatlanul bántunk a könyvekkel”, vagyis nem becsültük meg az írástudók munkáit, és magunkat sem azzal, hogy hallgassunk rájuk. A kínaiak mindenkor meggyőződéssel hitték, hogy tanulással megszerezhető az a tudás, amely az élet és az emberi természet lényegének megértéséhez szükséges. Ha ezzel a lehetőséggel mégsem él valaki, az bizony el is ronthatja az életét csúnyán, vétkezik ellene. Ezt pedig egyetlen túlvilági ítélőszék sem jutalmazza.)

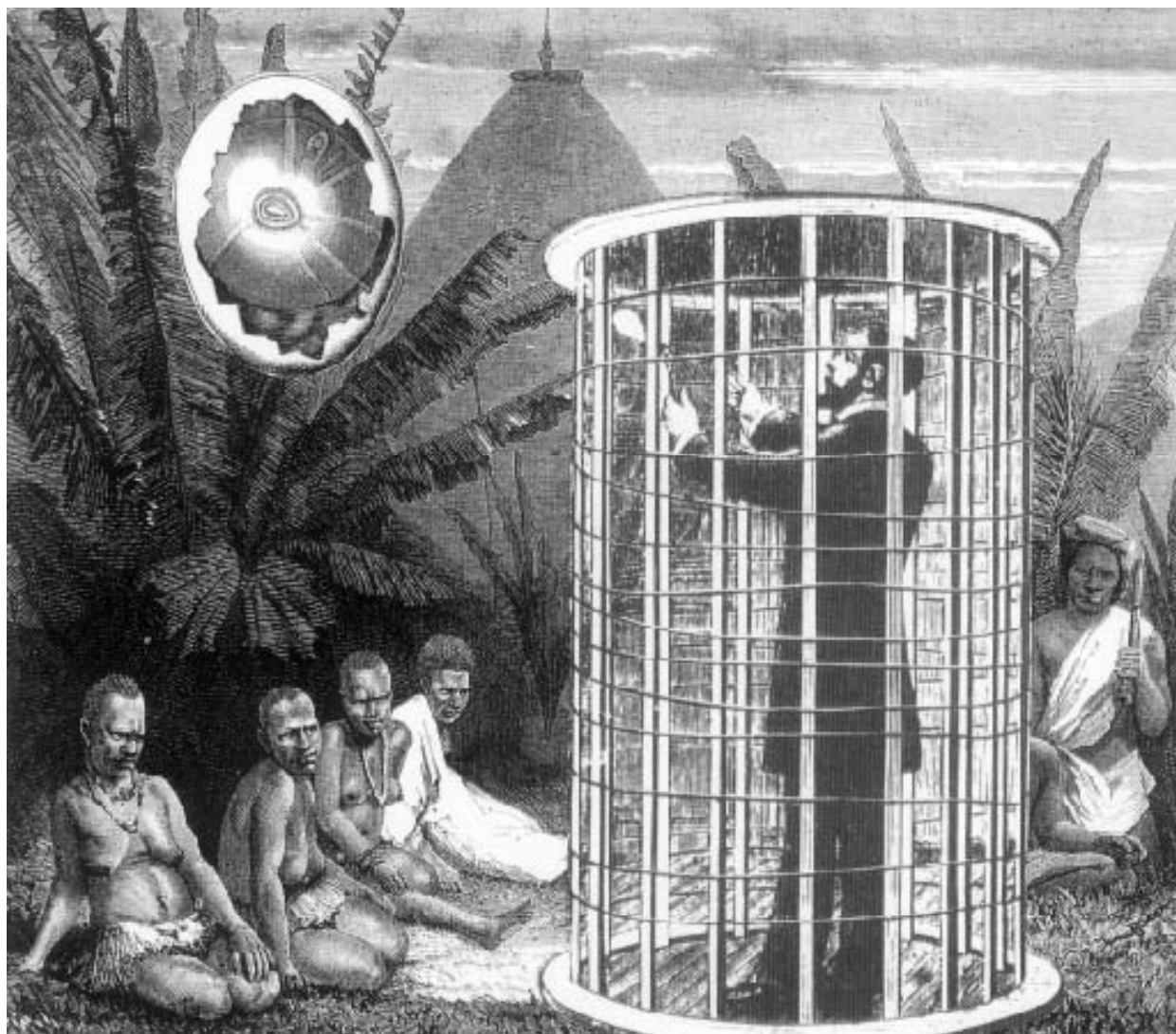
Ennyire egyszerű volt tehát korábban a kínai életvezetés gyakorlata. A készen kapott szabályok és ajánlások ismeretében gyerekjáték volt élni és meghalni. Ha a kijelölt, helyes úton indultunk el, születéseink és halálaink végén ott várt ránk az örökkévalóság. A kínai szinkretizmusnak ez az elgondolása és ez a gyakorlata – az időtlenségbe és határtalanságba helyezkedés – jellemezte nagyjából Kelet-Ázsia többi bölcselati rendszerét és vallását is. És ez a világgép jelent meg a tudomány (filozófia) és a művészetek területén is mindenütt. A régi Kelet lakóit nemigen érdekelte más, csak a kiteljesedés (a végtelenbe helyezkedés) az életben és a halálban egyformán. Azokat a titkokat, amelyeket az európai ember akar mindmáig

ismerni, a létezés biológiai és fizikai titkait, feltételeit, ők sohasem tartották fontosnak. Különösen nem a világ egészének létezésétől elkülönítve, az egyes lények élete felől vizsgálva. Nem is voltak képesek ilyen szemmel vizsgálni, őket a dolgok önmagukban nem érdekelték. A létező világ minden rendű és rangú teremtményének kapcsolata más lényekkel viszont annál inkább. Minden létező dolgot „átlekesítettek”, lélekkel ruháztak fel. Élőlények voltak természetesen a növények, de a tárgyak, a kövek, a vizek, a bolygók is. Az ő világnézetükben nem létezett élettelen teremtmény. Nem létezett az *anyag* maga. Ezért nem is alakult ki náluk a természettudományos gondolkodás, hanem helyette, mindjárt eszmélésük első pillanataiban létrejött a természetfilozófia. De ez is elsősorban etikai kérdéseket vetett föl, ez volt a legfontosabb. Amikor létjogosultságát tekintve, az ember és a természeti világ összes többi szereplője azonos értékű létező, akkor valóban nincs fontosabb kérdés, mint az erkölcs. A szereplők egymással kialakított viszonyainak kérdése. És ha ezek a viszonyok rendben vannak, akkor rendben van az élet is. Az ő meggyőződésük szerint ugyanis a létezés legfontosabb meghatározója (feltétele) az együttélés minősége. A finoman, érzékenyen összehangolt és sértetlenül fenntartott kapcsolatok rendszere.

Mi, nyugati szemmel vizsgálva ezt az elgondolást, azt mondhatnánk, hogy ezzel a szemlélettel az ázsiaiak *kívülről* közelítik meg az életet. Kívülről, és nem is annak valóságát, csak viszonylatait kutatják. Önmagában a fizikai és a biológiai létről tehát valóban nem sokat tudhatnak. Ezért mondta Konfuciusz is, hogy nem ismeri az életet. Ilyen értelemben tényleg nem tudott róla valószínűleg semmit, tudott viszont valami mást, amiről alig tud valamit a nyugati világ. Az ő érdeklődésük ott kezdődik, ahol a nyugati ember már meghátrál, a szellemi világ határán. Őket az érdekli, ami túl van az anyagon (*metafizika*), ami túl van a fizikán), az érdekli, ami *kívül* van. Innen vagy túl, alatta vagy fölötté, vagy mellette – bárhol. Mert az anyagot megragadni és azzal babrálni, megismerni és átalakítani másféle anyaggá, az ő szemükben nem vezet sehová. Ahogy Hegel és követői csecsemőkori álmodozásnak nevezték a keletiek ontológiai tünődéseit, kinevették és elítélték őket, úgy mosolyogták meg akkor Kelet-Ázsiában a nyugati embert, aki a védtelen anyagot szedte apró darabokra, hogy az atomokból ismerje meg a létezés titkát.

Amikor a nyugati hős először tette föl magának a valóban fontos kérdéseket – voltam-e mielőtt megszülettem, mi voltam, hol voltam, leszek-e a halál után, mi leszek,

hol leszek, s addig is hogyan boldoguljak a földi világban? – már az első pillanatban megriadt tőlük. Képtelennek érezte magát a válasza, az anyagitól elszakadó szellemi létezés tit-

kainak fürkészésére. Nem volt hozzá sem elég bátorsága, sem elég kitartása. Izgága, türelmetlen volt, de főleg gyáva. Félt a rá váró veszedelmektől, félt eltévedni az úton, félt a kudarctól, a megszegyenüléstől. Mert valóban nem könnyű ám ezekre a kérdésekre válaszolni (ezt keleten is jól tudják). S hogy ne is kelljen neki válaszolnia, soha többé nem tette föl magának a kérdéseket. Indulatosan elfordult az ontológiaiától, és a könnyebb ellenállás irányába, az anyagi világ felé kezdett tapogatózni. Fölsímvén, hogy mennyire gyenge és védtelen az anyag, őt támadta meg nyomban. Vele szemben már bízott a sikerben. Ha nem volt esélye korábban a szellemi létezés rejtélyeit feltárni, hát feltárja most az anyag természetét! Ezen az úton már messzebbre juthat, könnyen lehet győztes, sőt diadalmas. Tevékenysége látványos lesz, kézzel foghatóan eredményes. Úgy gondolta, hogy erőfeszítéseivel újat alkot, végre megtalálta helyét, élete értelmét. Alkotóként teremtő istenéhez válik hasonlóvá. Gondolta magáról a nyugati világ hőse, s lázasan munkához látott.

Több mint kétezer esztendőn át dolgozta magát egyre beljebb az anyagba, s mindvégig hitte, hogy ha majd teljesen megismeri és birtokba veszi az anyagi világot, hivatását betöltve majd megpihenhet az új Édenben, amit immár ő teremtett. Valóban istennek képzelte magát: a bibliai Édent elveszítve, az ott véletlenül szerzett *tiltott* tudás birtokában akarta újratehermenteni istene művét. Nem volt híján az önbizalomnak. S tegyük fel, hogy talán képes is lett volna rá, ha nem veszíti el a jó kétezer éves iparkodás hevében minden józanságát. Ha nem szédül meg eredményeitől, s legalább az út legutóbbi szakaszán körültekintőbben halad. Ha olykor mértéktartóan számot vet, előre is tekint. Mert akkor technikai leleményei ma valóban békés szolgálóink, segítők lennének, olyanok, amilyeneknek eredetileg szánta őket. De mivel gyorsabb haladása érdekében túl sok létfonosságú feladatot bízott rájuk, utóbb már teremtőjük életfunkcióit kezdték ellátni, olyanokká lettek rajta, mint a vastüdő. Többé nem kapcsolhatja le magáról, kiszolgáltatotta magát nekik. Szerkezetei gölemmé hatalmasodtak, s a gölem lassan felzabálja az őt alkotó ember minden lételemét. Rátámad alkotójára, aki teremtő hivatását éppen betöltvén, az út végén megváltást: kényelmet, biztonságot, édeni békét remélt, több mint kétezer éves fáradtsága jutalmaként. Nem is érti talán, hogy mi történt.

Mire műve végére ért, mire kétezer éves erőfeszítéssel átfúrta magát az anyagon, túl rajta, ismét a szellemeivel találta szemben magát. Oda jutott, ahonnan elindult. Csak most már vastüdővel és kimerülten. Nehéz lesz így a járás. A régi tájnak már nyoma sincs, az isteni mű romjain már csak gyilkos fű nő. Lehet, hogy a fizikai létezés határán áll? Talán ideje lenne megint feltenni a régi kérdéseket. (Voltam-e, mielőtt megszülettem, mi voltam, hol voltam? Leszek-e a halál után?) De nemigen van rá idő, táplálni kell a gölemet. Míg maga alá nem temet minket a mérnöki mű.

A régi Kelet világlátását kölcsönözve röviden így foglalható össze a nyugati civilizáció utolsó két-két és fél ezer évének története, a nyugati ember útja máig. Amit

innen dicsőséges történetnek látunk – mert hiszen a lehetséges legteljesebb mértékben megvalósult a meghirdetett program: az anyagi világ megismerése és birtokba vétele –, az onnan, Keletről, megejtő, tragikus mese. Hallatán a jobb érzésű embernek megszakad a szíve.

Hőse, a *homo faber*, épp olyan öntelt, ostoba képzelgő, mint a kínai hitvilág kőtojásból született majomkirálya, *Szun Vu-kung*, akit megvetett az egész isteni és emberi világ. Miután halhatatlanná lett és elsajátított különböző bűvös képességeket, harcba indult a mennyek palotája ellen, el akarta foglalni a mindenség urának, a Jáde Császárnak a trónját. Az istenek nem tudták legyőzni, de Buddha megállította. A régi kínai regényirodalom egyik legnagyobb (és legszórakoztatóbb!) alkotása született meg történetéből, *Vu Cseng-en* 16. századi műve (*Nyugati utazás, avagy a majomkirály története*). Nyilván erős jelképisége, példázatértéke miatt *Szabó Lőrinc* is kedvelte ezt a történetet, ő versben és sokkal rövidebben meséli el, mint a kínai szerző, *Szun Vu Kung lázadása* (1933) a címe.

Ami ebben a mesében a majomkirályt jellemzi, mondhatnánk közhelyesen, hogy archetipikus. A „nyomorult majom”, a „barbár ész- és erőszörnyeteg”, érezve hatalmát az anyagi világ felett, úgy gondolta, hogy lebírija az anyagon túlit, a szellemit, az érzelmit is. Mindenben akart uralkodni, s a szellemit és az érzelmit birtokolni még csábítóbb volt, mint a megragadható anyagit. Csakhogy a két világ között nincs átjárás – tudják a mitológiai történetek és a népmesék is –, vagy itt, vagy ott lehetnek csak ott-hon az ide- vagy odateremtett lények. Az ember is: vagy ember, vagy isten. Az égi és a földi világ lakói nem láto-gathatják szabadon egymás birodalmát. Nem követhetik egymás útjait.

Minden, amit az emberi elme valaha megteremtett, Nyugaton vagy Keleten, egyetlen célt volt hivatott szolgálni: teremtőjének kényelmét és biztonságát. Minden leleménye – a hasznosság elvét alkalmazva – aszerint bírt számára több vagy kevesebb értékkel, hogy milyen mértékben volt képes ezt az egyetlen célt szolgálni. Ahhoz, hogy jól érezze magát a világban, valójában nem is volt szüksége soha másra, csak kényelemre és biztonságra. S nincs ma sem.

Kényelemben és biztonságban élni, ez annyit tesz, hogy nem gyötrik őt nehezen viselhető terhek, s ha nem él is teljesen gondtalanul, bőségben, életét, egészségét, megszerzett javait nem fenyegeti veszély. Azt hiszem, még a nagyravágyók, a telhetlenebbek közül is sokan kiegyeznének ennyivel. Örökre elfelejthetnék a kockázatást és a kockázatot, a vesztes, a kudarc rémét. Értelmes alku lenne, de persze, nem mindenki kötné meg így sem. Mégis talán ez lenne az a mérték és az a program, amit a legtöbben elfogadnának. Ebből a józan sejtésből pedig már bátran levonható az a következtetés, hogy a többség erre is törekszik, ezt teszi meg életcéljává. Ha pedig így van, érdekes őket céljaik elérésében támogatni, segíteni, törekvésüket ugyanis, ha másképpen fogalmazunk, az ún. népakaratot láthatjuk megnyilvánulni.

Tudták ezt jól mindenkor az uralkodók, az udvari hivatal-

nokok, akik a rájuk bízott közösség („a nép”) fizikai kényelmét és fizikai biztonságát segíthették elő, ha akarták, de tudták jól a bölcsélet, a művészet munkásai, a vallás, az egyházak tanítói is, akik a rájuk bízott közösség („a nép”) szellemi, érzelmi állapotáért (kényelméért és biztonságáért) voltak felelősek. Vagyis mindig, mindenütt, mindegyik társadalmi szereplő tudta jól, hogy szűkebb vagy szélesebb környezeté csak akkor fogadja el őt, csak akkor tart rá igényt, „szolgáltatása”, „áruja” csak akkor lesz kelendő, népszere-

rű, ha a többségnek ezt a vágyát igyekszik kielégíteni. És ha tudta, mi más tette volna, attól fogva szolgálta közössége érdekét, céljait. Nem volt ebben soha semmi spekuláció, semmi ördögi számítás. Így – a közösen megteremtett kényelem és biztonság elérhető legmagasabb fokán – érezte volna jól magát ő, a hivatalnok, a filozófus, a művész, az egyház tanítója is, miért ne dolgozott volna lelkesen jó közérzetükért, nyugalmaukért. Kényelem és biztonság – ennél álmodni sem lehet szebbet, ez maga meseország.

A meséknek ezt a szép, otthonos világot korábban mindenütt elsősorban a vallások voltak hivatottak megteremteni. Azért elsősorban a vallások, mert hiába az anyagi jólét, a földi javak bősége, ha szellemi és érzelmi életünkben nincs rend, vagy legalább valamilyen rendezettség, akkor nincs nyugalom, biztonság. Legkorábban ez a rendezettség elsősorban a hitből, a vallás tanításaiból származott. És jórészt így van ez még ma is, földi sorsunk berendezéséhez, megítéléséhez hitünk, vallásunk (és erre épülő kultúránk) szolgáltatja az ideológiát, „felsőbb” szempontokat. A megelégedettség érzéséhez mindig is szükséges volt, hogy ez a bennünk kialakított személyes rend megfeleljen egy magasabb (vallási, kulturális) elvrendszernek, normatívának is. Ha ez nincs, akkor jó módban is csak szorongva, bizonytalanokodva élünk. Létezésünk állapotára nincs igazolás, felsőbb jóváhagyás. „Égi kapcsolatok”, kinyilatkoztatott elvek, erkölcsök nélkül ilyen tanácsalanná válhat még a földi világban otthonosan mozgó, sikeres ember is.

Ha önmagában a jómód elegendő lenne a boldogsághoz, akkor a világon minden gazdag ember eleve boldog lenne. De nem boldog (tudjuk a mesékből és a történelemből, hogy mennyi boldogtalan király, királyfi és királyné tengette már eddig is életét a földön), vagyis az anyagi kényelem és biztonság mellé feltétlenül szükséges a lelki kényelem- és biztonságérzet is. Ez igazolja emberi minőségünket, elveink, erkölcsaink, életvezetésünk helyességét, és ad önbecsülést, önbizalmat, méltóságot, végső soron ebből származtathatjuk, ezzel indokolhatjuk kitüntetett anyagi körülményeinket is. „*Nekem* mindez azért van, azért jár, mert *én* igen kiváló ember vagyok.” Ha nem gondolhatok magamról efféleket, nem ér a vagyon egy fabatkát sem. Sőt, ha – a szükséges önbecsülés hiányában – csak egyetlen pillanatra is érdemtelennek érzem magam a birtoklására, azonnal megszáll a rémület, hogy elveszíthetem, vagy el fogom veszíteni. Ez aztán egészen biztosan nem javítja a közérzetemet.

Hogy érdemes vagyok anyagi és szellemi javak birtoklására, hogy megérdemlem a kényelmes és biztonságos életet, e felől tehát leginkább vallásom tanítói (papjai), ezek hiányában könyvei győzhetnek meg legmegnyugtatóbban, legegyszerűbben. Ha megfelelek normáinknak, elvárásaiknak, akkor jó vagyok, érdemes vagyok mindenre, amit birtokolok, ha nem, akkor nem vagyok érdemes. Hogy e papok és könyvek milyen kitűnően látták el mindig is ezt a közérzetjavító feladatot – nevezetesen, hogy igazolást állítsanak ki számunkra arról, hogy minden szépre és jóra, amit csak megkaphatunk, érdemesek vagyunk –, azt az mutatja legmeggyőzőbben, hogy néhány vallásalapítón és követőin kívül alig tudunk olyanokról, akik lemondtak volna földi javaikról azért, mert nem találták magukat érdemesnek rájuk. A világban való otthonosságérzetünknek egyik felét, az igazolást a javak birtoklására, tehát ilyen könnyen megkaphatjuk a tanításokból. Könnyen, mert önképünk és a felsőbb (vallási, kulturális) előírások, elvárások között azonnal automatikus megfeleléseket találunk. Önmagunkról alkotott képünk rendszerint épp olyan pozitív, mint az írások hőseié. Úgy látjuk, hogy pontosan olyanok vagyunk, mint kultúránk elvárásai szerint a legjobboknak kell lenniük. „Jónak és erényesnek kell lennem, *alapjában véve* az is vagyok, nincs mitől fél-

nem tehát, sőt jutalmat érdemlek.” A földi létben elégedetten berendezkedett társainknak rendszerint ez a komfort-ideológiájuk. Ehhez a meggyőződéshez is vallásaink és azok erkölcsi tanításai adnak bátorítást, ha ma már nem is mindig tudunk róla, hogy belőlük származik.

Hátra van még azonban az otthonosság, a nyugalom érzetének másik, nehezebben megszerezhető fele. A földi élet utáni méltó folytatás biztos, megnyugtató tudata. Tudjuk, hogy igazán megnyugtató ismereteket szerezni erről a világról nem lehetséges, ám tünődni róla, sejtések, majd végül a megnyugvás birtokába jutni azonban mégiscsak szükséges, és ebben leginkább megint a vallás segíthet. És kell is, hogy segítsen, mert a földi élet nem lehet igazán felhőtlen, míg nem képzelünk el valamit legalább a saját halálunkról. Kész és megnyugtató elképzeléssel kell rendelkezniünk, hogy amikor lehetősége eszünkbe villan, ne kelljen minden pillanatban rettegnünk. Sőt, akkor is ezt a kész választ, kész elgondolást szegezhetjük neki, amikor nem gondolatban, de szemtől szembe találkozunk vele.

Jól tudjuk, hogy ez a pillanat bármikor bekövetkezhet, a készenlét tehát indokolt. A kisebb-nagyobb változások végtelen sorában, amelyeknek most szemlélőiként élünk, az egyik esemény egyszer, minden bizonnyal, a mi elmúlásunk lesz. Még ha ilyen józanul, méltósággal vesszük is tudomásul, ez a jövőbeli esemény, visszafelé az időben, meghatározza életünk minden pillanatát. Nem azért, mert minden pillanatban gondolunk rá, hanem azért, mert minden pillanatban öntudatlanul is igazodunk hozzá, hozzá képest éljük és rendezzük be egész életünket. S itt már megint megjelennek az elvek, az erkölcsök, megjelenik a hit, a vallás. Itt is úgy, hogy ma már talán fogalmunk sincs róla, hogy ő rendezi öntudatlanul igazodásaink minden jelenetét.

Ha például vallásunk tanítói egykor azt ajánlották (írták elő) őseinknek, hogy egész életükben legyenek erényesek, mert így találhatja őket minden pillanatban *tisztán* a halál, akkor minden bizonnyal mi, késői utódaik is törekedni fogunk az erényre, még akkor is, ha ezt személyesen nekünk senki sem mondta. Ez a parancs ott van egész közösségünk életében, mindenki, akit magunk elé állítunk, erre mutat példát, vagy legalábbis a példás, erényes élet látszatát igyekszik kelteni. (Erre szoktuk azt mondani, hogy ebben a kultúrában nőttünk fel, *itt ez a szabály*.) S lehetőleg éppenséggel a régi tanítás ellen forduló, és zánt lázadók is akár, minden tettünk megítélésében, akkor is mindig ott lesz a kérdés, hogy helyesen, szélesebb érvényű konvencióink, erkölcsaink szerint cselekedtünk-e. Ezzel a kérdéssel kelünk reggelente, s a választól, környezetünk ítéleteitől függően fekszünk le – így vagy úgy – este. Ha nem gondolunk is mindig a mások által alkotott törvényre (akármilyen viszonyban is álljunk vele), érezzük irányt szabó, minket is kényszerítő erejét. És ha ez így van – akár bevalljuk, akár nem –, mi is azt az értékrendet állítjuk szembe a halállal, amelynek élni az erény áll. Kész válaszként a halálra ezt az ajánlást alkalmazzuk, és végül engedelmeskedünk az erkölcsi törvény erejének. Az *erényes* (legalább önmagunk előtt *becsületes*) gondolkodás és ítélkezés válik életünk főszereplőjévé, s ezzel a végső válasszal élünk egész életünkben, és gondolunk, készülünk a halálunkra.

Ha azonban az egyszeri létezés nyugtalanító érzésétől

hajtva az erény gyakorlása helyett örömökre vágyunk, akkor az örömök szerzését állítjuk a halállal szembe. Ebben az esetben e szerint tervezünk, cselekszünk, élünk egész életünkben. Ez a parancs diktálja majd minden napunkat, ezzel kelünk, ezzel fekszünk. Hogy ha majd úgyis eljön a halál, ne találjon minket üres zsebbel, kiszáradt lélekkel. Olyan sokáig legyünk gazdagok, és olyan sokat legyünk mámorosak a gyönyörtől, hogy a végén már ne sajnáljunk lemondani semmiről, ne fájjaljuk a búcsúzást. Valljuk, ha ezt a választ érezzük legerősebbnek, ha ennek a „programnak” az alkalmazásával igyekszünk kihúzni a halál fullánkját.

De ugyancsak elképzelhető, hogy ha kultúránk életvezetési mintái között ott találjuk, mondjuk, a tudás birodalmát ostromló fausti ember alakját, akkor az ő elgondolása szerint igyekszünk élni, mert a tudás erejét, hatalmát látjuk leghősiesebbnek és legeredményesebbnek szembe szegezni az elmúlással. Tudásból építünk erős várat a halál ellen, ahonnan ugyan még nem győzhetjük le, de az utánunk következő harcosok innen majd tovább küzdhetnek veled. Ha ezt a romantikus elgondolást tekintjük kultúránk hozzánk legmeggyőzőbb ajánlásának, és alkalmasnak érezzük magunkat erre a küldetésre, akkor ezt fogadjuk el parancsnak, és ez határozza majd meg életünk pillanatait. Küldetésünk tudatával kelünk, s erről álmodunk. És akkor nem érdekel minket sem az erények gyakorlása, sem a vagyon, sem az örömök szerzése. Csakis küldetésünk teljesítésére összpontosítunk, és arra gondolunk, hogy a jövő nemzedékei emlékezni fognak rá, hogy mi is építettük a várat, ahonnan a tudomány egyszer majd megívja győzelmes csatáját az idővel.

Épp így megtörténhet aztán az is, hogy egy szép napon arra eszmélünk, nem érdekel minket sem az erény, sem a gyönyör, sem a tudomány, sorsunk a művészet szenvedélyét osztotta ránk. Ott kell megívnnunk a csatát, a művészet fegyverével kell legyőznünk a halált. Olyan alkotásokat kell létrehozunk, amelyek hosszabb életűek, mint mi, vagy akár az emberiség. Itt kell áttörnünk a frontot, ha tudjuk, s ez bizony fölemészti majd minden erőnket, nem is jut már másra. És akkor ez tölti ki életünk minden pillanatát, ezzel a programmal élünk éjjel-nappal.

De mindenkinek jut hely a fronton, s hogy milyen választ magának, milyen fegyvert szegez szembe az idővel, az határozza meg életét. Ki-ki még idejében felteszi magának a kérdést, „mit tud kezdeni” az elmúlással. És dönt, mit alkosson, mit építsen, mit állítson vele szembe, mert csakis a választott és teljesített programmal tudja majd igazolni az életét. Azzal, hogy olyat alkot (olyan példát mutat), amely túléli őt. Ennek hiányában a nyugati ember értelmetlennek érezné a születését, haszontalannak az életét, s nehéznek a halált. Ezt pedig senki sem kívánja magának. Inkább megtesz bármit, csak hogy itt hagyja a nyomát. Ezzel az akarással rendezkedik be világában, így szerzi meg magának kényelmét és biztonságát. Égető szüksége van rá, megszerzi minden áron.

Ilyen erősen harcos természetű a nyugati ember. Ilyen nagyon szeretne elégtételt venni az elmúláson, nyugodtan élni a halál felől. Olyan nyugodtan, hogy még gondolnia se kelljen rá, mikor jön. Olyan erősen megvigasztalódnai még életében, hogy a túlvilági ígéretek ne is érdekeljék. Ezért teremt az emberi elme annyi minden vigasztalódásra való. Vallásaink, a művészetek, a tudomány alkotásai mind azt a célt szolgálják, hogy vigasztalják a sárban és piszokban, örök küzdelemben élő földlakót az értelmetlenül végigszenvedett életért, s elfogadhatóbbá tegyék számára a halált. Hogy benépesítsék és kiszínezzék a semmit, hogy átmentsék az életet valahová.

Addig kell csak ez a sok vigasztalás, amíg ilyen nagyon fáj, hogy egész emberi világunk felett uralkodik az *idő*, a *változás*.

A nyugati vigasztalódás leghatékonyabb eszközei közül az utóbbi időkben az ember a tudományban bízik leginkább. Nem fantáziája, képzelete költői erejében, hanem elméjében. Az elmében, mely nyers akarással közelíti meg a világot, s a legszorosabb (anyagi jellegű) kapcsolatra vágyik vele. A tudományos szemlélet és gondolkodásmód mára azonossá vált a természettudományossal, s ez szinte teljes mértékben helyettesíti a gondolkodás minden más módját, a megismerésre törekvés vallási, bölcse-

leti módszereit, de még a művészi látás- és alkotásmód is erősen a hatása alatt áll. A nyers akarásnak, a tudományos megismerés erőszakosságának az oka nem más, mint a kötelező eredményesség, a megismert terület mielőbbi birtokba vétele, és minél többértékes hasznosítása. Ezt a célt a gyors fejlődés, a haladás eszméje írja elő a nyugati tudományosságnak, hasonlóképp az eredmények alkalmazóinak is. A tudomány már régen nem a megismerésért van, hanem szintén a gyakorlatot, a célszerűséget szolgálja, így is nevezzük legtöbb ágazatát: alkalmazott tudomány. Nincs hát mód megfontolásra, tűnődésre, minden döntést, minden műveletet sürges az idő. És feladat is van épp elég. Nem csak új eredményeket kell örökké produkálni, hanem a régebbi találmányaink működéséből származó káros mellékhatásokat, a szellemi és természeti környezetpusztítást is folyamatosan korrigálni kellene. A korrekciós munka pedig olykor nehezebb és költségesebb, mint maga a termelés, a folyamatos üzemmód fenntartása. Az ilyen körülmények között élő ember, miután az ipari civilizációs infrastruktúra üzemben tartása érdekében lemondott minden másról, jó ideje feladta szellemi és fizikai szabadságát, már valóban nem tehet mást, létezése minden elvesztett funkciója helyére beiktatja a tudomány-technikai haladás szolgálatát. Ennek az eszméje helyettesíti a hitet, a vallást, ez pótolja a filozófiai gondolkodást, az önmagáról és a világról való tűnődést, és ipari formák kultuszával igyekszik pótolni a művészi élmény minden korábbi forrását. Összefüggését tekintve az ipari civilizációs környezet gondoskodóvá és megváltóvá lép elő.

Itt már valóban nincs más választás, hinnünk kell benne, és minden erőnkkel előmozdítani a technikai fejlődést. Azért is, mert másra régen nem vagyunk alkalmasak, egyéb képességeink visszafejlődtek már. Ide vezetett hát a nagy iparkodás, hogy minél biztonságosabban rendezzük be világunkat, ide vezetett a tudásból épülő erős vár képzete, amelyből majd megvívja egyszer győzelmes harcát az ember az idő ellen, s a végtelenbe helyezi magát.

Valójában oda, ahol nagy kalandja, az anyaggal vívott (valóban győzelmes) csatája előtt is volt. És ahol a régi Kelet még ma is lenne, ha nem importálta volna a nyugati tudományosság elveit és módszereit, megváltó célkitűzéseit. Egy óvatlan pillanatban Kelet elhitte a Nyugatnak, hogy súlyos túlnépesedési és ellátási gondjai lesznek, ha nem alkalmazza sürgősen a nyugati ipar vívmányait, s nem veszi meg az úgyszólván éppen eladott technológiát. Akkor úgy jártak, mint azok a kínai szerzetesek, akik egy jó ezeréves történet szerint éjjel-nappal gürcöltek a kolostorokban, hogy meggazdagodjanak, és ha majd meggazdagodtak, ne legyen semmi dolguk, csak heverészni, teát inni és hallgatni a kert madarainak énekét. Amikor egy látogató megkérdezte tőlük, hogy mit csináltak, mielőtt gyötörni kezdték magukat a lázas munkával, kiderült, hogy azelőtt sem csináltak mást, csak heverésztek, teát ittak és hallgatták a kert madarainak énekét. „*Csakhogyan akkor szegények voltunk, nagyon szegények.*” – panaszkodták a látogatóknak. „*Feltaláltatok a macskát, amelyik se bent, se kint nem fog egeret!*” – mondta nekik erre a bölcs vándor, és a szerzetesek figyelmébe ajánlotta az „elég” fogalmát. „*Ne sokat dolgozzatok, hanem eleget! Ne sok pénzetek legyen, hanem elég!*”

A kolostor szerzetesei azonban nem ismerték fel az „elég” gondolatának fontosságát, így aztán életük végéig csak gürcöltek éjjel-nappal tovább. Egyre tökéletesebb technológiával állították elő a bambuszfáklyákat, amelyekből meg akartak gazdagodni, jól ment a munka, de sohasem olyan jól, hogy kimondják végre: „elég”. Mindig mehetett még egy kicsit jobban, és ment is, szinte már tökéletesen. Talán már a gazdagság is megvolt, amire valaha vágytak, a kert madarainak énekét azonban mégsem hallották soha többé. Különösen nem heverészés és teavíz közben, mint rége. Halálukig a robot, a rabszolg maradt a sorsuk.

Amikor a nyugalmas életvezetéshez feltétlenül bizonyosságokra van szükségünk, ráadásul ezeknek a bizonyosságoknak a megszerzése sürgősnek látszik, akkor minden élethelyzetben azonnal kell döntenünk: választásunk helyes-e, vagy nem, jó úton (a megfelelő irányba) haladunk-e, vagy nem?

Ez a bizonyosságra vágás és a haladás örökké sürgető kényszere tette egyszer csak uralkodóvá a nyugati világban a kétértékű logikai gondolkodást, azt a szemléletet, amely szerint egy döntés vagy helyes, vagy helytelen, vagy igaz, vagy nem igaz, vagy jó, vagy rossz. Uralkodóvá tette azt a szemléletet, amelyik kizárja minden harmadik állítás érvényességét, tagadja minden más döntés lehetőségét. Már *Arisztotelész* megfogalmazta a gúzsba kötött gondolkodásnak ezt a szabályát, ez volt nála a *kizárt harmadik törvénye*, mely törvény azóta is érvényben van gondolkodásunkban. Ennek értelmében minden olyan esetben, amikor két út áll előttünk, csak az egyiket ítéltethetjük jónak, járhatónak, a másikat mint tévutat vagy járhatatlant el kell vetnünk. S bár igaz, hogy ha egymagunk vagyunk választási helyzetben, egyetlen úton indulhatunk el, járhatunk csak, nem igaz, hogy közösen nem tárhatunk fel egyidejűleg több ismeretlen területet. Feltárhathatunk számosat, hacsak nem vagyunk türelmetlenek, és nem egyet veszünk közös erővel célba. Azt, amelyiken a leggyorsabbnak ígérkezik a járás, amelyiknek állomásain a leggyorsabb megtérülést, legnagyobb hasznot reméljük fáradozásunkért.

A kizárt harmadik szabályát alkalmazva, itt a nyugati féltekén, jó kétezzer éve, minden döntésünkkel elvetünk egy (vagy több) másik esélyt – örökre. Soha nem tudjuk már meg, a szellem világának mely tájait tártuk volna még fel, ha nincs ez a nagy sietség, ha nem a célszerűség, hanem a megismerés szerényebb vágya vezet minket. Egészen bizonyos, hogy szellemi, érzelmi létezésünk határai szélesebbek lennének, s ez fizikai létünk minőségét is meghatározná. Magyarul: más lenne ma az egész emberi világ.

A kétértékű logikai gondolkodással egyirányú utcába futottunk, uralkodóvá tettük magunk fölött az egyirányú, lineáris időt. Ezen az úton valóban nincs megállás, tilos (lehetetlen) a visszafordulás. Ismeretlen a nem várt következmények visszahárulása ránk, az ellenerők munkája, más szóval, a jövőből visszafelé, mifelénk áramló idő. Amelyről a szűk, számunkra egy irányban járható úton azért lenne ajánlatos tudni, hogy ha kell, kitérhessünk előre, vagy legalább enyhítsük a frontális ütközések súlyosságát. Hogy gondoljunk rá előre, hogy felkészülhessünk az érkezésére. De az egyirányúság és a sebesség okozta leg-súlyosabb veszteség ezen az úton az *egyidejűség* élménye.

A gondolkodásnak és a cselekvésnek az a szabadsága, mely megengedi, hogy egyidejűleg tekintsünk érvényesnek több – akár egymással ellenkező értelmű – állítást, vagyis feltételezi a legkülönbözőbb dolgok egyidejű létezését, sőt megvalósíthatóságát. Nem zár ki az érvényesség köréből az ún. helyes vagy igaz állításon kívül, sem második, sem harmadik, sem sehányadik állítást, hanem minél szélesebbre tágítja az érvényes létezés körét.

Igen nagy tehát a veszteség, ami a kizárt harmadik törvénye értelmében elvetett, meggondolásra sem érdemesített állításokból, ítéletekből halmozódott föl mára. Mindezek valóban örökre elvesztek, még az elmélet számára is, nincs lehetőségünk visszatérni gondolkodásunk és ráépülő történelmünk választásújaihoz, s legalább utólag eltűnődni döntéseinken. Mind a filozófia, mind a filozófia gyakorlata számára elveszett számos, vagy talán számtalan lehetőség, mely gazdagíthatta volna életünket.

A gondolkodás szabadsága nem tűri az olyan fokú szűkítést, egyszerűsítést, mint amilyenre az arisztotelészi logikának ez a törvénye kényszeríti, de a „valóság természete” sem ragadható meg azzal a két ítélettel, amelyet ez a törvény alkalmazni enged. Hogy ez mennyire nyilvánvaló, arra az anyag sötét belsejébe merült nyugati gondolkodó is ráeszmélt már, meg is lepte nagyon a helyzet, amelyben találta magát. A múlt század fordulójának táján, a fizika történetében először, nem sikerült egyértelműen válaszolnia, amikor feltette magának a kérdést: mit lát? A fény ugyanis, amelyet éppen vizsgált, hol anyag (korpuszkula) volt, hol hullám, vagyis hol tér, hol meg idő. És mégis ugyanaz. Régi „bevált” logikájával nem jutott semmire, nem állíthatta a fényről egyiket sem úgy, hogy a másikat kizárhatná. Az anyagi világ túlsó határára jutván, csődöt mondott a kétértékűség, a kizárás elve. A kizárt harmadik helyett, vagy inkább mellé, be kellett a gondolkodásába iktatnia egy új fogalmat, számolnia kellett egy „új” jelenséggel, amit akkor a modern fizika nagyjai (*Einstein, Bohr, Heisenberg*) Koppenhágában korrespondenciának, megfelelésnek neveztek el. Vagyis attól fogva már a nyugati természettudományos gondolkodásban sem lehetett mindig egyértelműen azt állítani, hogy vagy *ez*, vagy *az* az ítélet helytálló, a harmadik pedig ki van zárva. Ezután már azt is lehetett mondani, hogy *ez* is igaz, meg *az* is, a kettő együtt, egyszerre is. Ez tehát a korrespondencia.

A fogalom egyébként – ráadásul mint kulcsszó – már régen ismerős a kelet-ázsiai bölcsesétekből, talán ez jellemzi legmeghatározóbban egész bölcseséteket, konkrétan pedig az indiai, tibeti és kínai logikában tűnik fel, ahol éppenséggel a *köztes harmadik törvényeként* emlegetik. A modern nyugati gondolkodás tehát, átfúrva magát az anyagon, ugyanoda jutott vissza, ahonnan valaha elindult a világ – keletről.

Ahogy a régi keleti bölcsélet egésze, úgy a legtöbb esetben a keleti logika tudománya sem állt össze soha valódi rendszerre. Leginkább talán Indiában teljesedett ki, legkevésbé a kínaiaknál alkot kerek egészet, struktúrát. Az ontológia kulcsfogalma náluk úgyis a *változás* volt, az ésszerű életelv pedig, amit a természettörvény is diktált, a rögtönzött, finom és örökös igazodás a változások eseményeihez. Minek is kellett volna a világról szerzett ismereteiket rendszerre merevíteniük, ha a rendszerek is örökösön változóak? Ha szereplőinek pillanatnyi állapota is megra-

gadhatatlan, a változások nagy része csak intuitíve követhető?

Ismeretelméleti elveiket tekintve, két dologban voltak rendkívül következetesek: önmagukban figyelemre sem méltatták a dolgokat, viszonyaikat vizsgálva pedig szóba se jött a föltárt állapotok rögzítése, leírása, osztályokba rendezése.

Ha mégis megtörtént, megpróbálkoztak a rendszeralkotással, hát abból híresen mulatságos eredmények születtek. A kínai gondolkodás ugyanis, nyelvéből – a szófajji és mondattani meghatározatlanságból, többértelműségből – következően is, költői, elemelt általánosításra sokkal inkább alkalmas, mint az empiriák rendszerezésére. Az osztályozás tudományának leghírhedtebb kínai példáját szinte lépten-nyomon idézik, annyira jellemző. Egy régi enciklopédiában olvasható a következő osztályozás:

„Az állatok feloszthatók

- 1./ olyanokra, amelyek a Császárhoz tartoznak,
- 2./ olyanokra, amelyek be vannak balzsamozva,
- 3./ megszelídítettek,
- 4./ szopósmalacokra,
- 5./ szirénekre,
- 6./ mesebeliekre,
- 7./ kóbor kutyákra,
- 8./ olyanokra, amelyek szerepelnek ebben az osztályozásban,
- 9./ olyanokra, amelyek bolondoznak,
- 10./ olyanokra, amelyek megszámlálhatatlanok,
- 11./ olyanokra, amelyeket igen finom teveszőrből készült ecsettel festettek,
- 12./ satöbbiekre,
- 13./ olyanokra, amelyek eltörték a korsót,
- 14./ végül olyanokra, amelyek messziről légynek látszanak.”

(Foucault, M.: *Les mots et les choses – Une archéologie des sciences humaines*, Paris, 1966. 7.)

Ez a miénktől végtelenül különböző gondolkodásmód (és képesség) éppen azért jutott a viszonylagosság, a többértelműség, a legkülönbözőbb megfelelések (különösen a tér és az idő korrespondenciái) fölfedezésének, vizsgálatának területén a legmesszebbre, mert ennyire gyengéje volt a konkrét megítélés és rendszerezés, s valójában nem is érdekelte.

A legutóbbi évszázadban, amióta Kelet-Ázsiában is gyökeret vert a természettudományos gondolkodás, és különösen Japánban, ahol jó ideje sikerrel alkalmazzák a nyugati tudományokat, ez az elemelő, általánosságokra és viszonylatokra is éberrel figyelő látásmód, szerencsére, továbbra is jellemző maradt. Sikeres alkotóképességüknek olyannyira fontos része ez, hogy újabb nyugati pszichológusok összehasonlító vizsgálatokat végeznek amerikai és japán óvodákban, hogy már a gyerekek tanulási folyamatának első szakaszaiban felfedezzék és leírják a két szemlélet közötti legjellemzőbb különbségeket. Azt kutatják, amit mi korábban, kissé irodalmian, „a végtelenségbe helyezkedésnek” neveztünk, vagyis a minél számosabb és minél különbözőbb megfelelések felfogásának technikáit. És azzal a céllal kutatják, hogy rátaláljanak az elsajátítás

módjára is, mellyel megteremthetnék a nyugati gondolkodás új dimenzióit.

Feltételezik, hogy ennek a látásmódnak lélektani vonatkozásai vannak, amelyeket az emberi és a külső világ kapcsolatai motiválnak. Ezekből a kapcsolatokról egyenesen következik a szemlélet, de kétségtelen, hogy a szemlélet is erősen meghatározza a kialakított kapcsolatokat. A vizsgálatok meggyőzően bizonyítják, hogy e tekintetben már a legfiatalabb korban is határozottan fellelhetők a különbségek a keleti és a nyugati kultúrában nevelkedett gyerekek készségeit illetően.

Amikor például a pszichológusok óvodásokat állítottak egy akvárium elé, amelyben egy nagy piros és sok kisebb hal úszkált, és megkérték a gyerekeket, hogy meséljék el, mit láttak, az amerikaiak általában pontosan leírták a feltűnőbb és aktívabb nagy piros hal úszkálását, míg a japánok először a mozdulatlan háttérrel, a növényeket, a korallokat, köveket említették, majd a háttér és a halak kapcsolatát, a környezeti viszonyokat részletezték. (Fülöp Márta: Thalassa, 2004/2. 20.) Ez nemcsak a látásmód jellegére, milyenségére, de részben a minőségére is rendkívül jellemző.

A régi indiai és kínai alapokon épülő kelet-ázsiai gondolkodásmódban tehát nem a tárgyak alkotják a kiindulópontokat. Ezzel áll szöges ellentétben az a görög mintán alapuló nyugati (analitikus) gondolkodás, mely a világot egymástól különálló tárgyak, dolgok összességeként fogja föl. A nyugati kontinens szemlélete ezeket a tárgyakat és dolgokat mindig is különálló egységeknek tekintette, amelyek önálló tulajdonságokkal bírnak. Ez az, ami soha sem érdekelte elsődlegesen az ázsiaiakat, hanem helyette a kontextusra figyeltek. (Ezt nevezzük ma holisztikus szemléletnek.)

Különös, és ez is a végtelenbe helyezkedés ázsiai igényére utal, hogy a kontextus, a környezet változásai sohasem hatottak nyugtalanítóan a keleti szemléltre. Nem bizonytalanságot, sokkal inkább megnyugvást éreztek szívükben, amikor elfoglalhatták helyüket a változások áramlatában, és azokkal valamilyen egyeztetésben, szinkronban találták magukat. Nem gondoltak arra, hogy befolyással legyenek a változások folyamataira, sőt a kontroll hiánya sem zavarta őket. Megelégedtek a figyelmes szemlélő, igazodó szerepével.

Nem jellemzi ez a megelégedettség a nyugati embert, ő a nagyobb változásokra, a változások aktívabb szereplőire (nagy, piros hal) figyel inkább, s akkor érez megnyugvást, ha követni, kontrollálni képes mozgásukat, vagy még inkább, ha befolyással is bír a változásokra.

Fontos hangsúlyozni, hogy a végtelenbe (kontextusba) helyezkedés nem valamiféle (divatos, de üres szóval) spirituális, vagy még kevésbé misztikus élmény, melyben önfeledten ringatózhatunk, hanem nagyon is az elme racionális munkájának eredménye, a kelet-ázsiai gondolkodásmód által implikált következmény. A görögöktől tanult kizárt harmadik törvényének, szélesebb értelemben a kétértékű logikai rendszernek a mellőzésével, és egy többértékű (modális) logikai rendszerben való gondolkodással azonban könnyedén megszerezhető. Ennek alkalmazásával ugyanis növeljük találkozási felületünket a szemlélt külső világgal. Ahogy már a keleti szemléltető a köztes harmadik szabályának beiktatásával is igen nagy mértékben növeli érintkezési felületét vele.

Még inkább növekszik ez a felület további köztes (egyidejűleg érvényes) állítások elfogadásával. Minél több érvényes válaszunk van egy eldöntendő kérdésre, összefüggések annál tágasabb és bonyolultabb rendszerben gondolkodunk. A jelenségek világa pedig nem más, mint összefüggések igen tágas és bonyolult rendszere. Annyira, hogy *ad absurdum*, egyáltalán nem is létezik fehéren-feketén megválaszolható kérdés. Ám, ha mégis eldöntendően kell válaszolnunk, akkor is ésszerű a kettő között a szürke árnyalatait is alaposan megvizsgálni. Minden helyzetben tanácsos állításaink igaz vagy hamis voltának számításba vehető feltételeit végiggondolni. Különös tehát, hogy épp a görögök zárták ki minden harmadik állítás érvényességét ítéleteikből, akik az analitikus gondolkodást valóban *ad absurdum* vitték *apóriáikkal*, logikai csapdáikkal.

Ha például, szerintük, logikailag valóban lehetséges, hogy a gyorslábú Akhilleusz sohasem éri utol a cammogó teknősbékát, mert a köztük lévő csökkenő távolság a végtelenségig felezhető, de a gyakorlat erre mégis minduntalan és nyilvánvalóan rácafol, akkor ez éppen körültekintésre, megfontolásra kellett volna, hogy intse őket. Ez a paradoxon is arra figyelmeztet, hogy még a könnyen megválaszolhatónak látszó kérdések sem válaszolhatóak meg könnyen, az egyszerűnek látszó logikai feladványok sem egyszerűek. Mégis a gyors és egyértelmű választ kikényszerítő kétértékű logikai rendszert alkalmazták döntéseikben, s később az egész európai kontinens követte példájukat. Ezzel évezredekre meghatározták a nyugati világ sorát. (Az analitikus gondolkodás sem rossz eljárás, egyáltalán nem elvetendő megközelítési módja a jelenségeknek, csak hogy nem minden területen alkalmazható eredményesen. Hogy azonban egyes helyeken mennyire hatékony, azt jól bizonyítja a természettudományos és a technikai gondolkodás eredményessége.)

Nem ebbe az irányba mutat a kelet-ázsiai gondolkodás. Mivel őket mindig is az összefüggések tágas és bonyolult hálózata, a jelenségek örökös változásai által keltett (vagy éppen velük azonos) folyamatok érdekelték, minél szélesebb felületen keresték a kapcsolatot a világgal. Mint láttuk, e cél érdekében iktatták be gondolkodásukba a köztes harmadik szabályát, és ugyanezért a köztes negyedikét, és a köztes sokadikét is, ahányat csak kellett. Nem a kétértékű gondolkodás ellenében találták föl a modális logikai műveleteket, hanem számukra ez volt a kézenfekvőbb. Ez felelt meg legjobban világlátásuknak. Nem ennyire testhezálló azonban nekünk, nyugati észjárásúaknak. Olykor igencsak megtornáztatja az elménket. Elég egy négyértékű képletet, egy logikai tetralemmát felvázolnunk, hogy ezt kipróbáljuk. Ám megéri szemügyre venni a tetralemmát, a kelet-ázsiai gondolkodás, világlátás, és az ezeknek megfelelő emberi viszonyok lényegét is sokkal világosabban fogjuk látni. De ez a fajta gondolkodásmód határozza meg az itt élők kapcsolatát a természeti környezettel és az ún. anyagon túli világgal is. Nem túlzás azt állítani, hogy semmi sem jellemzi jobban Kelet-Ázsiát, mint a többértékű logikai gondolkodás.

A leggyakrabban a buddhista logikában feltűnő ismeretelméleti tetralemma, a híres „négyeságú tagadás” így közelíti meg a világot a maga óvatos egyensúlyozásával. A tétel tagadja a létet (1), tagadja a nemlétet (2), ugyan-

akkor tagadja mindkettőt (3), és tagadja mindkettő tagadását (4). Vagyis létezik is valami (1), meg nem is (2), egyserre van is, meg nincs is (3), és ugyancsak egyidejűleg „nem is van, meg nem is nincs” (4).

Az első két állítás lehetőségét még mi is elfogadjuk (eddig terjed a kétértékű logika), még a köztes harmadikat is értjük, bár elképzelni már nehezebb (mi az, hogy van is, meg nincs is? – lásd azonban a fény természetét), a negyedik viszont már szinte teljesen megragadhatatlan. Valóban nehéz különbséget tenni a „*van is, meg nincs is*” és a „*nem is van, meg nem is nincs*” között. Egyszerűbben: a negyedik állítás a harmadik tagadása, ám ez nem azt jelenti, hogy ez a tagadás cáfolja a köztes harmadik állítás igazságértékét a tételben, hanem éppen azt, hogy a tagadó ítélettel együtt is érvényesnek tekintti.

A harmadik állítás (a „*van is, meg nincs is*”) e szerint tehát úgy is megfogalmazható, hogy a kettő (a *van meg a nincs* együttes létezése) éppúgy igaz állítás, mint a negyedik (a *van meg a nincs* együttes létezésének tagadása). Így már talán megfoghatóbb a „negyedik sarok” is, bár alkalmasabb nyelvi eszközök híján, amelyek nyelviileg egyértelműbben utalnának a logikai többértelműségekre, elég nehezen jutunk közelebb hozzá. Könnyebb helyzetben vannak azok (például a kínaiak és a tibetiek), akik szótagoló (*monoszillabikus*, vagy más szóval *izoláló*) nyelven beszélnek és gondolkodnak. Ott a nyelvi többértelműség magában hordozza a logikait is.

Egy fokkal bonyolultabbnak látszik, mégis megragadhatóbb talán a tetralemma olyankor, amikor két dolog egymáshoz fűződő viszonyát vizsgálja ítéleteiben. Bár az állításokban a szereplők száma ilyenkor megduplázódik, mégis áttekinthetőbb viszonyokat alkotnak. Ilyenek például a *Lin-csi* (kínai buddhista bölcselelő, †897) tetralemmája néven ismert híres tétel szereplői, az *ember* és a *világ*. E kettő viszonya különben sem érdektelen. Így látja Lin-csi:

„*Olykor elhagyjuk az embert, de nem hagyjuk el a világot (1). Olykor elhagyjuk a világot, de nem hagyjuk el az embert (2). Olykor elhagyjuk az embert is, a világot is (3). Olykor nem hagyjuk el sem az embert, sem a világot (4).*” (Kapujanincs átjáró, Csan-buddhista példázatok, 1987. 11. Ford.: Miklós Pál.)

A tétel állításai a következőképpen oldhatók fel. Mivel a buddhista felfogás szerint az ember mint egyén (alany) áll szemben a világgal, négyféle viszonyba kerülhet vele. Kötődik hozzá, ezzel föladja önmagát, alanyi léte irreálisá válik, tulajdonképpen megszűnteti önmagát (1); elfordul tőle, ezáltal erős kompetenciát teremt magának, fölépíti magát (2); magára se figyel, a világgal sem törődik, vagyis mindkettő elveszíti a realitását számára (3); végül, az előző fokozatokon túljutva, mindkettő valóságát figyelembe véve, kiegyensúlyozott, szublimált, magasabb szintű viszonyt teremt maga és a világ között (4).

A négy lehetséges viszony külön-külön nemigen állhat fenn tartósan, sokkal inkább egyidejűleg mind a négy. Mivel az ember örökös változások folyamatában él, minden pillanatban kénytelen az optimális, negyedik viszony beállításán fараodni. Amíg ezt teszi, az első három állítás is jellemzi viszonyát a világgal. Minden pillanatban mind a négy állítás igaz tehát, az erősebb személyiség állapotát legfeljebb nagyobb mértékben jellemzi a negyedik viszony. Ennek a mértéknek a növelése a cél, ez teremti meg az ebben a kultúrában élők nyugalalmát, biztonságát.

Így szemlélik tehát önmagukat és a világot a többértékű logikai gondolkodás birtokában Kelet-Ázsia lakói, amikor követik hagyományaik. Sohasem tekintik pozícióikat, viszonyaikat állandónak, de még tartósnak sem. A mindig változó érvényű állapotok és viszonyok világában folyamatos egyeztető műveletekre van szükség, s ezek sikeréhez feltétlenül szükségesnek ítélik a modális logikai gondolkodást, és az ebből következő többértékű igazodási (viselkedési) technikákat. Ám, ha ezek megvannak, birtokukban könnyen megvalósítható az összhang (ma már gyanús, jelentését veszített szóval: harmónia) önmaguk és a világ között. Ha pedig már ilyen jól vannak egymással, nincs szükségük többé vizsgálatra. Nem annyira fájdalmas érzés az elmúlás, ha az nem több, csak *együtt változás* a világgal. Egy másik fajta érvényességbe jutás, igazodás.

A régi Kelet-Ázsia bölcselete nem állította szembe az emberi akaratot a világgal, hanem hozzáigazította szándékait a világban tőlünk függetlenül uralkodó törvényhez. Ezért nem ütköztek soha az elmúlás tudatával és élményével olyan fájdalmasan, hogy úgy érezzék, szilárd várat kell építeniük fenyegetése ellen. Ők nem építettek, alkotak, teremtettek (kényszeresen), csak finom eleganciával igazodtak a világhoz, amelyben megbíztak. S közben kötelező feladatok terhe nélkül derűsen élvezték az életüket.

Szűk várfalak között, örökös harcban ez lehetetlen. Abban a kultúrában, amelyik az élet művészetének gyakorlását tűzte ki céljául, lehetséges. Abban a kultúrában, amelyik bízik a világban, s együtt mer élni és változni vele. A létezésnek ezzel a végtelenbe tágitott érzésével, bátran éltek és bátran haltak, ahányszor csak kellett. A végtelenség nagy érzésével szívükben azt csináltak, amit akartak. Ám közben gondosan ügyeltek rá, hogy az eszük is a helyén legyen.

Ezek azok az értékek, amelyekre a Nyugat mindig is vágyott. Amelyeket igyekezett volna eltanulni Kelet lakóitól, ha módját leli. Am mindedig nem lelta, mert nem vizsgálta eléggé szorgalmasan kultúrájának alapjait, nem figyelt eléggé szellemi életének sajátos és tanulságos működésére.

Motogoria – avagy a kultúrakutatás évfordulóí?

A Sárkány-Festschrift „kiegészítéséről”

A. Gergely Andrással Szakál Gyula beszélgetett

Talán illetlen a kérdés, de a 2004-ben 60. születésnapját ünneplő Sárkány Mihály tiszteletére impozáns, kétkötetes tanulmánygyűjtemény jelent meg a L'Harmattan Kiadónál, melynek ugyan szakmai visszhangja nemigen volt, de ha lett volna is, most ismét „ünneplőnk” kellene, hiszen újabb üdvözlő kötet jelent meg... Mi „szükség” volt erre, mi teszi indokolttá a Motogoria kiadását?

A válasz részint bonyolult, részint roppant rövidre is fogható. Kezdem az utóbbival: egy helyét kereső-követelő tudásterületen egyetlen könyv, tanulmány vagy gondolatmenet sem fölösleges. „Szükség” nem volt rá, csupán igény, szándék és akarat. Fura helyzet, s talán a magyar tudománytörténetben egyedi példa is, hogy valakinek „pusztán” azért, mert elérte a hatvanadik születési évfordulóját, mindjárt háromkötetnyi „üdvözlést” nyomnak a kezébe... De mégsem csupán furcsaság – s ez már a hosszabb indoklás része –, ha azt tekintjük, hogy maga az üdvözlés gesztusa egy (sőt minimum két!) szakterületén elismert kutató, egyetemi ember, mi több: egy ritka tudásterületen az egyik legismertebb és legelismertebb tekintély hatását és elfogadottságát is tükrözi. Ezt a célt tartotta szem előtt az egyetemi kollégái és akadémiai kutatótársai által kialakított kötet, amely a „hívek” jelentős száma és a tisztelgő tanulmányok terjedelme okán dupla méretűre sikeredett. A készülő kötetnek már volt titkos híre szakmai körökben, de ekkor fogalmazódott meg a budapesti és pécsi néprajzos-antropológus hallgatóknak az a szándéka, hogy a Fiala Kultúrakutatók Szervezete egy saját kiadványt is szánna Sárkány Mihály üdvözlésére, merthogy számosan vannak hívei és tanítványai, akik nem kaptak ugyan felkérést az akadémiai kötetben való szereplésre, mégis volna „üzennivalójuk” a Mesternek. A „kihagyottak” köre később kiegészült olyan kollégákkal is, akik onnan szintén kimaradtak, illetőleg számos hallgatóval, akik csak alkalmilag hallották, esetlegesen ismerték meg Sárkány Mihályt, de úgy értékelték, hogy az bizony kellőképpen erős hatás volt, így hálálkodásukat aztán tanulmányba fordíthatták, melyeket ha a kötetből kiemelnénk és önállóan vizsgálnánk, ki is derülne, hogy miként, miben volt hatással rájuk Sárkány. Ilyenek például az egyértelműen a gazdasági antropológia körébe sorolható írások, vagy az afrikánisták dolgozatai. Utóbbiak hatása a kötet címválasztása is: a magyar fülnek idegenül hangzó szó (motogoria) olyan bölcs tanítót, atyamestert, vezetőt jelent Sárkány egyik kedves kutatási terepén, a kikujuk földjén, amilyennek Őt gondolják, jellemzik vagy tisztelik hallgatói és pályatársai. Ez hát a kettős „indoklás” a „miért volt rá szükség?” kérdés-re válaszként.

Mit tükröz ebből a kétkötetes üdvözlés, és mit kell vagy lehet tudnunk Sárkány Mihályról az újabb kötet révén?

Merész válasz lenne ily tömörséggel összefoglalni, mit kell tudni Sárkány Mihályról. Minthogy egyetemi oktató kollégám az ELTE Társadalomtudományi Karának kulturális antropológia szakcsoportjában, még elfogultsággal is vádolhatnának, amit persze akár vállalok is. Elnagyoltan válaszolva, de ezt az elfogultságot is vállalva: azt érdemes tudni róla, hogy kettős készletű, ugyanakkor egynemű értékrendet követő ember. A kettősség egyfelől a kutatás iránti elkötelezettséget jelenti, másik (és éppoly természetes) oldalán a tudható dolgok tudásának átadását, az oktatást. Több jelentős témakör van, amelyet ő és csak ő vett kézbe. Mások sajnálták a fáradságot, elnagyolták a kutatási hátteret, vagy könnyedén lemondtak a tudni érdemes dolgok oktatásáról. Ilyen például az a rendkívül széles témakör, amelyet tömörnek és szakáginak látszó összefoglaló néven *szociálanropológiának* neveznek, ám ebben a családtól és a rokonsági rendszerektől a néprajzi szakkutatásokkal való kapcsolat kidolgozásán át egészen ennek elmélyült oktatásáig sok mindent magába foglal. Azt, hogy miként alakult a magyar falu társadalomszerkezete a huszadik században, vagy hogy milyen elméleti előzményekre tekinthet vissza e század társadalomtudományi ágazatai között az antropológia, nem vitatható módon egyedül Tőle tudhatjuk meg a magyar (vagy magyarra átültetett) összefoglaló tanulmányok, illetve vaskos szöveggyűjtemény révén, esetenként nagyobb és jelentős antropológusok monografikus műveinek szerkesztői előszavaiból, melyeket megírt, s egy-egy tudománytörténetileg kiemelkedő személyiség életútvezetéből is, melyeket az évezredfordulón kötetbe szerkesztett (*Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 2000). A másik valóban jelentős tudásterület, melyet sokan elhanyagolnak vagy a marxista alaphangoltságú korszak hatásai miatt oktanul lekezelnek, a *gazdasági antropológia*. Enélkül pedig sem a messzi tájak népeinek életmódja, túlélő képessége, kortárs jellege, a nemzetközi gazdasági csere folyamatokban való jelenléte nem látható be, sem a második világháború utáni magyar településfejlődés, főleg a falusi átalakulás nem értékelhető kellő árnyaltsággal (s e téren például az 1970-ben számos kutatótársával megkezdett varsányi kutatás, majd ennek 2000 után megismételt feltárási tapasztalatai kivételes jelentőségűek a társtudományok számára is, akár fölfedezték ezt a maguk számára, akár lappang csupán a megfontolandó kérdések között). Ugyanilyen jelentős az elmúlt években kezdett együttműködése és oktatói szerepvállalása szociológusok és gazdaságelméleti szakemberek körében, akik-

kel a kultúra és a gazdaság trendjeit az evolúciós felfogás, illetve az ökológiai narratívák felől közelíti meg és gondolja újra, a globalizációs vitáknak mintegy „alulról”, a vizsgált társadalmak miliőjéből értelmezett narratíváit is figyelembe véve. Mindezeket oktattva, nemzetközi szinten is ismertséget és elismertséget szerezve olyan interdiszciplináris szakemberré vált, akinél immár nem az az érdekes, hogy eredetileg néprajzos volt-e vagy antropológus, hanem inkább a két terület közötti átmenet, a köztes tudások forgalmazása, a mindkettőre (s mellesleg történettudományi, gazdaságelméleti, politikatörténeti, tárgyi néprajzi, módszertani és elméletstóriai tudásra is) épülő komplex megközelítés. Személyiségében az a határozottság, amely csöndesen bár, de a kamaszkortól egészen napjainkig jellemző alapos olvasottsággal és igen ritka memóriával találkozunk, nem úgy tolszik elő, hogy nyomasztaná az embert, hanem inkább példázatosá válik, bár kétségtelenül el is kötelez. S tekintettel arra, hogy személyiségének emberi vonásairól, szaktudásának kiterjedtségéről a másik, a kétkötetes műben Vargyas Gábor (maga is néprajzos és antropológus, kutató és egyetemi oktató egy személyben) érzékeny előszót írt, valamint e kötet húsz oldalon át tartó felsorolásban tartalmazza Sárkány publikációs listáját, nem is igen volt szükség arra, hogy a harmadik kötet újabb vagy kiegészítő elkötelezettséget fogalmazzon meg a példaadó személyiségről vagy egyes műveiről. Ezek hatása úgyis a diákokban, kutatókban, olvasni és gondolkodni hajlamos emberekben jelentkezik... – legföljebb annyi a kiegészítés, hogy a *Motogoria*-kötetben szerepel egy reflexió-recenzió is, amely Sárkány Mihály köteteiről fogalmaz meg néhány tanulságokat. „Újabbat” úgymond ez a könyv éppen abban hoz, hogy immár tükrözi is ezt a „Sárkány-hatást” diákjai, kollégái körének írásaiban.

Milyen irányt, kutatási profilt vagy ágazatot tükröz ez a kötet? Van egyáltalán tudatos vállalása? Vagy kizárólag az „ünnepelt” nevéhez és munkásságához igazodó írásokat tartalmaz?

Válaszom csupán részválasz, de az olvasóra, a kutatókra, s főként a befogadókra kell bíznom „értékítéletem” mérlegelését: képzetem szerint a hazai kulturális antropológia négy-öt konzekvens hagyományt követ, de lehet, hogy érdemes lenne további „tiszteletkörökre” is tagolni.

Az egyik ebből Kunt Ernőé, beleértve az etnoszemiótikai, vizuális antropológiai elméletkutatást és terepkutatást is, ezt leginkább Bán András, de részben a pécsi kommunikációs tanszék is követi. A másik Boglár Lajoshoz köthető, szigorúan terepmunkára alapozott és elmélettel kiegészített, a részt vevő megfigyelés technikáira épülő irány, ennek követésében Papp Richárd jár legelől, Boross Balázs, Bindorffer Györgyi, Szántó Diana, Földessy Edina, Haraszi Anna, Szász Antónia, Szeljak György, Hajnal Virág, Feischmidt Margit, Sebestyén Éva és még sokáig sorolhatnám, kik lépnek nyomába. A harmadik ágazat a javarészt elméleti vagy elméletre alapozott európai etnológia, részint amerikai hatással kiegészülve. Ebben Niedermüller Péter, Fejős Zoltán, Hofer Tamás, Vörös Miklós, Zentai Violetta, Huseby-Darvas Éva járnak az élen. A negyedik ág (ez sem értékrendet, sem rangsort nem jelent!) a magyar társadalomnéprajz hagyományai mentén indult, és részint ott is maradt, de kiegészült antropológiai tudással és tapasztalattal – ezt a törekvést

látjuk Bali Jánosnál, Vargyas Gábornál és tanítványainál, Hofer Tamásnál, Kemény Mártonnál, Kotics Józsefnél, Simon Zoltánnál és a miskolci hallgatók egy részénél, de legfőképpen

és meghatározóan Sárkány Mihálynál. Az ötödik, de korántsem kevésbé antropológiai tónusú irányzat a települési milióban zajló, gyakorta leginkább kisebbségkutatásban exponálódó törekvést jelent, amelyet szociológiai bázis is megerősít, mint például Pálinkás Jánosnál, a Kapitány-házaspárnál és tanítványaiknál, elméleti alapok kiövekelését tekintve Biczó Gábor munkáiban, Frida Balázs írásaiban, a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport kutatóinál, sok tekintetben Prónai Csaba, Kovai Cecília, Horváth Kata, Fosztó László, Járosi Katalin, vagy Vincze Kata Zsófia, Császi Lajos, Farkas Attila Márton, a Tarr-testvérek, vagy éppen Gelléri Gábor, Kovács Éva, Vári András... – és még sokáig sorolható lenne itt is a kapcsolódó területek számos kiváló szakemberre. Mármost mindezt azért jelzem ilyen aprólékosan, mert a *Motogoria*-kötet mindezen irányzatokat igen széles páston illusztrálja, ahogyan az egy tanulmányválogatásnak dolga is, sorsa is. A felsoroltak nem szerepelnek mindannyian a kötetben, de az általuk megtestesített kutatási profil, érdeklődési irány számos ponton találkozik Sárkány Mihály több évtizedes munkásságával és oktatói hatásával. Ha tehát a kötet „ágazati” profilját, meghatározható tónusát keressük, elsősorban arra lelünk, hogy nem kizárólag a kiérlelt kutatói életpályák termékeivel találkozunk, hanem a formálódó, ám sok esetben épp a jövőt jelképező tudományterületi ágazatok kérnek itt helyet.

A szakmai közvéleményt – úgy tűnhet a kívülállónak – megosztja egy „paradigmatikus” vita, amely a modern komplex kultúrakutatás és a hagyományos felfogások között feszül... Mit tesz hozzá vagy mennyiben válaszol erre a kötet?

Szeretném kerülni azt a látszatot, hogy mindenkor és mindennek, bármely új szakmunkának minden(ki)hez „szólnia” kell. A kulturális antropológia sokféleképpen művelhető, egyik vagy egyetlen irányzat sem lehet uralkodó (vagy nem lenne jó, ha az lenne!), ezért a kultúrakutatás komplexitását a korábbi, „folklorista” látásmóddal szembehelyező antropológusi attitűd éppoly üdvös lehet, mint a szisztematikusan műtyürköző, aprólékos adatgyűjtögetésben örömet lelő magatartás. Mikor és mire „jó”, kinek és milyen kérdését „válaszolja” meg, kik és mennyiben tekintik „univerzálisnak” a válaszokat? Nos, erre sem egy interjúban nem lehet kellő körültekintéssel válaszolni, sem egy kötetet nem lehet erre a „válaszra” áldozni. Empiristák és teoretikusok talán mindig el fogják követni azt a tévjátékot, amely arról szól, hogy ki a „jobb”, ki lát érvényesebben, ki fog át teljesebben, ki ért meg „mélyebben”... – ugyanakkor mindketten feledni látszanak azt, hogy bármely „győztes” válasz időleges lehet csupán, minden univerzális válasz valójában „elszáll” az érintett, a kutató társadalmak fölött, s ennyiben el is távolodik magától a tudásterülettől a morálfilozófia, a kutatásléktan, a strukturalista episztemológia vagy a nagy történelmi átmeneteket fél kézzel „átfogó” historizizmus irányába. A paradigmák, korszakosan új kérdésfeltevések hatással vannak ugyan, de ezeket éppen a kutató, a következőket inkább *kérdező*, s nem a *válaszadó* szakemberek tekintik természetesnek. Aki nagy hangon harsogja, hogy épp ő látja és épp a legfontosabb elméleti kihívásokat, az egyúttal arról is árulkodik, hogy a maga válaszát hallja elsősorban és a hozzá közelállókét, nem pedig a kutatásra érdemesített társadalmi csoportokét. Ez számomra egy kicsit olyan, mint egy rátóti vagy gascon „hanta-bajnokság”, amelyen a fő tét az, ki tud nagyobbat mondani... Vagyis az a látszat meglehetősen hamis, hogy volna „valaki”, aki mindenkinél pontosabban, jobban, egyértelműbben „látja” a valóság legbonyolultabb összefüggéseit is. Ha volna ilyen szakember, még aggályosabban kellene fogadnunk, amikor megfogalmazza, hogy „Ti, akik kutattok, nem látjátok át az összes átlátható jelenségeket” – ezért én győztem...! Ez a látszatgyőzelem azonban csak valamiféle „metateoretikus” siker volna – anélkül persze, hogy a siker értelme tesztelhető lenne. Értelmes siker leginkább talán az lehet, ha a kultúrának nem „magas”, elvont, eszmei értékei keletkeznek csupán, hanem hétköznapi szintjei is egybesimulnak vagy konfliktussá állnak össze. Ilyen példakkal pedig épp ez a kötet szolgál: talán meg sem fogalmazódik egyértelműen az etnicitás-kutatásban a kortárs elméletekbe kapaszkodó „hibriditás”-kategória, de kutatási példákból már kiderül, miként jelenik meg a hétköznapiakban. Például a skót identitásról (Melles Éva – Szász Antónia), a kárpátaljai görögkatolikus vallási csoportozat helyzetéről (Domokos Veronika), a budapesti zsidóság változó identitásáról (Vincze Kata Zsófia), a Békés megyei paraszti gazdálkodás átmeneti állapotáról (Kiss Antal), vagy a csángó mentalitásváltozásról (Frida Balázs – Kalas Györ-

gyi), a cigány nyelvhasználatról (Kovai Cecília) esik szó az egyes írásokban, s a hibriditás ezekben éppúgy jelen van, mint az androgyn nem (Pálincás János), a hamnigán nyelv (Mészáros Csaba), a koreai életmód (Drjenovszky Zsófia) vagy a turkana nők párválasztási normái (Régi Tamás) kérdésköreiben. A válaszok tehát nem a teóriákban, hanem a példákban vannak, a tanulmányok nem az egységben „találják fel” az általánosságot, hanem az egyetemesben figyelik meg a sajátlagosat, s e két lépték, két dimenzió közötti kölcsönhatásokra, folyamatokra koncentrálnak inkább.

Mire „használhatja” a kötetet például egy közgazdász, egy történész, kisebbségkutató, demográfus vagy önkormányzati szakember? Mi a „piaci értéke” a kötetbe foglalt gondolatoknak? Tud-e az antropológiai megközelítés (az elméleti viták és stilisztikai distinkciók területétől függetlenül – mert hiszen ezek főként belső szakmai finomítgatások inkább, ha jól értem...) – valami olyasfajta jelenkortörténeti dimenziót felmutatni, amely meglepné vagy másként (is) gondolkodóvá tehetné a társadalomtudományi gyakorlatot?

A kérdés jogos, de túllépünk a kötet belső, gondolati ívén! Néhány kivételtől eltekintve, amikor ugyanis nagyon praktikus vagy pragmatikus választást „rendelnek meg” a kutatóktól, s nagyon tömondatos válaszokat várnak politikusok, keresztrejtvény-készítők vagy történelem-szakörös középiskolások, ez a tudásterület nem vállalkozhat arra, hogy napi érvényességű tudást adjon. A kötet írásai maguk is reprezentálják azokat a dilemmákat, amelyek mondjuk Tanzánia területi beosztásának és alulról jövő politikai önkormányzati szerveződésmódjának testcselei közepette arra várnak, hogy a kutató majd utat mutat... Erre pedig az antropológiai gondolkodás nem való. Tanzánia helyi közösségei, a csángóföldi identitás építői vagy őrizői, a magyarországi cigány munkavállalók vagy a mongol jurtalakó lovas-nomádok kérdései az antropológus számára mindig fontosabbak, mint a saját válaszai, s még fontosabbak, mint a „megrendelő” esettanulmányi elvárásai. Ezt a tudásterületet csakis az élteti s teszi életképesé, hogy főként maguk a kutatók közösségei jelölik ki a tudásterület határait, tágítják fogalomkészletét, gyarapítják belső összefüggésrendszerét, vagy ébresztik a kereső figyelmet az analógiákra. „Használni” csakis akkor lehet, ha úgy szemléljük, mint egy kínosan pontos műalkotást, mondjuk a *Kunst der Fugét*, s nem várjuk el, hogy ezt üdvhadsereg-stílusban vezessék elő egy zeneóvodai ünnepségen. Meg lehet kísérteni, de giccses lesz... Ha egy történész, aki nem a királytörténetek iránt mutat romlatlan rokonszenvet, vagy nem a nagy piacgazdasági válságok globális folyamatainak átlátása hevíti, hanem hajlandó közelebb hajolni a társadalom egzisztáló, élő közösségeihez, a mikroérzékenységi leírások és a belső dimenziók megvilágítása során egy sor olyan összefüggést láthat át, amelyet a közép- vagy globális léptékű szemléletmód sosem lesz képes komolyan venni. A kulturális antropológia ebben a tekintetben mindig az akut *jelenkortörténeti* megjelenítés módja, mégpedig *mikroközösségek mikroszintjein*. S amíg a 19–21. század társadalomtudományos gondolkodási modelljei azt vélték-mutatták „tudományosnak”, ami

mögött adatok, skálák, táblázatok, struktúrák, trendek álltak, addig az antropológiai felfogás számára nem a tömeges megjelenés, az „átlagolhatóság” a mérvadó, a „mintavétel” mértéke lehet akár egyetlen család vagy egyetlen egyén is. A kérdés inkább az – s a kötet írásaiban több is elbeszéli, megjeleníti ezt a mikrodimenziót –, hogy milyen fokú komplexitással mutatja be magát a vizsgált témakört. Egyetlen család működését lehet historikus dimenziók felé elvinni, életútmodellekké felturbózni, települési vagy térségi jellemvonásnak minősíteni, általánosítani, tipizálni, összehasonlítani, strukturálni stb. Az antropológiai látásmód ennyiben megteveszthetetlenül konkrét, életszerű (mint például a pszichológia, amely az egyénből indul ki, s ha el is jut tipizálásig, modellezésig, akkor is csak konkrét egyedekre érvényes léptékben kíván „elméletet” fogalmazni). Mármost, ha ezt történész, közgazdász, szociológus, irodalomkritikus vagy helyi politikus hajlandó elfogadni, s képes a lokális érvényesség szinte elemi szintjével bármit is kezdeni, akkor esetenként több sikerre számíthat a maga területén, mint az elméleti közgazdász, aki nem kalkulálhatja az olajkutak bombázását, a terrorizmus hatását, a gyermekhalandóság és az AIDS összefüggéseinek hullámozását egy adott térben vagy azon túl. Ha egy antropológustól azt kérdezed: hogyan lehet a nyugdíjpénztár-építkezési üzletágat demográfiai és mentalitási tipológiára építeni, akkor először leájul a székről, azután nekiáll azt körüljárni, mit gondolnak konkrét helyzetben és konkrét emberek a sikerágazati befektetésekről, a társadalmi kiszolgáltatottságról, a bizalomról, az értékrendek változásáról, a sikeresség eszméjéről, az értelmes életről stb. – de mindezt

emberek között teszi és csakis rájuk vonatkoztatott ismeretek alapján fog majd sugallni kérdéseket, belátható életstratégiai vagy alkalmazkodási modelleket, konfliktuskezelési megoldásokat, túlélési víziókat, ráolvasásokat és varázslatokat... Ha pedig ezt a pragmatikus szakember érdemi jelzésnek, a jelentések hálójában függő ember életjeleinek, megérthető működésének tekinti majd, akkor a maga eszköztárával épp ő maga fog megfelelő piaci feltételeket vagy kínálatot építeni a konkrét egyedi ismeretekre, s nem fogja azt várni, hogy az antropológus mintegy gombnyomásra megmondja, miként lehet az embert még jobban kivetközteni saját kultúrájából és megélhetési tradícióiból. Ennyiben tehát „haszontalan” tudás az antropológusé, ugyanakkor semmivel sem érdemtelenebb, fölhasználhatatlanabb, mint a biológusé, etológusé vagy meteorológusé.

Ezek szerint a kötet egészében mégiscsak inkább az empirikus tapasztalat mellett voksol?

Csak ha ragaszkodunk a méltatlan különválasztáshoz, akkor lehet ezt kijelenteni 360 oldalnyi tudásról vagy harmincöt szerző munkájáról... – de ennek nem sok értelmét látom. Sárkány Mihályt sem kellett többször kérni, hogy elméleti összefoglalókat, életművek egészét méltató áttekintéseket adjon életútja számos fordulópontján, ugyanakkor jelenleg is kutat több helyen, s ha tehetné, szerintem a kikuyukat szemlélné ráérősen... A kötet megannyi írásában megtalálja az olvasó az elméleti megközelítéseket vagy összegzéseket (csak példaként: Bindorffer Györgynél a mannheimi gondolkodás és a kultúrafelfogás dimenzióit, Boross Baláznál a csángó terepkutatás megismerési-módszertani tépelődéseit, Farkas Attila Mártonnál az egyiptomi gondolkodás logikai szépségeit, a Kapitány-házaspár esetében a globalizáció benyomulását lakásainkba, vagy Wilhelm Gábor írásában a kultúra elméletének és az állati civilizációknak specifikus összefüggéseit), de egyúttal minden egyes írás arra veszi az irányt, hogy terepkutatásra épülő, nem merev öngazolásra törekvő, viszont a kész teóriákat a valóságos tapasztalattal ténylegesen fölülíró vállalással mutassa be, amit felmutatni ott érdemlegesnek látott. (Drjenovszky Zsófia a konfucianus értékek jelenlétét kutatta a mai Dél-Koreában, Vermes Veronika Borbála a korcsoportrendszer és az átmeneti rítusok folyamatait jellemzi a kelet-afrikai maszájoknál, Frida Balázs és Kalas Györgyi az öngyilkosság személyes motivációs hátterét tapasztalja a gyimesi csángóknál, Kerényi Szabina a mozgalmi kultúrák politikai kereteit figyeli meg a zöld és ökologista ifjúsági miliőben, Rab Árpád Szörény pedig a „virtuális szörfölők” és az egyház kölcsönkapcsolatát elemzi az internetes érintkezési kultúrában.) Ez a megismerő és értékelő, reflexív és rugalmas, közletről is szemléllő, de kontextusba is helyező szemléletmód ma már talán az antropológiai kutatás elemi tartozéka – mindenesetre leginkább ezt szeretnék antropológiai kuta-

tásnak nevezni azok, akik erre vették az irányt. S ha lehet e téren például a két Sárkány-Festschrift között különbségeket fogalmazni, akkor talán az olvasó észre is fogja venni, hogy a néprajzos szakmai körben (*Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II.* Szerk. Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor. L'Harmattan, Budapest, 2004) számos olyan írás kapott „ünnepélyes köszöntés” rangot, amely talán inkább az etnográfia „múlt idejét” tartósítja értékékként, nem pedig az antropológiai „jelenidejűség” követője. A *Motogoria*-kötetben (hogy csak a tartalomjegyzék elejét tekintsem) Bali János, Bindorffer Györgyi, Boross Balázs vagy Csillag Gábor egyaránt ezt a különbségtételt illusztrálják, magát a „jelen időt” is relativizálva, bizonyos tekintetben kortársá téve Mannheim Károlyt vagy kritikailag adaptálva Clifford Geertz-öt, beemelve az antropológiai kutatásba a focicsapatok identitásjátszmáit vagy a művészeti alkotás folyamatát; ugyanakkor (további szerzők által) a tradicionális kultúrák keretében értelmezve a keleti bölcseseket (Mund Katalin), a mekkai zarándoklatot (Mátyus Zsuzsanna) vagy az egyházi segélyek elosztásának krízisét Romániában (Kinda István). S ha ekként tekintjük, ha a témakörök végtelen széles skáláját ismerjük föl, akkor szinte kimondhatóvá válik: nincs olyan témakör, amelynek ne lenne, vagy lehetne antropológiai felfogása. Mindezek a „tálalásmódok” érdemben eltérnek (ha tetszik: bölcsen kitérnek) a teória versus empiria kérdésfeltevésétől, de nem zárják ki (sőt!) az alkalmazott antropológiai témaválasztásokat sem. Fontos azonban, s ezt Sárkány Mihály korai munkáinak 25–30 évvel későbbi megjelenései is árnyaltan mutatták, hogy a kutatók maguk is keresnek kortárs analógiákat, jelenidejű kutatásaik ugyanakkor nem zárják ki a történeti vagy térbeli összevetéseket sem, mindig arra a kölcsönhatásra, változási folyamatra koncentrálnak, amelyben nem az a „baj”, hogy egy szokás elműlik, egy eszköz funkcióját veszíti vagy egy szemléletmód elavul, hanem ha ezek helyét és szerepét még akkor is beleerőltetik a valóságba, amikor abban már nincs funkciója, jelentése. Tehát az antropológusok is keresnek a maguk módján reflektált válaszokat, beleértve még azt is, hogy tudatosítják az olvasóban és egyúttal önmagukban, hogy milyen felfogásmódok veszik körül a saját kérdéseiket vagy interpretációikat, milyen változások belátására lettek immár vakok, vagy milyen struktúrákat és funkciókat próbálnának ráerőltetni a (helyi) társadalmakra a kívülálló, akiknek ez valamiféle „szépészeti” vagy haszonelvű igénye, de az érintettek számára maga az élhető-élhetetlen élet tétje. S hogy utólag mindezt belátjuk-e, áttekinthető-e, érzékenyek maradtunk-e rá, nos ez dől el a tanulmányok írása és olvasása közben. Amennyiben ezzel az elnagyoló szerkesztői pemzivel nem festem át „egyszínűre” a kötet írásait, úgy jellemezném összegzően, hogy a szerzők mindannyian az „értelmezés szerepét” és hatalmát bizonyítják, amelynek mintáját nem kis hányadában Sárkány Mihálytól is tanulhatták...

HANTI KRISZTINA

Költő az évek „rémjáró szaká”-ból

Orbán Ottó összegyűjtött verseiről

„Ülök a tar fa korhadó ágán
és azt füttyülöm: élni, élni!”
(A MADÁR, KÖLTŐI ELVEIRŐL)

Az Orbán Ottó összegyűjtött verseit tartalmazó két kötet 2003-ban jelent meg, az életmű lezárulta után. Időrendben szerepelnek benne a költemények, az első kötettől (*Fekete ünnep*) a posztumusz megjelent (*Az éjnek rémjáró szaká*) kötetig – minden eddiginél teljesebb képet adva Orbán költészetéről. A gyűjteményes kötetek sorában ez az ötödik a *Szegénynek lenni* (1974); az *Összegyűjtött versek* (1986); valamint a *Válogatott versek* (1998) kötetei után. Ezekon kívül megemlítendő a 1994-es – *A költészet hatalma* – című tematikus gyűjtemény a „mesterségről és a mindenségről”.

Orbán Ottó költői életútja elején csodagyerekként indult, később poeta doctussá lett, közben pedig pályája első szakaszában megkapta az „epigon költő” megbélyegzést. Távol állnék a valóságtól, ha azt állítanám, hogy nem próbált meg – a maga módján, életkorának megfelelően – mindegyikre reflektálni. Kilenc-tízévesen például már a rádióban szerepelt verseivel, mint intézeti árva. Költészetében a versírás a kezdetekben a szó szoros értelmében vett lelki terápia volt. A háború kesernyés ellenszéruma. Korán rá kellett jönnie arra, hogy az a tragikus élettapasztalat, amit átélt, költőileg hasznosításra vár.¹ Egy zseniális tanár, Rákosi Zoltán pedagógiájának hatására közösségteremtő házi feladat és lelki tehermentesítő játék lett a versfaragás. Talán az egész költői pálya tekinthető önterápiának. A különbség annyi, hogy míg a kezdetekben – háborús árvaként az intézeti évek idején – ez külső indítástól fakadó pszichoanalitikus gyógy mód, addig a költői életmű jó része belső kényszerűségek, Orbán saját bevallása szerint is önterápia. „... kezdtük belegyömöszölni a versbe mindazt, aminek nem volt neve, csak ott viseltük elviselhetetlen teherként saját magunkban.”²

A *Fekete ünnep* (1960) fogadtatása koránsem nevezhető sikeresnek, valószínűleg az időpont sem volt alkalmas új tehetség felfedezésére. Megjelenésekor az irodalomértők egyöntetűen azzal vádolták, hogy pesszimista, személytelen költő, és nincs egyénisége. Orbánnak ezek után arra kellett rengeteg időt fordítania, hogy igazán tudatos, érett költővé formálja magát; olyanná, aki elmondhatja magáról, hogy „a mesterség a kisujjamban, akármit meg tudok írni”. (*Shakespeare-ből*)

Évtizedekbe telt, míg Orbán Ottó szakmailag is elismert

költővé válhatott. Megítélésem szerint ebben a folyamatban *A visszacsavart láng* (1979) című kötet mindenképpen mérföldkőnek tekinthető. És nemcsak azért, mert erről a kötetről már többen írtak pozitív véleményt azok közül, akik figyelemmel kísérték a szerző addigi költői pályáját, hanem azért is, mert addigra fokozatosan kialakul költészeti-filozófiája, és apránként válik személyisége részévé többfajta költői szerep. (Ebben az esetben – miként majd az imitáció kapcsán – akár többféle lírai hangszínből kikevert poétikai tónusra is gondolhatunk.) Mérföldkő ez a kötet, vagy inkább a találó megfogalmazás az, hogy közbülső nyugvópont. A címben rejlő láng szó utalás a magyar romantika egyik költői szerepfelfogására, pontosabban Petőfi lángoszlop-szerepére. Az a tény, hogy itt fellobbanásában akadályoztatott, visszacsavart láng-ról van szó, azt a vélekedésemet támasztja alá, hogy a költő ettől a kötettől kezdve megválnak a romantikus szerepkör jelmezétől. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ekkor válik gondolatilag és formailag is tudatos költővé. Itt már hiányzik, illetőleg kisebb mértékben van jelen a romantikára jellemző hév, vagy akár pátosz – ami a fiatal költőnek kétséget kizáróan sajátja volt.

Kulcsár Szabó Ernő időben valamivel későbbre teszi – a *Helyzetünk az óceánon* kötethez köti (1984) – a romantikától való megfosztottság megvalósulását, pontosabban a folyamat valamiképpen befejeződését.³ Vasy Géza szerint a költő azonban ekkor sem szabadul meg végleg a romantika hatásától, hiszen az még visszatér a betegség kérdéskörét feldolgozó versek kapcsán.⁴

Kétségtelenül van abban némi romantikus vonás, ha a költő életművének jót tesz a betegség. Orbán lírájában számos kitűnő, betegség által is motivált létösszegző vers született. Bármennyire is bízár kimondani, de tény: elsősorban a fiatalkori idegösszeroppanás és a felnőttkori gyógyíthatatlan betegség tette őt költővé. *A kozmikus gavallér* (1990) kapcsán említi Domokos Mátyás azt, hogy ebben a filozófiai értelmű Rosszban – amire „... nem vagyunk fölkészülve... hogy fölmond a testünk – / hogy ne találjunk helyet kezünknek és lábunknak az ágyban.” (*Látogatás a 104-es szobában*) – több kiaknázásra váró téma rejlik.⁵ Mindez az idézett vers szerint is „a romantika választása”.

¹ Vö.: A versterápia sok más módszer mellett ma is használatos gyógy mód problémás gyerekek esetében. (Költészet és valóság. Orbán Ottóval Kabdebó Lóránt beszélget. In: *Életünk*, 1984. 3.)

² Orbán Ottóval Kabdebó Lóránt beszélget. i. m.

³ Kulcsár Szabó Ernő: Szemlélettörténet versprózában In: Jelenkor, 1984. 5. p. 103.

⁴ Vasy Géza: Versekhöz közelítve. Forrás, 1993. 6. és 7. uő.: *Költői világok*, 363–68.

⁵ Domokos Mátyás: A tagadás tagadása. A kozmikus gavallér. In: Holmi, 1990. 9. p. 1065.

Érdeemes még a továbbiakban visszatérni néhány gondolat erejéig *A visszacsavart láng*hoz. Orbán ebben már a költészetről is másként gondolkodik. Figyelembe veszi, és ha „*dadogva is*”, de megfogalmazza azt, hogy a versírás esszenciája a „létezés-atom magjá”-val (Szabadság) áll kapcsolatban. A létezés-atom magja körül a szenvedés és a remény forog koncentrikus pályán. Hol az egyik, hol a másik van közelebb a rejtett maghoz és közben, szintén a magból kiindulva, ebben a kötetben, egyre tágul a költészet-értelmezés horizontja. A „*hullatalicskázás*” látványa miatt dadogó intézeti gyerektől: „*egy akadozó nyelv / megpróbálta kimondani a dadogva is alig mondhatót*” (Szabadság); a költészetet vastagon „hámozó” költőig: „*negyven évesen / az ember vastagon hámozza a költészet nevű almát*” (Canto). Végül a Canto című versben Orbán egy összegzésérvényű kinyilatkoztatásig jut: a költészet megfelel a túlélésnek, „*Az évek / dróttakadályá alatt egy konzerv és egy bicska a költészet maga*”.

Ez a táguló perspektíva mindenképpen újat jelent a korábbi kötetek megfogalmazásaihoz képest [például amikor a vers még valami megfoghatatlan szubsztancia volt: „*Lucsok. Valami sáros massa. / Gyümölcs vagy mocsár. Szerelemfélé. / A bugyborgás. Fuldokló sugallat. Iszap. / Éjszaka. Kioltott szempár... Határtalan csöndben mennydörgő, üres tenger.*” (A vers)]. A legfontosabb költészetértelmezés a kötet címadó versének metaforikus értékű kijelentése: „*Olyan korban, amikor a lámpa visszacsavart lánggal ég, / a költészet nem a vers, a zenével nyakon öntött látomás.*” A költészet valami egészen más: „*behajlított tenyér, ernyő a huzatban haldokló láng fölött*” (A visszacsavart láng).

A költészet-értelmezések terén nem lehet figyelmen kívül hagyni az *Emberáldozat* (1973) című kötetet sem. Ekkor azonban (és ez is igazolja a korábbi feltevésemet) romantikus hévvel, kevertséggel áthatva határozza meg a költő a vers fogalmát. A vers nem más, mint „*Vasbeton tenger. / Profiboksoló kioregedése*” és a „*jóravaló költő... hangjában nemes pátosz és titkolt könny rezeg*” – valahogy mégis a hiábavalóságok Kőlcsey-féle hiábavalóságáról dalol: „*Süket áriáit / süketeknek cifrázva ígérhet megváltást*” (Jelentés a versről). Az *Emberáldozat* az első kötetek sorában, amely szakmailag is sikeres, hiszen ekkor már minden körülmény adottá válik a „költői jelenlét tudatosításához”.⁶ Első ez a kötet abban is, hogy a középpontjába állítja a jellegzetesen orbáni ironikus látásmódot. Ezek után természetesen, a „mesterségről” szóló versek sem nélkülözhetik az iróniát. Például, egy alkalommal, a verset a szexuálisan kielégült alkalmi „*hivatásos szöke*” kéjesen dicsérő szavaihoz hasonlítja. A költő is képes efféle alkalmi gyönyört okozni verseivel. » *A verssel is úgy voltam, mint ezzel az éjszakával. / „Te isten, isten!”, kiabálta fülembe az ihlet. (A Nürnbergi dalnokverseny kedvező tapasztalatai)* «

Kabdebó Lóránt is több, mint két évtized utáni fordulatról beszél. Megítélése szerint az áttörést – ami nemcsak jó, hanem jelentős költővé is tette Orbán Ottót – *Az alvó*

vulkán című kötet (1981) hozta meg számára.⁷ A kötet verseiben a szerző jövőképével is szembesülhetünk, azt pedig valamilyen formában a múlt és a jelen determinálja. „*Meg-megzissen a szálas óceán, és körben a végtelen arc vonatkozási pontjai... fák, a kátyúk az úton, egy suszterbogár... a világ verse a részletekben él*”. (A kor bizakodó előhangja) Ez a gondolatmenet *A visszacsavart láng*ban megfogalmazottakkal rimel, ott a költő az „*ember és körülményei*” (Mr. Orbán elintéz egy fontos telefont), vagyis szintén a világ részleteiből hozza létre a verset. Mindenképpen többdimenziós, táguló perspektívával állunk szemben: az orbáni líra értelmezések fizikai, történelmi (időbeli) és költői mesteriségbeli perspektívátágulás figyelhető meg. Az óceántól az úton áthaladó suszterbogárig, a háborútól a betegség pusztításáig, valamint a csodagyerektől a poeta doc-tusig. Ha pontosan kellene meghatározni, mikor válik ismételten fontossá Orbán életművében a költői szerep értelmezésének megváltozása és annak problematikája, Dérczy Péterhez hasonlóan⁸ magam is a *Szép nyári nap, a párkák szótlamul figyelnek* (1984) kötetet helyezném a középpontba. Itt egy valóban új fogalomkör válik hangsúlyossá: megjelenik a „*költészet válsága*”-nak ideája és így – eddig még szokatlan – vészteljes hangulat válik uralkodóvá. E köré szerveződnek a kötet versei. Ennek az eszmének a megjelenése egyszersmind a költői szerep ismételt átformálódásával való szembenézést is indukálja. Ez a fajta szerepváltás-felfogás abban jelent újat a korábbi kötetek elgondolásaihoz képest, hogy a versek jó része nemcsak a problémát ismeri fel, nevezetesen a költészet válságát, hanem továbbblpve a gondolkodás folyamatában, azt is megfogalmazza, hogy van remény ezen nehézség megoldására; mi több, még esetleges megoldási stratégiákat is felsorol. Ebben a reményteljes állapotban a költészetet nem tekinti többé sem hámozandó almának, sem konzervnek és bicskának (Canto), sem pedig „*értelmiségi riüh*”-nek (A költészethez) – a költészet mesteriség, helyeslés és tagadás: „*az igen és a nem*”. (A költő körülírja a mesteriséget)

Közel egy évtized múltán kerül újra a szerző látószögébe a mesteriség reménybe burkolt fogyatékosága. A *holló* című versben (1989) Poe-t imitálja, reformkori hazafias költemények toposzát skandalálja, a dicső múltat idézi fel a romlott jelennel szemben, a poézisre kivetítve. Először gyermekkorát idézi meg, amikor „*égő füllel, felhevülve*” olvasta Poe versét, s még minden rendben volt, áhitattal hitte a „*költészet üdvét*”. A felnőttkori költőlet azonban meghozta az igazság terhét. „*... a vers csak zörömböl, csetres edényként csörömpöl, / ha szövete csupa rongy is*”. És mindezek után, ahogy az a reformkor hazafiságához illik, megjelenik a jövőbe vetett remény, a vers „*akkor is jövőt jövendöl, s lelj bár benne csak hibát, / megújulhat a világ*”.

Még számos formáját megtalálhatjuk a költészet mint mesteriség megfogalmazásának, a reménytől a létsüketségletig. A leglényegibb megfogalmazás, melyet már fokozni aligha tud, esetleg csak körülírni: „*a vers az én*

⁶ Kis Pintér Imre: „*Eszme és légitamadás*”. Orbán Ottó világlátásáról. In: uő.: *Esélyek*. p. 114–130 és Jelenkor, 1986. 10.

⁷ Kabdebó Lóránt: *Verset öltött magatartásforma*. In: Új Írás, 1981. 12. p. 95.

⁸ Dérczy Péter: „*Az igen és a nem*.” In: Jelenkor, 1985. 2.

szememben / egy darab élet / s tárgya a határtalannal körülhatárolt / szilárd bizonytalanság / a hétköznapi ember / a mindenség elemi része / a mindenség maga / két ölelkező test között a csillagközi tér” (A költő körülírja a mesterséget).

Az előbbieken láttuk, hogyan vált a már beérkezett költő lírájának jelentékeny szempontjává a költészet-értelmezés. Orbán Ottó imitációs költészete kapcsán azonban vissza kell térnünk az indulás időszakához. Az egykori csodagyerek a kezdetekben mások hangján próbál megszólalni, kölcsön veszi a nagy költőelődök verselési technikáját, amiért epigonnak nyilvánítják. Indulásakor mégis ezzel a költői módszerrel teszi folytathatóvá fiatalkori költészetét. Orbán egyik mestere, Nemes Nagy Ágnes szerint költői magatartása, a pályakezdés utáni években főként azokra hasonlít, akiket később angol nyelvből lefordít. Például az *Üvöltés* című Ginsberg verset, mely az amerikai beat-nemzedék himnuszává lett. Óriási hatást gyakorolt személyére és művészetére ez a költőgeneráció és az általuk képviselt irányvonal. Orbán tekintélyes számú költeménye táplálkozik a beates hagyományokból. Kis Pintér Imre a korai epigonizmust a más költőknél is jelenlevő szereptudattal hozza összefüggésbe.⁹ Érdekes, hogy Orbán csupa olyan költőt választ magának át/túlírandó „példaképül”, akikben valamilyen mértékben szintén megvan ez a fajta szereptudat: Kassák, Vas István, József Attila, Füst Milán, Kosztolányi. (És ide tartoznak a már említett beatköltők is. Természetesen ebben az esetben a lázadásuk azonosítható egyfajta szereptudattal.)

Akadnak olyan értelmezők, akik egyenesen Orbán előnyére írják, hogy ennyiféleképpen igazítja saját hangjára költőtársait. Az imitációs eljárás előnye lehet például az, hogy Orbán az idézett szerzők művein keresztül építi fel saját költői világát; azaz létrehozza, majd megőrzi saját egyéniségét, miközben kipróbálja, hogyan is tud váltogatni a gyengébb és az erőteljesebb hangszínek között. Költészete attól (is) értékes, hogy összekötő kapocsá tudott válni a hagyomány és a modernség között. Azaz, épp azért nevezhetjük őt poeta doctusnak, mert sokféle hagyományt érez magáénak, és ezzel együtt természetesen ismeri a mesterséget is. Így születnek a költőelődök alakját, költészetük tartalmi, műfaji, képi hangsúlyait felidéző költemények. Vers születik például József Attilához, Füst Milánhoz, A harmincas évek költői-hez. Ezen felül megidézi többek között Bornemisza, Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Arany, Illyés, Weöres, Pilinszky, Jékely alakját.

A 90-es évek eleje fordulatot hoz az orbáni imitációs költészetben.¹⁰ Ettől kezdve az imitáció, mint (ebben az esetben) költői magatartás, szorosan összefügg az önértelmezés, önkifejezés módjaival is, valamint a hagyománytól való részleges távolodással. „*Legfőbb becsvágyam, hogy én gondoljam azt, amit gondolok, / és ne a helyzetem, még pontosabban, ne csak az.*” (A híd)

Minden költőnek vannak költészetét meghatározó témái, alapmotívumai. Az Orbán-líra alaptémái közül a legfontosabbak a háborús költemények, a későbbi (lét-

összegző) halálversek, illetve a betegséggel foglalkozó költemények. Orbán Ottónál azonban különleges helyzet adódik: nemcsak az utóbbi két alaptéma áll szoros kapcsolatban egymással, hanem az első kettő is. Vagyis a gyermekként megtapasztalt háború halálközelsége új értelmet nyer a betegség által. Más szóval azt is mondhatnánk, hogy a kiindulópont a háború gondolköre, mely át- meg átjárja a versek szövetét. Ez abban a tekintetben is igaznak bizonyul, hogy Orbán egész költői munkásságára jellemző az alaptémák (motívumok, formák) állandó visszatérése, kombinálása – más szempontból történő ismétlése, újramondása. Maga is megállapítja, hogy szűk keretek között mozog ezen a téren: háború, költészet, szerelem, halál. Ebben a leszűkített témavilágban otthonos, ezeket változtatja, összefűzi – ha kell, más költők világába helyezi saját gondolatait. Így tehát nem meglepő, hogy a háború témája visszatér a halál kontextusában az öregkori (betegségről, elmúlásról szóló) verseiben is. Kis Pintér Imre az Orbán-tematikában a „kisvilág” és a „nagyvilág” költőjét különbözteti meg.¹¹ E kettő egymás mellett van jelen Orbán költészetében és véleményem szerint kölcsönösen és nagymértékben hatnak egymásra. A nagyvilág költője megjeleníti a háborút, a politika eseményeit (szubjektív világnézetét átformálva); a „kisvilág” költője pedig még szubjektivebb – hétköznapiasságot képvisel és többek között a szerelemtől (a testiségről), a betegségről szól. Ezek a világok úgy

⁹ Kis Pintér Imre. I. m.

¹⁰ Bónus Tibor: „Én ejtem a szót, de valaki más beszél”. Imitatív formák Orbán Ottó költészetében. In: Jelenkor, 1997. 10. p. 997.

¹¹ Kis Pintér Imre. I. m.

hatnak egymásra, hogy racionálisan ellensúlyozzák egymást. Ha a gyermekkori versírást – mint már szó volt róla – terápiának véljük, akkor az életmű tükrében, a kis- és nagyvilág verseit egymás kiegészítéseként (orvosságaként) is felfoghatjuk. Mintha tudatos költői szándék lenne, hogy a szerző – például az érzéki boldogság (kisvilág) versbe foglalásával – feledtetni óhajtja a sors: háború, árvaság, kudarc, betegség (nagyvilág) okozta sérelmeket.

Orbán Ottó, mint láttuk, sok tekintetben dualista szemléletű költő: a van és a nincs, a remény és a lemondás, „*az igen – és a nem*” (*A költő körülrja a mesterséget*) között élt és írta verseit. A nyolcvanas évek eleje óta küszködött egy, az orvosok szemében is azonosíthatatlannak tűnő, alattomos betegséggel. „Az én bajom költőnek való betegség, annyira komplikált” – nyilatkozta a kezdetekben. Ha a testi bajokat a költői életműre vetítve vizsgáljuk, akkor minden bizonnyal *A fényes cáfolat* (1987) tekinthető az első olyan kötetnek, mely elindítja Orbán Ottó betegséglíróját. Ettől kezdve számolnunk kell azzal, hogy életművében folyamatosan létezik, kulcsmotívummá válik a betegség. Már a kötet nyitóverse „helyzetjelentést” ad a szerző állapotáról: „*A kor, a sors, a körülmények rabja – / a mesterségemben szabad vagyok*” (*Helyzetjelentés ötven előtt*). A továbbiakban nemcsak az életkörülmények kérdései foglalkoztatják, hanem újabb költészetértelmezést is kínál. Helyesebben egy régit erőteljesebben sulykolva. A betegségtől kezdve még nyilvánvalóbbá válik, hogy a költészet az élet célja, szerves része. „*Most a föltámadás egérútján hajszol a gyógyszer – / ... Amikor rájöttem arra, hogy a versnél fontosabb az élet, / azt hittem, tudok aranyat csinálni: / verset, ami nem vers, hanem élet*” (*Sárkányvér: Föltámadás*). Ez a kölcsönös meghatározottság pontosan azt jelenti, hogy a vers által vesz részt a létben, és a lét által írja a verset.

Az utolsó kötetek felépítése tematikus bővülést mutat: a betegségtől, az elmúlás gondolatától a halál gondolatával való szembenézésig történő eljutással. „... *egy hallgatag, aszalt szilva arcú, cserzett bőrű, szíjas indián, az öregség, / és a bomló test szagába burkolódzó, láthatatlan szellem, a halál*” (*Romantikus festő képe: Kiűzetés a Paradicsomból*). Az ekkortól keletkező összegző modalitású halálversek szintén hangsúlyos részét képezik az életműnek. Az ezt a témát számba vevő kötetek közül kiemelkedő jelentőségű az *Ostromgyűrűben* (2002) és *Az éjnek rémjáró saka* (2002). Ezek a kötetek nemcsak rokonságot mutatnak a korábbi témákkal, hanem folytonosságot teremtenek az előtűk elhangzottakkal; azaz az életmű szempontjából,

magasabb szinten szerveződnek egységgé. Tematikusan tehát kontinuitásként, tartalmilag azonban újabb, és újabb létvédő stratégiákként értelmezhetők.

Rövid ideig tartott az ifjúkori idegösszeroppanás és e homályos kór között az az időszak, amíg nem kellett a költőnek a lét védelmének metódusaival foglalkoznia. A betegséglíra megjelenése igazi fejtörést okozhatott azoknak a kritikusoknak, akik szerint Orbán azért nem igazi költő, mert amíg a gyerekkori lelki sérülés élénken benne élt, még nem nagyon tudott verset írni – mire megtanulta, már nem volt érdekes maga a téma: a háború kiment a divatból, az arról való versírás pedig elvesztette jelentőségét.¹² Ezek a kritikusok akkor egyáltalán nem jöttek rá arra, amit Orbán ideológiaként vallott: „*Eztétikai értéke nem a betegségnek van, hanem annak, hogy megpróbáljuk nem megadni magunkat*”.¹³

Az tehát már az előbbiekből egyértelműen kitűnik, hogy ebben a költői korszakban az élet védelme mindennapi feladatává lesz, ugyanúgy, mint a világháborús ostrom idején. A költészet által meghatározott lét válik a legértékesebbé. E mögött az érték mögött pedig fölsejlik a remény, a „... *nincs veszített csata*” (*Költő a hevenes években*) diadala. Korábban – ahogy azt Vasy Géza is megjegyzi tanulmányában – az *Egyik oldalról a másikra fordul, él* és *A keljöljancsi jegyese* című kötetek sem tagadták meg maguktól azt a fajta kétpólusúságot, amely a lemondást és a reményt jelöli ki végpontjaiul.¹⁴

Orbán innentől kezdve tematikailag kétségtelenül kétpólusú költészetet művel. A remény és a beletörődés tartományát öleli át időskori verseivel. Ennek a témának az egyedüli szervezőelve a kívül és a belül pozíciója. A költőnek meg kell tanulni a „*terrorista sejtek*” (*A rejtőző rokon*) ostromgyűrűjében létezni. Ahogy az ostromgyűrű körülöleli a háborút elszenvetőket, épp úgy foglalja keretbe az életművet a halál feketesége. A háborús halálmotívum egyvalamiben azonban különbözik az öregség halálközelségétől: hiányzik belőle a fogalommal való megbékélés, a beletörődés gondolata; az akkori tapasztalat egy radikális, pacifista távolodni akarás kiváltója. Az időskori halálmotívum ezzel szemben sokkal összetettebb, többrétegű: a legfinomabban kidolgozott selyemszövet borítja, mely alól ki-kilátszik a háború vértől megfeketedett posztója. A betegség, az *ostromgyűrű* belüli lét a költőt szűkebb életterbe kényszeríti, mely több, már korábban használt motívumot állít a versek előterébe. Ismét visszatér például a láng, mint a remény szimbóluma; illetve a fekete szín – a már vizsgált halálkérdéskör kontextusában –, az életművet lezárva.

¹² Berkes Erzsébet: Maszkabál után, immár csontig vetkezetten. Orbán Ottó verseiről. In: *Mozgó Világ*, 1992. 12. p. 41.

¹³ Líra anyó talányosan mosolyog. Orbán Ottóval Eszéki Erzsébet beszélget. In: *Magyar Nemzet*, 1988. február 20.

¹⁴ Vasy Géza. I. m.

„A távozás tere”

(Takács Zsuzsa:
Üdvözlégy, utazás!)

A *Költők egymás közt* c. antológiában (Szépirodalmi, 1969) Pilinszky János a következőket írta Takács Zsuzsa indulásáról: „...egyik legfrissebb és legígéretesebb megtestesítője annak az új hullámnak, mely leváltja nemzedékeket. E hullám széthúzódik, de gerince elvéthetetlen. Tóth Judit, Székely Magda, Tandori Dezső kétségkívül úgy jelentkezett, hogy tudta mindazt, amit mi már megszereztünk s valamit, amit mi már sose birtokolhatunk a dolgok evilági sorsából.”

Most, hogy megjelent Takács Zsuzsa tizennegyedik könyve, tizenkettődik verskötete, nem árt számvetést készíteni arról, hogy honnan indult el s hová érkezett meg ez a létmagány drámai szorításából menekülő líra. A *Némajáték* (1970) költője a *Búcsúzás részletei* (1976), a *Tükörfolyosó* (1983) és az *Eltékozolt esélyem* (1986) verseivel zárja le költészetének első nagy ívét. E négy kötet, illetve az ezeket összegző válogatott és új versek könyve, a *Sötét és fény kora* (1989) a költő prózai vallomását idézve, „...egyetlen csillagra tekint. A csillag neve – régi szóhasználat szerint –: Szerelem.” A szerelem, mint a létezés tériszonyát, az én drámai szorongását, menekülését felszámoló expresszív érzésaratad Takács Zsuzsa verseinek magas izzású szenvedélyességet kölcsönöz, mely a női, asszonyi sors eseményeinek feltárásával (szülés, szerelmi trauma, a női Érosz drámája) hozzájárult a kimondás és elhallgatás, a szemérem és kitarulkozás költői határainak elmozdításához. Takács Zsuzsa mindennek kifejezésére számos eredeti versalakzatot munkált ki. Különösképpen izgalmas az a versdramaturgiai eljárása, mely a jelenben élő ént a képzelet színpadán lejátszott múltbéli esemény rendezőjévé lépteti elő, akinek fontos, gyötrelmes gyönyörű feladata, hogy instruálja az egyes szám harmadik személybe idegenített, bábuként engedelmes emlékmást, mint a megváltoztathatatlan múlt színészét.

Takács Zsuzsa költészetének második nagy ívén a szerelem és szeretet új jelentésköre bomlik ki. A költő már idézett szavait folytatva hangsúlyosabban válik „a szülőt és gyereket, a szeremeseket, az élő és halottat egymáshoz fűző szeretet”, az a fajta tudás, mely az előző korszak egyik záróverséből ismerős: „egyetlen szerelem minden” (Veled veszt hát vissza). E gondolati végkövetkeztetésben már ott rejtőzik a szenvedélyes én szerepének átértékelése. Egyfajta distancia. Példázhatja ezt *A nagy halott* következő részlete: „Nos hát a régi nap – a tegnap: / ha megérint-

jük egymást, meghitten bár, / de csakis futólag. A nagy halott // előttünk: szerelmünk kiterítve. / A hangverseny, mint annyiszor keret. / Opálos ablakok alatt, az ünnepi teremben // nos hát, az édes szép halál-zenék!”

Mi történik itt? A szenvedély halála. Metamorfózis, amelynek természetesen csak lassan, fokozatosan válik megismerhetővé. A régi ént idéző drámai fűtöttség alig észrevehetően, de kezd kihűlni. Mindez érezhetően kedvez a lírai analízis eszközeivel írt, a korábbinál talán eszköztelenebb önvizsgálatnak. A költő e korszakának verskötetetei: *Viszonyok könnye* (1992), *Tárgyak könnye* (1994), illetve a korszakot lezáró válogatott és új versek könyve az *Utószó* (1996). Az utolsóként említett mű részben az édesanya halálának körülményeit festi. Ez a megrendítő halálmegtapasztalat e líra jószerevével alig feldolgozható, traumatikus élménye, amelynek természetéről, mintegy előlegezve a későbbieket, különösen sokat mond a költő-műfordító spirituális vonzalma Keresztelő Szent János életművéhez, költészetéhez, illetve *A lélek sötét éjszakája* c. prózai munkájához, amelynek fordításáról így vallott a költő (*Új Írás*, 1990/12): „Keresztes Szent János a haldoklás folyamatát írja le. (...) A gazdagodás egyenlő a lepusztulással, a feltámadás a megsemmisüléssel. A gyöngök a gyötrelmeket nehezen viselik, az erősek azonban együtt dolgoznak a halálfavágóval.” Az idézet betekintést nyújt nemcsak a költő, hanem a műfordító műhelyébe is, hiszen a vallomás így folytatódik: „nehéz visszaadni az egyháztudós, szent és zseni szövegét; olyan, akárha a halálom jegyzőkönyvét írnám, ma még, a kezdő Jób-i szituációban. A működő mechanizmusba behelyezkedve persze már könnyebb; a haláltábor lakójának szavaiból, a leépült öreg hebegéséből, Kolbe atya döntéséből ugyanazt hallani ki...”

A harmadik korszak verskötetetei: *A bűnök számbavétele* (1998), *A letakart óra* (2001) után az *Üdvözlégy, utazás!* e líra metafizikai fázisaként értékelhető. Csakis ebben a kontextusban érthető meg igazán az új verskötet üzenete, mely három, feszesen komponált cikluson keresztül (*A tiltott nyelv*, *Egy rossz hídon*, *Vad hely*) jut el a kötethez csak a legutolsó pillanatokban hozzákapcsolt, de különösképpen fontos negyedikhez (*Forma, üvegkoporsónak*).

A kötet centrumában a világ hívságain átlátó, az ego dominanciáját elvető, az elmúlás törvényeihez ambivalens módon viszonyuló, de végső soron elfogadó, a távozás előszobájában szorongó *szubjektum* áll, akit az *Egy észrevétel feloldása* c. vers Wittgensteintől származó mottója így szólít meg: „Most már nem kell egyebet tenned, csak megtalálnod az innen hazafelé vezető utat.” Ez az út azonban a semmibe torkollik. A hitetlen hit,

vagy épp a hívő hitetlenség sem képes kibélelni a világot, elszigetelni a személyiséget önmaga félelmétől. Mindezt e líra újra meg újra a belátás, a világot fenntartó

szeretet lámpása alá helyezi. A *Tiltott nyelv*-ben így: „Tiltott nyelv, amelyen gondolkodunk, / de ha már gondolkodunk is, / nem szabad megszólalunk rajta. / Megszólalni és kimondani milyen következtetésre jutottunk. Mert lehet, / hogy következtetésünk hibátlan, / kétségbeesésünk mégis ostoba. / És akkor élhettünk volna úgy, / mint a fényérzékeny növények: fölfelé törekedve. Élhetünk / volna úgy, mintha éltünk volna.” A versrészlet a csönd és közölhetetlenség komor égboltja alatt helyezkedik el. Kérdés, hogy lehet-e beszélni róla egyáltalán azon a devalválódott nyelven, mely mindenestől elfeledte a paradicsomi harmóniát. Vajon világunk, ez a „vad hely” mit tud kezdeni a csönd ultrahang-tartományában rezgő szavakkal? Bizonyosan többet, mint gondolnánk. Ezt bizonyítja az *Újhold* költészetének hatása a mai magyar lírára. Takács Zsuzsa új verseiben némiképp ehhez az indulásakor oly fontos hagyományhoz hajlítva viszza – legalább jelzéseiben – költészetét. Többek közt azzal is, hogy a „résztvevő szeretet”, a Pilinszky által emlegetett „iskolázott figyelem” nézőpontjából vizsgálja világunk esendő történéseit. Valójában minden vers a „köszönet és kétségbeesés” (*A tízes korona*) törekény egyensúlyát keresi. Az öregség mint a búcsúzás permanens állapota egy ideig nem létezett viszonyrendszerbe hozza a tárgyakat, melyek valamiféle tükröző felületekként vannak az én útjáról. Az átkelés körülményeiről. Hiszen erről van szó. Arról a rossz hídról, mely átvezet az egyik világból a másikba, s amelyen eltávozott az anya (*Egy rossz hídon*).

A magány, a távolodás, a visszavérődés, a búcsúzás térben és időben játszódó élethelyzetéről különösen sokat mond a kötet címado verse, az *Üdvözlégy, utazás!*, amely tudatos rájátszás Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszára*. A *Naphimnusz* (az adatokat Barsi Balázs tanulmányából kölcsönözöm) „az utolsó két strofa kivételével 1225 áprilisában született”. A Perugiai Legenda arról tudósít (Takács Zsuzsa, az olasz, francia, spanyol líra kiváló fordítója ezt mintegy belekoldolta művébe), hogy Ferenc *szembetegséggel kintlódva, vakság közeli állapotban dicsérte Isten legfőbb alkotását, a Napot*. Sik Sándor fordításában így: „Áldott légy, Uram s minden alkotásod, / legfőképpen Urunk-Bátyánk a nap.” Takács Zsuzsa ugyancsak nehéz élethelyzetben, számot vetve az öregedés, az elmúlás fenyegetésével jut el – igazi paradox fordulatként – a létezés dicséretéhez. Versét, hasonlóan a *Naphimnusz*-hoz, megszólító jellegű imaformulá-

val indítja: „Üdvözlég”, majd hozzáteszi: „utazás, egy kivilágított / téli villamoson.” A versindító emelkedettség, érzelmi fűtöttség érezhetően áthatja a követ-

kező szavak jelentéstartalmát. A hétköznapi élethelyzet fokozatos jelentésváltozáson megy keresztül, hiszen a „kivilágított téli villamos”, mint valami modern Kháron ladikja szinte elhagyja a profán valóság síneit s vele az élet megszokott állomásait. Pontosabban nem is hagyja el. A villamos megy a maga rendeltetése szerint, miközben a szemlélő kívülről és felülről figyelni útját. Így lesz fent és lent, sötétség és világosság, ég és föld, itt-lét és odaát viszonyrendszerének ábrája a vers. Mindezt megerősíti a folytatás, amely – látszólag – a konkrét látványt írja le, valójában a látvány mögötti transzcendens jelentésre reflektál: „Üdvözlég, sötét, / délelőtti Nap. Sohová sem néző / égitest, pillantásod ma nem / nyugszik meg rajtunk.” Takács Zsuzsa napja érezhetően különbözik Assisi Szent Ferenc extatikus napjától; sötét, objektív égitest, mely kozmikus közönnyel pillant alá. Ez a nap sötétségével Keresztes Szent János félelmeire emlékeztet. Arra a stációra, hol a lélek elveszette tévelyeg. Mindezt megerősíti a vers folytatása, mely szisztematikusan közelíti mai valóságunk deszakralizált tapasztalatait az a Szent Ferenc-i rekvizitumokat, amelyek az isteni egység rokonsági fokokkal kifejezhető vérkörébe kapcsolják a létező világ elemeit:

*Fivérünk: sár az ormótlan cipőkön,
nővérünk: gumiszőnyeg rancái.
Ha van megindult tekintet
a fekete tükkörben – a miénk az.
Ha van szív bátor – a miénk.*

Közelíti, de hogyan? A fivér és a nővér pozitív jelentésébe csomagolva. A paradox végeredmény, hogy a rossz is jó. A létezéssel adott esendőség elfogadása túllépést jelent önmagunkon: az első lépés a világot átható és kormányzó egység megtapasztalásához. Elfogadás és bátorság mint a végesség meghaladásának szárnyai repítik a verset a büszke konklúzióig, mely az emberi küldetés költői ünneplése: „Ha van szív bátor – a miénk”.

Takács Zsuzsa „utazása” versről versre egyre újabb nézőpontot tár az én helyének és helyzetének meghatározásához. De meghatározható-e, hogy mikor és hogyan csúszunk bele az örökévalóságba? Hogy élettapasztalataink miért dajkáltak, neveltek, mit akartak velünk? Lehet-e mást, többet mondani minderről, mint azt, hogy értjük a világot, életjelenségeinek szüntelen áradását. Mindazt, amiről az *Ez a világvégi hely* így vall: „Újabbban mégis kiábrándulást érzek, / untat ez a kényes ismétlődés. // A letörölt, teleírt

és ismét letörölt / táblán szekerek / rázkódása, edény- / csörömpölés, ülések vörös kárpitja, / rajta a bebugyolált, szüntelen születő újszülöttek.” A vers nézőpontjának középpontjában az életfáradtság beismerése rejlik, hiszen némi kihagyás után így folytatódik: „Mert betelt az idő és alászállt velem...” Valójában ez a lényeg. Az, aki ennek a tudásnak a birtokába jutott, másképpen nézi a valóságot, mint korábban. Ugyanakkor az élet naponta meghaladja az életfáradtság keserédes mindentudását. Ráadásul nemcsak erről van szó, hanem a félelemtől, melynek árnyai egyre fenyegetőbbek. A világ, ez az otthonos hely, otthontalanná zordult. Menthetetlenek vagyunk. Emberi és költői bátorság kell mindennek átéléséhez, a szükségszerű elfogadásához. A versek erről szólnak, végső soron – a költő egyik verscímével szólva – „A távozás terét” rajzolják meg. Többek közt így: „A kandallóban égő fahasábok / mozgó árnyékkeresztek rajzoltak a búcsúzóknak homlokára, a falra / végül a kabátok hátára is. Úgy / léptem ki az ajtón a jeges lépcsősorra, / mint aki repülni készül.” A situáció ezen a ponton érezhetően kilendül a tragédia irányába: „Az elszörnyedt vendégsereg körülállt, segíteni akartak, / de a jégpáncélra nem mert rálépni senki. A mozdulatlan / térben a meghívottak tekintetének / keresztútjében egyedül én mozogtam: / kitartó lángnyelv ütlegelt és nyaldosott, / száguldottam előre lefelé a lépcsőn.” A mozgófilm élességével vetített jelenet az életből való távozás drámája. A történet mögött a belső történet, a lélektani feszültség ábrázolása a fontos, holott épp erről, miként korábban is, csak metanyelvi utalásokat kapunk, ám ezek bőségesen elegendők ahhoz, hogy a realitás síkját elmozdítsák az irracionalitás felé.

Az öregedés azonban, mint a világból való kirekesztettség drámája, nem nélkülözi a remény esélyét, sőt ez a költő igazi mondandója. Példázza ezt *A (vak) remény* filozofikus megállapítása: „A remény, melyet a jövőbe / vetettünk tanuskodik majd mellettünk / talán.” Az összegzés szándéka verscímeikkel is jelzeten (*Végig gondolta újra életét, Honvágy*) egy új dimenzió megpillantását ígéri. A női sorstapasztalat a halálban rejlő élethez fellebbez az *Egy másik születés* következő részletében: „Rég halott anyánk csecsemőként / szorít magához, és lelkendezve / visz megmutatni valakishez / minket. Érintésre szomjazó, édes / bőrbe tapadunk, és sírunk / a rémületől, de sírunk nem több / ennyinél: *most kezdünk élni.*”

Takács Zsuzsa az itt és most végjátékát – miképpen az utolsó versidézetekből kitűnik – a spirituális dimenzió segítségével átértelmezi. Nem tagadja a létezés drámáját, de tudja, hogy „tükkör által homályosan látunk”. Mindez kiolvasható a kötet záró *Forma, üvegekopor-*

sónak c. ciklus verseiből. Ez az a pont, ahol a legközelebb vagyunk a megidézett, sokszorosan átélt elmúláshoz. Kérdés, hogy lehet innen felívelni? A ciklus címadó versének mottója Hóféhérkét idézi elénk: „Akkor kigurult fogai közül a mérgezett alma és mint aki álomból ébred, hirtelen felült.” A mérgezett alma a halál. Az élet tagadása. A vers azonban a tagadás tagadásává nő:

*Forma, üvegekoporsónk,
te látni engeded, de magadba
zárod, hogy sisteregve szét
ne folyjon tagadásunk. Fekete
hajjal, üveglapok közt feksziünk,
és egy érintésre várunk.*

Takács Zsuzsa lírája az eltelt több mint három évtized alatt kikerülhetetlen életművé gazdagodott. Új könyve, miképp egész életműve, a magas költészet megrendítő erejével szól esendőségünkről és annak meghaladásáról. Végző soron a „formába rendező” szerzetéről, amely Pilinszky ide kívánczó szavaival „nem a halált kívánja eltörölni, csupán megpróbál segíteni meghalni. A halál ugyanis nem a tér és idő büntetése, hanem a térbe és időbe ágyazott világ irlalma”.

(Magvető Könyvkiadó, 2004)
Baán Tibor

Az idő megvan

(Ágh István: A megtalált időből)

Ágh István könyve remekmű. Tartalmi és formai tökély egyszerre, hogy az ember hirtelen nem is tudja, mit csodáljon benne. A külön-külön, az életmű egy-egy pontja felől ismerősen felvillanó szövegek gyémántszerű csillogását, a *Tücsökzene*-terjedelmű, a Szabó Lőrinc-műre evvel a gesztussal messziről, de rokonmód ráköszönő, éppen tizennyolc soros költeményt, vagy azt a veretes *blank verse*-t, a szöveglejtésnek-szövegtartalomnak telitalálattal megfelelő, sűrűn alkalmazott enjambement-jeivel a próza zeneisége felé is kikacsintó drámai jambust, amelyen ez az egész megszólal, vagy a teljes zenekart együtt?

Hogy a remekmű-mivolt érvényesülésének miért egyik elsődleges kritériuma a szövegtartalmak befogadó általi előzetes ismerete, hogy miért élvezzük inkább az ismertet annak számtalan variációiban, s mitől tud az első pillanatban nehezen befogadhatóan idegen vagy csak fáradtság árán megszokható lenni egy-egy erőszakoltan elénk vezetett, újdonságnak mondott valami, valószínűleg senki nem tudja megmondani, de így van ez már a görög drámaköltészet megszületése óta, vagy talán még korábról. A tanulság ebből az,

hogy a költői igazságot sulykolni kell, többször egymás után el kell mondani. A kinyilvánítások több évezredes hagyományát tekintve lehet ebben némi igazság. Minden más, ami a világban újszerűként jelentkezik, mutatkozhat kitűnőnek, meghökkentőnek, divatosnak, izgalmasnak stb., de remekműnek csak véletlenül. A remekmű megszületése ugyanis a legtöbb esetben összegezés eredménye. Mindannak a tartalomnak és formának végleges alakba öntése, ami addig is létezett, s részleteiben az elődök vagy maga az alkotó már kipróbáltak. Éppen azért folytathatatlan, követhetetlen, másolhatatlan a remekmű, mert véglegesen lezárt. Nincs belőle kivezető út, mást kell kezdeni.

Az Ágh-oeuvre olyan épület, amit mestere apránként, saját keverésű elemekből csak az igazi megpedig az alkotói módszerére annyira jellemző komótos gondossággal, minden tégláján ott hagyva utánózhathatlan kézjegyét, ahogyan csak az igazi katedrálisra, s maradt ránk ezer év távlatából is a mester kőbe vésett neve; olyan vegytiszta, alaposan kiválasztott, nemes anyagból, amelyen a mindent eltörölő idő csak nehezen vagy egyáltalán nem képes ki fogni.

Olyan költészetépítmény ez, amelynek építőkövei folytonosan egybejártszanak, s miközben egymásnak támaszkodnak, szilárdan tartják egymást, ez alatt pedig az egyik folyamatosan előhívja a másikat. Ennek a kölcsönhatásnak a fényében nem véletlen, hogy *A megtalált időből* hatvan versének minden motívuma ismerősen cseng elő Ágh István olvasói számára – elsősorban prózai alkotásainak egy-egy szeletéből. Ugyanis Ágh a kötetben szereplő versek mindegyik élménydarabját írásba foglalta már egyszer-kétszer – másképp, más szövegek környezetbe helyezve. Ennélfogva, ha a tartalmi lényeg nem is volt az említett prózaszövegekben a versekétől elütő, a más textúrában más jelentést kapott, s ezzel együtt a mondanivaló is állandó módosulásban volt. Valójában tehát ez az egész verseskötet megismétlés és módosulás. Ha nem is pontosan afféle, mint amit a különböző vallási szertartások megismétlési rítusai közvetítenek, ha a változó-változtatott szöveg újjászülettető gesztusaiban közelebb áll a népmesék történeteszi variációihoz, akkor is. Az egyedi-földinek a kozmikus-univerzális válaszárol van szó mindegyik esetben.

Egy sajátosan a magyar történelmi alapszituáció-sorba ágyazott köznapi életút, mint a többi közül kivételesen kimetszett profán-egyedi, az említett megismétlés és módosulás által emelkedik e verseskötet segítségével a kozmikus-univerzális szférájába. Ez az egyedi egyetemesül, sőt szakralizálódik a megismétlési folyamatban, „szent” történeté alakul: Ágh

István magyar költőnek s némiképp tipikus sorsú embernek a Somló-hegy alatti Felsőiskáztól a Gellérthegy közeli Budafoki útig ívelő élete, mint példaadó mintáé, s mindaz a lét- és élménykörnyezet, ami ezt az életet megteremtí és körülveszi.

Kell ehhez a fókuszáláshoz bizonyos különösen egyéni látószögű, a gyermekkori első rácsodálkozás pillanatában rögzült, erős felbontási képességű világnézés. Egy megtalált elmélkedési pont, ahonnan az élmény és a gondolat egyszerre képes szabadon fölrepülni. Megőrzött és gondosan ápolat föltekintési hajlam egy mindvégig félig érthetetlen s éppen ezért bűbajosra, költészetre érdemessé konzervált „felnőtt” világra. Ez a különleges tekintet arra is képes, hogy az ezerszer látott dolgokban állandóan újat találjon. Elég hozzá csupán egy apró fénytörés, szellőfuvalat, hogy a varázslat ismétlődően kiteljesedhessék. Olyan tekintet ez, amelynek sugarában a gyermekkori, kamaszkori és felnőtté megfigyelt-átélt és sajátját átlényegített világok örökké frissek maradnak, nem törnek, laposodnak el az időben, hanem nemessé nemezsednek.

„Az őskor útját birtokolva / s a jelenkort általa megragadva / rálátni mindennek eredetére: / ez az út vezetőfüzére.” – írta a Lao-ce – „Őreg Mester” – névvel megbecsült ismeretlen ókori kínai költő-gondolkodó a *Tao Te king*ben. Bizony, ez az igazság is körülbelül kétezeröttszáz éves.

*Megérkezésem perce ünnepélyes,
mintha levett napszemüveg utáni
világításba lépnek, amit nézek,
meglepő, zsúfolt látomásá válik,
hol minden részlet ismerősen földi,
de teljessége valóságfölötti
visszfény meg árnyék, elfelejtett dolgok
erős színekben játszó tündöklése.”*

Ágh fenti kötetindítása nem áll messze a régi mester maximáinak tartalmától. Hogyan is állna, hiszen a gyökerekből eredeztetett minden időkből érvényes alaptörvényéről van szó az ő költészetének esetében is. Hiszen alig van olyan nagyobb lélegzetű írása, amelynek ne az iszkázi szülőház, az iszkázi utca, az iszkázi emberek vagy a Somló lenne az őforrása, az „elfelejtett dolgok / erős színekben játszó tündöklése”.

Ebből a szülőföldről folderengő fényből hangozik ki önálló szimfóniáként az Ágh-Tücsökzene. S nemkülönb: ezeknek az egymásba játszó fényeknek oscillálásában tündöklük fel a lényeg: az egyedi és megismételhetetlen emberélet, egyesülve a szakrális megismétlés időtlenségbe ágyazott folyamatával. Az ehhez alkalmazott költői módszert mondhatnánk „ravasz”-nak is, hiszen Ágh úgy rakta a kötet verseit egymás mellé, hogy átszerkesztett egyes emlékezetmorzsa motívumokat az előző versből a következőbe. Ki-

emelve és áthelyezve egy-egy mozzanatosan megjelenő kulcsszót, pl. az *Ámulatból* a mályvát, az *Időitlen mályvából* a nyári kertet, a *Napimádóból* a fényességet, a *Kísérlet a nem ismert idővelből* a családot, és így tovább. Majd azt építette láncszerűen egymásba kapcsolva téma-középpontivá. Olykor nyilvánvalóan, olykor csupán a tágabb, a köznapi értelem számára kevésbé átfogható mezőtartományokra asszociálva, megadva ezzel a verstörténet bizonyos regényszerű linearitásának olvasási lehetőségét is. A linearitás a kötetnek azonban csak az egyik, felszíni oldala, amely arra való, hogy ne hagyja eltévedni az Ágh-lírában kevésbé tájkozott olvasót. A mélyben másféle, rejtettebb, gazdagabb tartalmak is lapanganak. Az egyetlen mondatból épülő verseket az élményasszociációk egész rendszere tartja mozgásban, a megpillantott, s egyetlen verspillanatra megragadott, a tekintet vakuvillanásában kimerevített verstárgy kompozíciós világán belül egy egész bolygórendszerbe léphetünk:

*ülök az udvar gyöpén megterített
asztalnál, mint az ünnep résztvevője,
látszatra most is akkora menyegzőt
véltet a kerítésen betekintő
utas, miként az örök múltba nézek
a gondúzó társaságon keresztül,
s megjelenik az esküvői képen
családom három nemzedéke együtt*

Ebben az esetben például története- sen a családtörténetébe. Nemzedékek, megbarnult fotókon kimerevült arcok lépnek elénk hirtelen egy nyári délután menyegzői sugárzásában, éppen akkor, amikor minden történésnek vadonatújnak, egyszer valóan megismételhetetlennek kellene lennie. Holtak és élők egyetlen, a szakralizálódott idő által összemontírozott tablón: ősök („*azt hiszem, élve vannak eltemetve*”) és a lakodalmi ünnepek ülő kései utódok. Jelenlévők és mindörökké jelenvalók. A való világ és annak örökidejűségben állandósult tükörképe. Hirtelen felötlik a kérdés: lehet, hogy Proust utolsó, a szerző halála miatt némiképp kidolgozatlan munkájának címe: *A megtalált idő* egy hiábavaló keresés végeredményét közli velünk, s az eltűnt idő mégis, eleve: *megvan?*

Ez az idézett a vers, az *Időn túli*, történetesen nem a prózabéli emlékezetből merül fel, hanem egy régebbi, *A képzelet emléke* kötetben megjelent költemény, a *Menyegző a magasban* érzelmi-létfilozófiai parafrázisa. De történetet ez is, mert folyamatában létezik. S mint ilyen, summázat. Megérdemli, hogy beleférjen az egymondatnyi versbe, a világszösszenetbe, azt, hogy előre- és visszakapcsolódó láncszem legyen az elburjánzó életfolyamatban.

A kötet versei ugyanakkor nemcsak

puszta láncszemek egy történetben, hanem kitüntetett élményhelyek átszűrődései vagy inkább ezeknek az átszűrődéseknek lenyomatai is. Mintha ez a különös

fényérzet fogalom olyan, formálható anyagból volna, amelyik azon az egyedi, fényérzékeny felületen hagy mulhatatlan nyomot, ami egyvégtében körülveszi, beburkolja ezeket a jelentőségteljesessé emelt életmozzanokat: a gyermekkort, a nyárfasor kiirtását, a forradalom alatt szerzett sebesülését, albertét, szerelmeit stb. *A megtalált időből* tehát nem pusztán úgynevezett eseményeket egymás után sorjázató költői önéletrajz. Az egyes versszövegeknek – mint említettem – megvan ugyan a maga, a történet linearitásában elfogalt funkciója, ellenben – éppen kitüntetett helyzetük miatt – folytonosságuk mégsem lírai vagy epikai, hanem balladai: időben és térben állandóan megszakított. Agh nemcsak újraírja, átfogalmazza, megismétli, hanem avval, hogy egyetlen versfolyamban summázza megélt világát, újra is teremti azt.

Mert akárhogy is van, a költő-ember mindig ugyanazt az egyetlen valóságát mondja, makacsul és elszántan ismételve, miközben az élet még kimondható igazságát keresi: „a lét isteni részét az egészben.”

(Nap Kiadó, 2005)
Kemsei István

Felületek tereiben élek

(Tandori Dezső:
Az éj felé, A Honlap Utáni)

Az éj felé és *A Honlap Utáni* című kötetek, noha műfajilag eltérnek (előbbi verses, utóbbi esszékötet, és a *Tanulmányozások* alcímet viseli), mégis sajátosan összetartozónak mutatkoznak. Tandori Dezső a költészetregény után az elm(e)letköltéssel kísérletezik, él. Él, mert az egzisztencialista alapállás mindvégig érezhető, még akkor is, ha olykor látszólag nagyon száraz témákról, halmazelméletről, geometriáról van szó.

De hát Hérakleitosztól tudjuk, hogy „a láthatatlan összekötetés a láthatónál erősebb”, és hogy sokan „nem értik, a viszálykodó hogyan van egyetértésben önmagával: ellenfeszülő összekötetés, amilyen az új és a lürré”. Utóbbi kisérteltetett interpretációjaként még a fegyvert és a hangszert is összekötetésbe hozhatnánk, sőt ha az új leegyszerűsített, egyenes és körív változó formájára gondolunk, akkor majdnem ott vagyunk a kör négyesgésítésének problé-

májánál, ami Tandori egyik „problémája”, bár bevallottan inkább csak ürügy léthelyzete megfajlására.

Az éj felé című kötet szerveződése igencsak költészetregényes. Kosztolányi *Csáth Gézának* című versét tördelteszté, hogy a versrészletek mottóként szolgáljanak a négy ciklushoz. A cím és a Kosztolányi-vers alapján a halálmotika ugorhat be. Vagy ki. A téma élé. Mint *A Nagy Ismeretlenben*, amelyet *Balassa Péter* emlékének szentelt, amelyben a Clark Ádám téren majdnem elszenvedett balesetéről, illetve arról a napról számol be. A vers alcíme (a kis ismert), szintén a halálra utal, azonban jóval több van benne, mint félelem. A majdnem, vagy hogy egy előző kötet címet is felidéznek, *A feltételes megálló* kérdéseket és válaszokat sürget. Mi, milynen lett volna, és ha nem most, lesz?

Mindeközben egyfajta számadás készül, amúgy tandorisán, életmüre, életvitelre egyaránt reflektálva:

„t.d. hamvai, kis / betűvel, tökéletlen /
hamvak, bár: a Tabánban, / porladó madarak, /
a madárkái közt, / s bár ez már olyan mind-
[egy, /
e borzalamas halál / megérte-e a sok /
kacifántot, a ritmust / sok oly idegen költő, /
a gondolatot mások, / a nagy és kis írók mű vén, /
mind átteni magyarrá, / aratni nemetszést is, /
hiú sikert, kis díjat / beszélni, mely legenda, /
amely a Clarkon így / placcsan szét, nem fi-
[gyeltem, /
mondták volna, vagy ittam, / vagy hogy meg-
[kaptam mégis, /
embereket hiába / kerültem: megkerültem! /”

A kötet utolsó ciklusának *A tűz test-csonk* című versében szintén visszatér a tűzoltóautóval való, szerencsétlenséggel?, tragédiával? nem végződő találkozássra, de ugyanezzel a címmel *A Honlap Utáni*ban is olvasható egy írás, amelyben „modellezi” a történeteket, illetve hétköznapi és filozófiai értelemben vett egzisztenciális problémákat gondol végig, kérdezi: „Hogy élek én?” / Hogy megtaláltam, meg kellett találnom / a tárgyhoz illő, hú kifejezési formát? / S megvan, és ez létem vége, egyelőre?”

Az azonnaliság rettenete, a minden más szempont törődésének lehetőségétől való elborzadás indukálta talán a folytonosság- és kimaradáselmélet Tandori-féle megoldását is. A már jól ismert sakk-metafora, az élet mezőire utalandó, a 65. mező kérdését teszi fel az életkorra vonatkozólag. A 65. mező bármi lehet, mert még nem létezőként van meg az összességben, bármiféle szám, vagy akármilyen lehet. [A könyv címe – *A Honlap Utáni* – itt az információs társadalom idő- és egyéb (meg)határozásai mellett a honlap utáni jelentésre is játszhat, a *Koppar köldus* elgépeltés technikáját idézve, amelynek felelevenítésére amúgy a verseskötetben is van példa.]

Az életesemény sor mint végtelen egyenes rámerhetősége egy körre, amely szintén végtelen – ez megint sajátosan tandoris probléma, amely valószínűleg szinte az egész életmű alapkérdését, feladatát jelenti: „igyekezem, ha megtehetem egyszer, csak legfőbb vonallemetőségeimet követni, ama töredék-egésznek élni, mely nekem (akkor még mindig) egész-lehetőségem.” A fragmentáltság és a mindent elmondani vágyás, a kint/bent-élhetőség, a rész-egész dichotómiája a *Töredék Hamletnek* című első kötetig megy vissza, amely az *Egyetlen* címet kapta volna, ha a cenzor meg nem vétőzza.

Az említett *Töredék Hamletnek* és az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötet verseinek, részleteinek elemzése szintén tárgya az esszéknek. A *Legrövidebb út: két pont közt* vagy a *Koan III.* (ezt rövidege miatt idézném: „Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?”) abszurd problémafelvetései újabb értelmezéseket, ábrákat, rajzokat hívnak elő a szerzőből, korántsem függetlenül a halmaz-, vonal- stb. elméletekkel való bibelődéstől. Arról, hogy mégsem ez a dolog, árulkodik a *Tanulmányozások* második fejezetének címe: a Majdnem teljes „filozófiám” idézőjelei közt nem csupán a filozofálás másfajta igénye (nem tudományos), hanem az az egyéni, egyénített világszemlélet bújjik meg, amelyet a szerző globál-perszonál-anorexisztencializmusnak nevez, s amelynek fő problémája a szabadság, illetve a boldog élet. Mindez persze általában az irodalomra, az irodalmárra vonatkoztatva. Költészetregényileg akár. Vitatkozva, illetve társakat keresve Szép Ernő, Kálnoky, Eliot és mások személyében, még inkább verseiben. (Bár a halál-téma esetén Babits, Kosztolányi vagy Petri György személyes sorsa is hangsúlyt kap.)

Visszatérve a verseskötetre: az anorexisztencializmus a versekben is érzékelhetően jelen van, mint ahogy a halmazelmélet és egyéb, látszólag lírától (vagy egyáltalán a szépirodalomtól) idegen témák is. Azonban mégis úgy, hogy mindez csupán az antiköltészet megnyilvánulása lenne, hiszen például a *Felületek* című versben az életterek beszűküléséről, önkéntes vagy kényszerű visszahúzó-dásáról esik szó. A négy fal közé szorulva-menekülve, televíziózásra kárhoztatva, vagy utazgatva – mindegy. Az igény és a kínálat nem találkozik. Mindezzel szembesülve a „minden ellenemre van” attitűdjét képviseli, és a vers *Utó*-jában keserű megállapításokat és kérdéseket szegve önmagának, az olvasónak és a „Honlap Utáni-nak”. A lényeg már nem esztétikum, a megértés igénye nem szándéka a közlésnek, és hogy minden látvány felülettér, a szemlélődés *elviselhetetlen és ártólagos* körreit alkotva. Mindez, minden a székszeptizist erősíti, amelyből kiút

aligha: „Amíg az állapot, az állag vissza nem változik (de hova vissza?), / minden hatásnak, közeledésnek, szó-
nak stb. kimaradva kellene lennie, / és
ennél a de-szépén-mondtamnál réme-
sebb a tény, hogy nem marad ki- / ma-
radva. Marad így minden régieben, ahe-
lyett, hogy elmaradnék én is.”

A szubjektivitás és objektivitás, az alanyiség és tényszerűség folyamatos egymásra vonatkozásából mindenhol az elvágyódás keserű igénye hal-
latszik ki, de nem csupán a külvilág, a közélet, az irodalmi élet problémái űzik, hanem magán-(madár)életiek is, sőt belső kételyek: „kinti átok, benti átok – / kint és bent is: csak világok /”. Az értékhiányos, bizonytalan közeg-
gek, amelyek végső soron nem (elé-
gé) megtartóak, a csakazértis és a sem-
miképp közt lebegtetik az embert, az elidegenedés érzése tör elő, mint *Szak-
mára gondolni* című versben. Vagy a *Hány cukorral a kávé* címűben: „Med-
dig tartanod? Meddig jó alappal? / (...) Elkezde ködösülni”.

A *Honlap Utáni* kötetben a költé-
szetregény(ek)hez illeszthető „négy
mester-esszé” olvasható. A *Szép Ernő-
ről* írt esszében továbbra is a nem iga-
zán kanonizált, de legalább újra kiadott
költő értékeit sorolja, idéz és komment-
ál, azokat a helyeket keresve, amelyek
élni segítenek.

A múlt században élt Kellér Andor
Zöld gyep, zöld asztal című 1957-es re-
gényét Ottlik Géza *Hajnali háztetők-
jéhez* hasonlítja, és talán a lóverseny-
motívum miatt is tartja örökzöldnek a
regényt. Emellett bizony gyengéit is
elismeri, hozzátéve, hogy Krúdy sem
egyenletes színvonalon alkotott, akár
egy regényen belül is előfordulnak ke-
vésebb sikerült részek.

A *Weöres Sándor 90 éve* nem port-
ré, inkább laudáció, néhány kedves
anekdotával fűszerezve, míg az *Ottlik
Géza „rejtélye”* című írás inkább szemé-
lyes hangvételű, köszönhetően az
ismeretségnek, barátságának. Ottlik szemé-
lyiségét és pályáját rajzolja meg,
miközben olyan titkokról is vall, hogy
általa ismerte meg a világirodalmat,
hogy az ő ösztönzésére kezdett fordí-
tani.

Az *Éj felé* kötet versei közt több
olyan is olvasható, amelynek megszólí-
tottja valamelyik pályatárs. Emlékda-
lok Karinthynek Weöres Sándornak
és József Attilának, Gottfried Benn-
nek, de megidézi Babitsot, Berzsenyit,
Vas Istvánt, Kálnokyit, illetve még töb-
beket is. Ennyiben a költészetregény re-
gényes költészetté alakult, néhol stílus-
bravúrokat bemutatva a huszonegyedik
század figuráiként állítja elénk a költő-
ket, persze saját problémáira „reflektál-
tatva” őket, legfőképp a halálra. „Felap-
rózódó örökkévalóság / minden-egy pil-
lanat, / minden Egy, és szertehull: ba-
karózsák, / kovászos uborkák, s a hall-
gatóság / a szónok porólyszavai alatt.”
(*Gottfried Benn emlékére I.*)

Tandori Dezső két könyve közel
egyidőben íródott, és a szerzőt nyil-
ván ugyanazon témák foglalkoztat-
ták. A tanulmányozások és a ver-
sek egyaránt szabadon értelmezik a
halmazelméletet és egyéb matemati-
kai-geometriai problémákat, illetve a
társadalomra, költőiségre, egyénre vo-
natkoztatva tárgyalja azokat. A hétköz-
napok tényszerű közlései mögött is va-
lamiféle rendszeralkotás, méginkább
életgyakorlás igénye húzódik, mint a
Töredék Hamletnek című kötet óta:

„már csak azt a jövő időt
kívánom, ami elmúlt...”

(*Tiszatáj* könyvek, Szeged, 2004/2005.)

Szalai Zsolt

Bíró József

TRAKTA - ASIA

*Mintha nem is ugyanaz a szerző
írta volna* Bíró József két utolsó köte-
tét. A TRAKTA a kétségbeesett világ-
fájdalom könyve; panaszok, szitkok,
keserű szentenciák sorjáznak benne,
s az irónia és a fekete humor végletes
túlzásai érzékeltetik a pokorra vetett
lény tiltakozását az elviselhetetlenek
érett viszonyok ellen. *Mintha a Sátán*
érezkelhető, naponta megtapasztalható
földi jelenlétéről olvasnánk tanúvallo-
másokat és értelmezéseket. Az ASIA
világa a szó metaforikus értelmében is
kontinensnyi távolságra van ezektől a
nem embernek való tapasztalatoktól és
„konklúzióktól”. A tárgyakon „*Budd-
ha műlhatalan mosolya*” dereng föl, a
megbocsátás és a belenyugvás érzése-
ivel együtt a szépség és a vele rokon ha-
gyományos esztétikai értékek is visszanyerik létjogosultságukat.

Az a szélsőséges hangvétel, amely-
et a bevezetőben jellemeztünk, leg-
harsányabban a TRAKTA *Huszonegy*
című első ciklusában szólal meg. Tíz-
egynéhány évvel a rendszerváltozás
után az elhatalmasodott vadkapitaliz-
mus egyik legádázabb bírálata fogalma-
zódik meg ebben a kötetharmadban. A
„*miniprózákbán*” lapidáris kijelen-
tések és a költő önmagának osztoga-
tott tanácsai váltakoznak. Az inkább
rövid, mint hosszú szövegek önmeg-
szólító típusúak, ez a beszédhelyzet a
magányos tömeg atomizáltságára utal,
mint a lírai hős kétségbeesett gondola-
tainak táptalajára. Bíró kritikai attitűd-
jének nincsen az előző rezsimet vis-
szakívánó nosztalgikus árnyalata: a
„*szocialista*” múlt továbbélését és a
nyugati világból ismerős társadalmi-
izlésbeli kliséket, a globalizáció tüne-
teit ugyanolyan megvetéssel utasítja
el. Az uralkodó Rossz erővel a tiszta,
de kismimozitt, életét végigdolgozó,
de nem méltányolt, jóakaratu, de véd-

telen embert állítja szem-
be. A „clown”- és paprika-
jancsi-szerepnek nem a hu-
mos oldalát, hanem a ki-
szolgáltatottságát domborít-
ja ki. Lázadásának motívu-
mai az éhezés, a hajléktalanság veszé-
lye, a családi háttér megingása meg a
Philemon és Baucis-i időskori idill ve-
szélybe sodródása; keserüli a magyar
történelem nyomorúságát, a trianoni
vesztésre utalva vonja le a következ-
ményt: „a múltat felidézned dőreség”.
(Az idézeteket voltaképpen helytele-
nül tesszük macskakörömök közé, mi-
vel a központozás és a tipográfiai je-
lek Bíró József költészetére jellemző
egyéni használatát itt nem célunk re-
produkálni.)

Szerkezetileg a rövid prózák többsé-
ge két részre tagolódik, amelyek a felté-
teles alárendelői összetett mondat-
hoz hasonló kapcsolatban vannak. Egy egy-
szerű példa: „*Amennyiben felhagysz
az élelmiszer-áruházakból / való rend-
szeres lopásaiddal, / (dézsmálásaid-
dal) – / éhen halsz!*” A főmondat álta-
lában rövidebb, és a csattanó szerepét
tölti be. A zárlat lehet ironikusan idé-
zett közhely, Orbán Ottó-, Weöres Sán-
dor-, Sinka István- vagy Petőfi-idézet,
közmondás, az emelkedettség látszatát
keltő idegen (latin, francia, angol stb.)
nyelvi fordulat: banalitása meglepe-
tésekként hat a körmonfontabban, cizel-
láltabban fogalmazott és hosszabb be-
vezető rész után. A sokkoló hatásnak
máskor éppen az iróniatlan fogalmazás
az alapja; az olvasás után pillanatnyi
késedelemmel fogjuk föl, hogy amit
képtelenségnek hittünk, az Veres Péter
szavával élve, „*sültrealista*”-valóság:
„*dögkutakból-ásott húsokat falnak
sok magyarok / ám beszélik: ha jutna
/ whiskast vennének*”. Az irónia nélkü-
li, komoly beszéd példái közé sorolhat-
nánk azokat is, amelyekben a narrátor
olyan korszerűtlen, a divatból kikopott
értékeket vállal magának, mint a hit
vagy a gyógyíthatatlan optimizmus.
Ilyenkor a szöveg második, hosszabb
részében bontakozik ki a satirikus el-
lenpont szövege.

Tanulságos átmenetet képez a
két kötet között a „*tavirózszaszűlött /
padmaszamlava-ra*” befejezésű szö-
veg kétféle variációja. A TRAKTA-
beli változat arra figyelmeztet, hogy
az emberi élettér fogyatkozik a táguló
világegyetemben, és bár tagadó formá-
ban, de azt sejteti, lenne ok a pánikra
– az ASIA-ban a negatív hírt közlő és
a pánikkal kapcsolatos első rész kima-
rad, s itt a kétpólusú szövegnek csak
a második része, a megnyugtató keleti
bölcsestre való emlékeztetés szere-
pel. A *Bardoi toszgrol* (a Világiro-
dalmi lexikon helyesírása szerint *Bardo
thos-grol*) a Tibeti halottak köny-
ve, az eltávozott lelket a halál és az
újászületés közötti 49 napig tartó bo-
lyongása útján eligazító imaszöveg; a
hagyomány Padmaszamlavának tu-

lajdonítja. Elhanyagolható, apró különbségekkel megismétlődik az ASIA-ban a „*toszítsd le torkodba*” kezdetű gnóma is; hajlunk rá, bizonyára az eltérő szöveg-

környezet hatására, hogy ugyanannak a betűsornak más jelentést (is) tulajdonítsunk, ne az éhen halással, hanem a megnyíló látomással kapcsolatos gondolatátulásra figyeljünk. Mindenesetre a tibeti vallásfilozófiában való speciális elmélyedés nélkül is megkockáztatható, hogy Bíró költői „fordulata”, a két kötet között fölfedezett különbség eredete az ázsiai kultúrkörbe való beavatódásával s az így átélt szellemi megvilágosodással függ össze.

A karcús kis ASIA-kötet fölfrissült, megváltozott poétikai arculatot tükröz. A képzőművészként is ismert, a képzőművészetek eszközeit irodalmi munkáiban is rendszeresen fölhasználó Bíró az eddiginél magasabb fokon folytatja a két művészeti ág közötti kapcsolatot hangsúlyozó gyakorlatát. Háromsoros (haikui) „ecsetrajza-in” az intenzív festőiség a keleti költészet sejtelmes gondolatiségével, meditációra készítő többértelműségével és tömörségével találkozik: „*tó jegén szűzhó / jéghártyán-lékszeben kép / sírályszárnnytörés*” (*Jég-karc*). A *Futam – (zongorára)* verscím zenei asszociációja és az írásképp összművészeti törekvésre való rájátszást sugalmaz. A második ciklusban a *Harmóniarend* cím után üresen hagyott oldal következik, de a buddhista gondolkodásmódhoz nagyon is illik a tautológiával nyomtatékosított cím után a pusztán fehér lap látványa. Az elhallgatásnak ezzel a beszédes gesztusával rokon a *Tanka* utolsó sora, amelyben az „*Isten csendje*” kitétel után egy félbehagyott, elharpogott szó, a „*mindörök*” fejezi ki az elnémulást. A „*harmóniarend*” a *Módosított visszatérés* című szonett *alaku* versben fordul elő szövegbe foglaltan, ahol kiderül: aki a mégoly tökéletes anyagi világra visszanéz, „*világ-szép halott volt*”. A szonettforma imitálása a tökéletes földi formák földidézéseként fordul elő több versben is, amelyek a halál és a megújulás ideológiájának jegyében semminek nyilvánítják a látszatvilágot, a földi életet: „*barokkos-tavaszból rekkenő szenvedélyesnyárba / dallamtalan dér-ütötte-öszből ebordító-télbe / hamva-sincs-idő parázslik majd föld-fekete-ajkán / mire ki-mondható lesz ami onnanról kimondhatatlan*” (*Árnyékhatár*).

Az eszmélkedés és a formateremtés távol-keleti módjában való elmélyedés már-már bravúros leleményben kamatozódik Bíró *Japán-DADA* című alkotásában. Ez lényege szerint önszerkesztő és önzáró szöveg, ahol (Lévi-Strauss megfogalmazásában) „az ismétlés funkciója, hogy a dal struktúráját kiemelve, az ismétlés folyamata révén a struktúra úgyszólván a felszínre

szivárog”. (Idézi Szili József: *Önszerkesztő és önzáró szövegstruktúrák a XIX. századi magyar lírában* című tanulmányában.) A cím arra vall, hogy Bíró keleti és avantgárd minták segítségével jutott el olyan formához, amelynek analogonjait az európai költészet-történet a szonett előzményeire vezeti vissza. Három, folyamatosan zsugorodó változatból áll a vers, a végső alakzat a Lévi-Strauss által jellemzett ismétlési módnak és a célirányos kihagyásnak, redukciónak a technikájával jön létre. A végső szöveg már csak az első változat négy első sorát és előzőleg különböző helyeken elszórt négy másik sorát tartalmazza: „*a tea illata / a feleség illata / a becsület illata / a halál illata / többé-kevésbé / közlékeny / és / nem eladó /*.” Az önszerkesztés és az önzárás révén a vers egy tiszta és szigorú erkölcs tovább nem sűrítendő párlatává alakult, a felszínre „szivárgott” szerkezetre csupaszodott.

A kötet borítóján és belsejében kétszer szereplő portrét a költőről egy dél-koreai barátja készítette. Aláírása szerint 1996-ban készült, ami talán azt is jelentheti, hogy a közbülső zavaros és felfordult idők fölött Bíró mintegy *visszanyúlt* egy korábbi, higgadtabb és masszívabb önmagához; eszerint az ASIA nemcsak a szakítás (a TRAKTÁ-hoz viszonyítva), hanem a folytonosság jegyében is kapcsolódik a korábbi periódusok egyik elágazásához. Az arckép megismételt közlése nem ébreszti a narcisztikus tetszelgés gyanúját; a költő egy olyan énjének ábrázolását vállalja érvényesnek, amelylyel tartósan azonosulni tud, s képmását meditációs tárgynak javasolja.

(Hungarovox Könyvkiadó, 2003–2005)

Csűrös Miklós

Életekről és világokról

(Füzi László: *Lakatlan Sziget; Maszkok, terek...*)

Ha az iménti két címhez még hozzávesszük *A Semmi Közélembent*, hét év termését gondolhatjuk végig, Füzi László tollából. Három könyv, melyek oly szorososan kapcsolódnak össze, mintha egyszerre jelentek volna meg. Azonos, de legalábbis hasonló stílus- és témaválasztás jellemzi őket, talán csak technikáját, műfaját tekintve különül el a *Semmi Közélembent*, mely valóban komoly, irodalomtörténeti tanulmány.

Időrendben a *Lakatlan Sziget* az első, Füzi László elnevezése szerint, *Napló* 1997-ből, s szoros gondolati kapcsolatot fűzi össze a legfrissebb, 2005-ös *Maszkok, terekkel*. Az előbbi, szabad gondolatáramlás némileg megrekesztve, beszabályozva hat főcím alá (*A Bel-*

ső Térről, Az utazó, Könyvek és mondatok, Könyvhét, Meditáció, Tömeg). Hogy mit rejt a könyv címe, mi is ez a sziget, már az első oldalakon kiderül.

„*Belső Tér*”. Rendkívül komplikált, minden embert többé-kevésbé kitöltő érzelmi, gondolati terep, valami megfoghatatlan, az emberiség által még nem kellő mértékben ismert, mondhatni felderítetlen, talán felderíthetetlen terület, a tudat világa, mely a legnagyobb és legkülönösebb rejtély. Amit magunkban hordunk, csak mi ismerünk, azt hisszük, hogy irányítjuk – pedig ki tudja –, ez lehet az a „*Lakatlan Sziget*”, melynek kutatása, vizsgálása egyeseknek életprogram, egy „hely”, ahova menekülni lehet, távol mindentől és mindenkitől, elvontan. „*A gondolkodás helyének és a meditáció önmagába fordulásának metaforája...*” Ez valóban izgalmas kiindulópont.

Az igazi naplói hangnemet Gerle Margit (*Alom*) és Kovács András Ferenc (*Beszélgetés*) kapcsán tapasztalhatjuk meg igazán, s még inkább a (*Pusztítás*)-ban, mely az emberi nemtörődömség, gyökértelenség, közöny és sajnos butaság fájdalmas megtapasztalásának adja hű tükrét. Aki mindezen emberi gvarlóságok ellen hadakozik, sokszor csak vesztes lehet. A belső térről való gondolkodás a (*Szeretet*)-tel zárul, melynek gondolatai Balassa Péter „szigetét” mossák körbe. Ezzel egy világ lezárul, s következik (*Az utazó*)-é.

Füzi tipikusan az az író, aki irodalomtörténeti bőrből soha nem tud egy pillanatra sem kilépni, írás közben ezer információ, adat kavarg a fejében, melyek irányítják, vezetik gondolatmenetét, s akár önmagáról, akár egy tájról ír, mindent idézetekkel, utalásokkal támogat meg. Mindent elénk rakva, csak bólogatni tudunk, a továbbgondolás pedig már oly messzire vinne, hogy elvonna a történetről.

„*Az utazó. Ha leírom a szót: azonnal Cs. Szabó Lászlóra gondolok*” – mondja Füzi, s ez alapvetően meghatározza a következő írások hangulatát. A probléma nem túl egyszerű, megoldása keveseknek sikerül. Hogyan lehetne nem csak ebbe-abba belekapva utazgatni, hanem feltárni, megtapasztalni, vagy legalább megérezni annak a világnak az „egész”-ét, ami már nincs, elveszett, eltűnt, vagy csak rejtve marad. Bennünk elevenen él, látni akarjuk, amit elképzeltünk, s ha ez nem sikerül, csalódotan térünk haza, megállapítva, hogy ez már nem az a világ, olyan már nem is lesz, pedig valójában fogalmunk sem lehet róla, milyen is lehetett az a hön áhitott világ. Leginkább Görögország bűvöletében törhetnek ilyen gondolatok az utazóra, ahonnan kevesen térnek haza – a kultúra megszállottjai közül – elégedetten. Mit is kaphat az, aki gondolatban már bebarangolta az elképzelt csodát. *A Könyvek és mon-*

datok még egy ideig elmereng e megfejtethetlen kérdésen, majd olvasmány-élményekhez fűződő érzelmekről olvashatunk. Závada *Jadvigája*, Sándor Iván *Zuglója*, Révész Sándor *Aczélkönyve* és Nadas Péter írása a könyvről, Tolnai Ottó *Palicsa*, Vásárhely, Géczy János *Veszprém-képe*, Vekerdí László művei, Veránka világa – me-rengésre, emlékezésre, gondolkodásra, kérdésfeltevésekre indító mozzanatok, pillanatok egy év eseményeiből. Különálló szigetek ütközéseinek és összetalálkozásainak eredményei. Ahogy a bevezető sorokban olvashattuk: „*A magam szigetéről azonban az utazások közben sem lépek ki: más szigetlakókkal találkozom, olyanokkal, akiket becsülök, akik szintén a maguk szigetén élnek: meglehet, azért is becsülöm őket, s talán ők is engem, mert rátaláltunk a magunk világára, megteremtettük a magunk szigetét.*”

Füzi azon kijelentéséről azonban érdemes volna vitát nyitni, mely szerint ma már nem léteznek „*az egész életet meghatározó, egzisztenciális... élmények és döntések*”, csak a „közeg” által kialakított pálya.

Ha pontosak akarunk lenni, a könyv minden fejezete ugyanarról szól: egy író belső világáról, szigetéről – ahogy ő nevezi, melynek léte alapvetően olvasásfüggő, könyvfüggő, gondolkodásfüggő, s ez a lét megkövetelne valami normális környezetet is, nyugalmat, egy olyan közeget, melyet elvesztettnek hisz. Aki nem érti meg azokat az intellektuális élményeket, melyek egy írásra „kárhóztatott” olvasó örömét okozhatják, eleve reménytelenül indul e könyv születési körülményeinek megértéséért. Ez a kultúrába beágyazott világszemlélet süt mindhárom kötetből. Az elkötelezett irodalombarát, hivatásos szemlélődő világba kivetett bolyongásainak tükré.

Van úgy, hogy valakinek az alakja egy fogalommal válik azonosossá az agyunkban. Füzi László számára Ilia Mihály maga a *Kíváncsiság*. Ez a gondolat a *Lakatlan Sziget*ből áthullámzik a *Maszkok, terek*be is, ahol a *(Legendák helyett – Ilia Mihályról)* c. írás tisztelgés a szegedi bölcsészkar legendás tanára előtt. Nagy dolog, ha egy tanár a személyiségével eléri, hogy hallgatói még évtizedek múltán is tisztelettel tekintenek rá, a szobájában lezajlott valamikori beszélgetések emlékeit pedig boldogan idézik.

A *Meditáció* minden írása, gondolata Németh László és Milan Kundera körül forog – *(Németh László és Milan Kundera?, Kompromisszumok, Nevek és mozdulatok, Tisztaság és szexualitás, Különbözőségek, Túl az irodalmon)*. A világok, melyeket műveikben feltártak, mennyire különbözőnek, mennyiben hasonlítanak, mik a párhuzamok, mi választja el őket? Nőalakjaik azonosága vagy különbözősége miben rejlik? Ezek a kérdések

foglalkoztatják Füzit. A Németh László iránti rajongás nem csak e kötetnek, de Füzi László minden munkájának alapmotívuma. „*A rengeteg mondat között, melyet leírt, egyetlen sincs, amelyiknek ne lenne téje*” – írja. Németh László a viszonyítási pont, minden az ő gondolatainak keresztül történik, fogalmazódik meg.

Valaki másnak a gondolata válik fogódzóná, valaki másnak a világa nyújtja a háttérrel (*A tömeg*)ben is, ahol az anya betegségét az író csak Canetti mondataival tudja megélni. Szavak, melyek korlátként működnek egy életen át, melyek minden pillanatra, történésre adnak valamilyen magyarázatot – hogy egész pontosak legyünk, magyarázatot nem nyújtanak, csak tényeket rögzítenek, melyeket magunk nem biztos, hogy meg mernénk fogalmazni, vagy ki mernénk mondani –, ezek a szavak lesznek Füzi világának legfontosabb kellékei. Támaszok a pusztulásról, tömegről, utazásról, írókról stb. megfogalmazott gondolatkezdeményekhez.

„*S a magam identitása?*” – teszi fel a kérdést szerzőnk a kötet végén. „*Nem tartom magam irodalmárnak... A ... magam munkájával kapcsolatos kétélyek nem engedik meg, hogy a kínáló szerepek egyikével vagy másikkal ... azonosuljak, miközben mindent megteszek értük, valami el is ránt tőlük... Identitásom, ha van, csak ebben a folytonos vibrálásban – menekülésben? – ragadható meg, a kiválás és az elmerülés egymást követő kísérleteiben. Örömmel és tehernek ennyi talán elég is...*” – írja.

A *Maszkok és terek*ben szinte ugyanazok a témák kerülnek elő, mint a *Lakatlan Sziget*ben. Az utazás, Németh László, Ilia Mihály, Vekerdí László. Az indítás azonban itt sokkal személyesebb, sokkal inkább „naplóibb”, mint a *Lakatlan Sziget*ben. Őszinte vallomás a múltból, gyerekkorról, nehézségekről, arról a bizonyos másik világról, ahol „*még volt játék*”, a térről, mely fontos volt, s amelynek helyén szintén egy másik tér áll, melyben lakni kell.

A *Kecskemét Fő tere – és ami körülötte van*, tisztelgés Kecskemét előtt, óda a „szerelmes” városhoz, mely éppen húsz éve fontos tér irónk életében, egy hely, melyet talán már otthonának tud tekinteni, s valóban van abban valami, hogy egy helyhez legalább olyan szeretettel lehet ragaszkodni, mint egy emberhez.

A *Firenze – Róma – Nápoly – Töredékek egy útirajzból* hűen visszaadja a korábbiakban tárgyalt érzést, azt a csalódottságot, amit a gondolatban utazók érezhetnek egy személyes találkozás alkalmával. Csak itt a helyszín nem Görögország, hanem Itália, ahol nem csak a reneszánsz csodákat nehéz feltárni, de Márai gondolataival is meg kell birkóznunk, aki már itt járt és minden elmondhatót elmondott ab-

ban a remek stílusban, amiért szeretjük. De vajon megbocsáthatjuk-e magunknak a lemondást, s annak az elvesztését, mely egy életre segítségként szegődött mellénk – a beleélőképeséget, az álmodozás örömét és ábrándját? „*Ez az egy hét megtörtént velem, de a világomból nem mozdított ki, talán azért nem, mert egy hét történései, élményei, tapasztalatai már nem is tehetik ezt meg. A mi életünk már nagyon erősen a mindennapi élet beidegződésén nyugszik, ezért nem is lehet kilépni belőle, vagy ha mégis kísérletet teszünk erre, akkor éppen a beidegződések hiányoznak először.*”

A *Maszkok, terek*ben Füzi saját szavaival mondja ki azt, amit már a *Lakatlan Sziget* olvasásakor is megérezhettünk: „*... úgy érzem nem az olvasmányaimról, hanem magamról kellene beszélnem. Az irodalmi példák idézését mégis elkerülhetetlennek tartotam, mert ami megtörtént velem és bennem, az az irodalmon keresztül történt meg, ezért a jelenség előhívása is csak irodalmi szövegek segítségével történhet meg.*” Ez az, amit szerzőnk '98-ban még nem jelentett ki ennyire határozottan. Itt már a felháborodás is egyértelműen felszínre tör, semmi idézet, csak a személyes vélemény egy korszakról, melynek a meghatározása minden szempontból nehéz (*A „kultúra jelzője” és a „fonnyadt értelmiségi-ek*). A rendszerváltás időszakáról van szó és az azóta eltelt évekről, a szakadékról, mely bizonyos területeken érezhető. Akinek fogalma sincs a kultúráról, az azt hiszi, minden pénz a „körülötte” lebzselő naplopókra megy el, akinek pedig erős kötődése van hozzá, látja, hogy a helyzet tartósan reménytelen. Mi a teendő, mit kellene kitalálni, hogyan lehetne kihasználni „*a kultúrában érvényesíthető sajátos piaci viszonyok*”-at? Nem egyedi jelenség, hogy egy a kulturális folyamatokat „belülről” látó ember elkeseredetten kirohan a látott jelenségek, folyamatok, rossz irányok ellen. Az viszont már sokkal kevésbé megszokott nézet, mely szerint a tömegkultúra és az ún. magas kultúra egyre „*közlebb kerül*” egymáshoz. Ennek megvitatására ez a rövid írás semmiképpen nem alkalmas, bár valószínűleg nem egy konferencia foglalkozott mostanában hasonló kérdésekkel. Füzi üres térnek nevezi azokat a tünetegyütteseket, amelyekkel kapcsolatban „*nem mutatkozik megoldás*”. „*Nos, az üres tér kifejezést szinte valamennyi kulturális részterület kapcsán használhatjuk: nem történt meg a szakmai szervezetek átalakulása.*” Ennek a problémának, úgy tűnik, mindenki tudatában van, a megoldáskeresés, a változtatás igénye gyakran feltűnik különböző fórumokon, csak éppen az eredményt nem látja senki, mert a megoldás fázisa valahogy kimarad.

Fontos pillanata volt a magyar irodalomnak, amikor megjelent Esterházy Péter *Javitott kiadás* című könyve. Nem is lehetett nem reflektálni rá, hisz oly erő, düh, annyi őszinte érzés tör ki „belőle”, hogy megköveteli a figyelmet. Füzi László egy 1997-es *ÉS*-ben megjelent cikkre válaszolva szólítja meg Esterházyt, egy rendkívül személyes hangú írással. Jó lett volna, ha többen is hasonló módon reagáltak volna e regény megjelenésére, hisz nem volt mostanában olyan könyv, melynek megszületése ennyi gyötrelmet okozott volna írójának. 2002-ben látott napvilágot a hír, hogy Esterházy Péter apja, Csanádi néven, III/III-as ügynök volt. Aki rögtön akkor beleképzelte magát Esterházy helyébe, valószínűleg érezte, hogy ez az információ olyan helyzetet teremtett körülötte, melyből nem nagyon lehet kikecmeregni. Rá kellett jönnie, hogy tisztelettel körülrajongott édesapja egyáltalán nem az volt, akinek ő látta és gondolta. Valószínűleg látta előre, hogy emiatt többen elfordulnak majd tőle, kínos jelenetek főszereplője lesz, de ez mind nem számít ahhoz a lelki teherhez képest, amit ezek után cipelnie kell. Az egyetlen lehetőség, mely megengedte a továbblépést/élést, az volt, amit ő tett. Kiírta magából, úgy, ahogy más nem merte és nem tudta volna. Füzi nagyon jól látja, hogy mi volt a valódi tét: „...a valódi kérdés az volt, hogy íróként, megteremtett világgal Édesapád beszűkült létének napvilágra kerülése után tudsz-e létezni.” Hogy az írás szabaddá tesz-e, nehéz kérdés, de ezzel mindenképpen egyet tudunk érteni: „A megnyíló szabadság, az, hogy beszélsz arról, amiről nem volt szokás beszélni, teremtette meg a lehetőségeidet, minden más csak folyománya ennek...”

Érdekes dolog látni, miként magyarázza egy író korábbi kötetének bizonyos fejezeteit, miként reagál a könyvről megjelent kritikákra, s hogyan elemzi azt, amit már egyszer megírt. [„(győzelem ha van)” – *Gondolkodástörténeti párhuzamok József Attila és Németh László világában*] Amint az írásból kiderül, nem József Attila és Németh László alakjának összekapcsolása volt a cél, hanem azoknak a párhuzamosságoknak a felderítése, melyek kettejük gondolkodói világában léteztek. Mindketten a húszas-harmincas évek kaotikus világában éltek meg a szellemi eszmélést, nyomon követték az adott időszak szellemi-tudományos történéseit, s mindkettőjük gondolkodásában fontos volt a szabadság és a rend, ezeket mint „kulcsifejezéseket használták” – mondja Füzi. Rengeteg kérdés következik a leírtakból, ezeknek egy részére feltehetően *A Semmi Közéleben* választ tud adni.

A leghosszabb írás a kötetben a *Világok között*, mely Füzi saját bevallása

szerint Lengyel András érdeklődése és kérdései nélkül soha nem született volna meg. Bár a mondatok egyértelműen hozzá szólnak, az ő kérdéseire válaszolnak, olyan ez az utolsó esszé, mint ha magyarázatot próbálna adni mindarra, amit korábban a kisebb írások csak érintettek, vagy akár kapcsolatba hozható a *Lakatlan Szigettel* is. Önvallo-más ez teljes mértékben, származásról, családról, iskolákról, nehézségekről és azokról az irodalmi élményekről, melyek az egész pályát meghatározták. Olyan hatások voltak ezek, melyek láthatatlan kézzel vezettek egy fiatal embert egy meglehetősen nehéz úton. De amíg a kíváncsiság megvan, megvan minden.

(Kalligram Kiadó, 1998 és 2005)
Horváth Nóra

„Ismer itt engem valaki?”

(Lear király
a Győri Nemzeti Színházban)

Túlzás nélkül mondhatom, hogy meglepett a választás az idej repertoár láttán. Shakespeare-t színpadra vinni köztudottan kihívás, a *Lear király* pedig az egyik legnagyobb feladat a rendezők számára. A győri színház esetében a közönség elvárását sem hagyhatom figyelmen kívül, hiszen hosszú évek óta az egyre inkább zenés darabok világában eltévedett kiszolgáló színház politikájához szokott. Az archaikus szöveg, a mély filozófiai tartalom mindenképp aktív befogadást igényel a nézőtől. Ács János már másodszor rendezte meg a darabot Vörösmarty Mihály és Mészöly Dezső fordításának felhasználásával, ezáltal a Győri Nemzeti Színház színpadán. Bár a szöveg erősen átdolgozott, mégis klasszikus fordítást használt a rendező; ugyanakkor a befogadást segítette Lear monológjainak hangos gondolatokká tördelése és ismétlődése, valamint a színpad vizuális elemeinek meghatározó használata.

Leereszkedik a súlyos vasfüggöny, az első, amit észreveszek, a hatalmas, vastag kartonjelmez. Csak később fedezem fel az ismert arcokat a robusztus köveket jelölő kabátok csúcán. Gyarmathy Ágnes jelmezei az egész előadás alatt domináns jelként működnek. A kosztüm tökéletesen illeszkedik Menczel Róbert redukált, de annál monumentálisabb díszletelemeihez, valamint a *Matrix* című filmből ismert misztikus zenei dramaturgiához. Az előadás nonverbális elemei talán először uralták ennyire a győri színpadot, a hatalmas színpadnyílás most megmutatta igazi mélységeit. „Ti mind köemberek vagytok” – mondja első megszólalásában a Leart játszó Gáti Oszkár,

amit a kartonkabátok vizuálisan is egyértelművé tesznek. Először a kitagadott Cordelia, majd a száműzött Kent veti le a súlyos, földig érő kabátot, a birodalom felosztása után végül mindenki megszabadul a bénító teheről. Lear, bár kritikát gyakorol udvarára, a jelmezek önkéntes levetése – az ország felosztása után – egyben a király despotizmusát is jelöli. Lear kellékeiben ostorral, kutyák kíséretében jelenik meg az előadás kezdetén, amit később Goneril birtokol. A három lány jelmezei leginkább a „dark” kultúra dögös fétis ruháira emlékeztetnek, amit a sötét smink és a különleges gonddal elkészített frizura tesz teljessé. Edmund, Oswald és Kent szintén a *Matrix* című filmben is használt szigorú, fekete lakkbetétes szereléseket viseli. Sőt, a féltésvér körmeit feketére festették, Oswald pedig a második felvonásban „neopunkként” lép színpadra.

A közönség soraiban feltehetően többen is látták a mára kultuszfilmmé vált *Matrix* című alkotás(okat), amely filozófusok sorát készítette recenzióra. (Ám aki nem látta a filmet, az sem marad a recepció vesztese, hiszen a jelmezek így is egy kibernetikus térbe kalauzolják a nézőt.) Slavoj Žižek *A túlzások igazsága* című tanulmányában Jacques Lacanra hivatkozva arra mutat rá, hogy a *Matrix* a „nagy Másik”-nak nevezett, a tulajdonképpeni szimbolikus rend; a hálózat, amely a valóságot strukturálja számunkra. Ebben az értelemben Lear nem tesz mást, mint felborítja a szimbolikus rendet, amit eredetileg ő maga, „az Apa” képviselt. A rendszert a patriarchális értékek működtetik, amit a király a birodalom felosztásával teljesen összezavar. A kérdés, hogy miért teszi? Sem a darab, sem a győri előadás nem ad erre konkrét választ; az indokolatlanság felébredeszi a gyanút, hogy egy végzetes kísérletről van szó. Lear már az előadás kezdetén kiábrándult, az udvarra mért kritikája („köemberek vagytok”) kételkedővé tesz: ha ennyire bizalmatlan, vajon miért mond le a hatalomról? Ráadásul két igaz emberét (Cordeliát és Kentet) taszítja el magától, miközben kígyókat melengat a keblén (a külsejükben is a csúszó-mászókra emlékeztető Gonerilt és Regant). A ballépések rohamosan sodorják Leart veszte felé, az irreálisan rossz döntések sorozata mégis gyanakvóvá teszi a befogadót. A király saját státusával játszik, mégpedig a patriarchális társadalom feltételének, a legalapvetőbb szimbolikus rendszernek: a nyelvnek a segítségével. Ács János rendezésében a testtől elválasztott belső hangok, Lear bejárt gondolatai is ezt a kiábrándult, végzetes játékot támasztják alá. Az előadás nem várja meg, amíg a két idősebbik lány megtagadja apját – Lear már a legelején érzéketlen (kő) emberekről beszél, akik nem tisztelik a rendszer irányítóját (Lear: „Ismer itt engem valaki?”). Sőt,

a kihangosított belső hangok között előrevetíti Cordelia válaszát: „a semmi-ből mi sem lesz”. A király tehát tisztában van a következményekkel, mégis elengedi a rendszer szálait. Ez az elke-seredett játék a görög tragédiák végze-tés kimenetelére rimel (lásd Medea és gyermekei): Lear nem áldozat. Valójá-ban ő az, aki saját játékának kiszolgál-tatja lányait, ezt később Goneril is apja szemére veti. Amikor az idősebbik nő-vér után Regan sem ad menedéket a ki-rálynak, Goneril nyíltan apját teszi fe-lelőssé („önhibája”) a történekeért. A színpad eleji süllyesztett rész ekkor Lear-rel és a Bolonddal felemelkedik, vizuálisan is elhatárolva őket a hata-lom, azaz a szimbolikus rend főszereplőitől. Az első felvonás Lear könyörgé-sével zárul, melyben maga is megfog-almazza *drámai vétségét*. Az istenek-hez fohászkodik, de már késő. Kívívta a rendszer haragját, hiszen a második felvonás viharral sújt le rá, a győri szín-padnyílást eső függönyözi el.

A szeretet verbalizálása Lear szá-mára olyan végzetes kísérlet, melynek szabályait maga a király szabja meg. A feladat lehetetlen, hiszen a leírhatat-lant kell most szóra váltani. A két idő-sebb lánynak mégis sikerül meggyőz-ni Leart az érzések mérhetőségéről; si-kerük annak köszönhető, hogy a király diktálta nyelven szólalnak meg. Lear despotizmusát tökéletesen exponálja a földosztásjelenet, melyben kiderül: csak ő adhat parancsot a megszólalás-
ra, sőt, annak módját is kizárólag a ki-rály szabhatja meg. A szó csak akkor teremt, ha az „apanyelv” szabálya sze-rint szól. Miután Lear a szavakat föld-re cserélte, a nyelv fölött is elveszti ha-talmát, amit az előadásban a vörös sző-nyegre helyezett korona jelez. Közben Goneril és Regan elsajátította a helyes nyelvhasználatot, a „logosz” már az ő birtokukban van, akárcsak Lear egy-kori kelléke, az ostor. Cordelia legen-dás „semmije” a logosz, a szimbolikus nyelv korlátait leplezi le. Kállay Géza *A Lear király és holdudvara* című tanulmánya szerint a legkisebb lány el-sősorban azzal váltja ki apja haragját, hogy nem a diktált nyelven szólal meg (Lear: „Jobbítsd szavaid!”). Az efféle árnyalt elméleti probléma megmutatá-sa egyetlen rendezéstől sem várható el (bár – csak hogy a legismertebb pél-dákra hivatkozzam – Robert Wilson, vagy nálunk Zsótér Sándor előszere-tettel használja ki a hasonló helyzeteket a színész hangjának eltorzításával). A győri előadásban inkább a probléma kifejtése mutatkozik meg, amikor a ki-rály egy másik nyelvi közegben találja magát. Lear fokozatosan hagyja el az egyértelmű reprezentációt, a lefordítha-tóságot képviselő nyelvet a Bolond ál-landó jelenlétében, majd Kent és Sze-gény Tamás előtt.

A színpadnyílás szélén, a süllyeszt-hető keskeny szeletben játszódó jele-net a patriarchális társadalom kitaszji-

tottjainak jelenete: Edgart a családfe-
posztjára törő Edmund, illetve apja, Gloster akarata sodorta az örület szé-lére. Kent maga az uralkodó tagadta ki, akárcsak a Bolond szerepében jelen-lévő Cordeliát. Az, hogy Cordelia már első megszólalásában is elutasítja az „apanyelv” használatát, vizuálisan is megfogalmazódik, amikor Bolondként a legkisebbik lányt játszó Parti Nóra jelenik meg előttünk a színpadon. Az összevont szerep a rendezés domináns elemeként vizsgálható. A Bolond ál-landó kísérője Lear-nek, Cordelia ar-cával konkretizálva a legkisebbik hü-ségét. A lány halálakor a Bolond csőr-gőspikája is a halott mellett fekszik, le-lepezve a rendező szándékát, és nem utolsó sorban szembesítve a nézőt a színház alapvető feltételével, a befoga-dó hiszékenységgel. Parti Nórát Kiss Csaba *Esti Próbájában* és a szintén Ács János rendezte *Szent Johanna* cím-szerpében láthatta már a győri közön-ség. Alkatta – rekedtes hangja, olykor infantilis gesztusainak darabossága – a Bolond szerepében adekvát formá-ra talált, amely most rugalmassággal és fáradhatatlan játékosággal párosul. A szalmabábkokkal illusztrált per, a Bo-lond szóképei és Tamás bomlott mono-lógja mellett Kent az egyetlen, aki a ra-cionalitást képviseli, amit Forgács Pé-ter kimért, rutinos játéka is segít. A da-rab egyik legnehezebb szerepéről van szó, hiszen dramaturgiai feladata a re-
flexió, az ellenpontosítás. Forgács Pé-ter sokkal inkább ennek a feladatnak tesz eleget józanságával, és nem a fi-gura szövegben nyert jellemzőit, azaz az „őszinte, jóságos” Kentet formálja meg. A patriarchális rend jogaitól meg-fosztott négy figurának tehát új szere-
pekre van szüksége ahhoz, hogy kita-szítottan bár, de a társadalom részei ma-radhassanak. Eredeti státusuk már elve-szett, szerep nélkül viszont formátlan „semmik” maradnának – paradox mó-don függenek az őket kirekesztő szim-bolikus rendtől. Lear jelmeze fokozato-san vált át a tekintélyes feketéből ron-gyos fehér lenruhára, éppen olyanra, amelyet Edgar (Sárközi József) is vi-sel. Gloster törvényes fia a cselvetés után levetkőzik, hogy sárral kenje be magát, koszos arca mögött talál rá Sze-gény Tamás alakjára. Cordelia bohóc-ként „Lear árnya” lesz, Kentnek pe-dig elhisszük (ha mondja), hogy álöl-tözetbe bújtt.

Az új szerepek egy másfajta nyelv-használatot hoznak magukkal (a Bo-lond szellemes hasonlatait, Tamásnál a bomlott elme szüleményeit, Lear ke-serű-hóbertos tépelődéseit). Kent kivé-tel: ő az egyetlen, aki a racionális gon-dolatok szócsové marad. Talán éppen ez az oka annak, hogy a rendezés Kent kijelentése ellenére sem öltöztette álru-hába a figurát.

„Ismer itt engem valaki?” – hall-juk többször is a hangszórókon kereszt-
tül Leart. A király bejátszott kérdései

nem egyszerűen az aggódó öregember gondolatait tol-mácsolják, sokkal inkább a testről levált nyelven kereszt-
tül a szubjektum megosztott-ságát mutatják. Lear emlí-tett kísérletével egy olyan folyamaton megy keresztül, mellyel először – lá-nyainak vallatása során – a nyelv hatá-raiit feszegeti, majd eldobja azt, végül pedig egészen más módját választja a kommunikációnak. Tökéletes színpadi megvalósulása ennek a királyról leha-sadt, bejátszott sorok és a szájon át ki-gördülő szavak párhuzamos jelenléte. Gáti Oszkár most nemcsak a többi sze-replővel, de saját hangjával is drámai viszonyt létesít. Alakításában a meg-háborodott öregember mégsem török meg előttünk teljesen, a színész színpa-di súlyánál fogva végig a Királyt re-prezentálja a nézőknek. A *Lear király* feldolgozásai között találkozhatunk a lányait kisajátító, a zsarnok, sőt a Cordeliába szerelmes apa értelmezésé-vel. A győri előadásban viszont – sze-rencsés módon – Lear önmaga, ugyan-akkor a szubjektum mélyére ás: az „Is-mer itt engem valaki” kérdést a király magához is intézi. Lear kísérletében a három lány eszköz. A *Matrix* filozófiá-ja szintén ismeretelméleti problémákat feszeget, melybe jól illeszkedik Lear önismereti útja. Ebből a szempontból Gloster rokona Lear-nek, igaz, a „fiús apa” akaratán kívül kerül ki a szimboli-kus rendből. Bár megvakítása után si-került (egyszerűen illusztrálva: kirúg-ják a szemét), a rendezés mégsem ha-nyagolta el a látásnak, a szimbolikus rendszer legfőbb tájékozódási eszkö-zének kiemelt szerepét. Glostert végig a szeme ejti csapdába a hamis levél ol-vasott sorai és Edmund önmagán ejtett sebe láttán. Az előadásban ezt Gloster állandó kelléke, a nyakába akasztott na-gyító is jelzi, illetve ez ironizálja szere-pét a második felvonásban az elmaszki-rozott, megvakított apa láttán. Maszlay István Glostere naiv, jóhiszemű, de ép-pen ettől vak figura, aki tragikus ál-do-zata a *Matrix* látszatvilágának.

Shakespeare színész, kizárólag a színháztörténet legnagyobb színmű-vészei nyerhetik el ezt az elismerést. Egy fiatal színésztől könnyelműség lenne ilyesmit állítani, mégis hasonló érzésem a mostani évadra a győri szí-nházhoz szerződött Crespo Rodrigo lát-tán. Ő Edmund és annak legendás mo-nológja, a sötétség, az erő, az indulat, na meg a rajongás, ami megérdemel-ten övezheti – akár még egy teoretikus tanulmány sorai között is. A sötétség-ből robban elő a drámahagyományból jól ismert, sorsverte figura (lásd *III. Ri-chárd*, vagy akár a *Haramiak* Moor Ference), hogy az élet legnagyobb csapásaként tárja elének testi, valamint származási fogyatékoságait. A hálás, de sötét színekkel megrajzolt szerepet Crespo Rodrigo olyan éles megvilági-tásba helyezi, mint a reflektor, mely a

színpad szélén Edmundot megvilágítja. A bonyolult sorok szavai állandó fényváltásban játszanak, a drámai textus árnyalatai végig érzékelhetők a színész előadásában. A két idősebbik lány szenvedélyes vonzalma a romlott, a rút, a korcis Edmund iránt Crespo Rodrigo alakításában hitelessé válik.

A Regant játszó Szina Kinga és Ungvári István Oswaldja a színpad szélénél vízszintes irányban, lassan keresztezik egymás útját, miközben a színész-nő meg-megáll, megszakítva monológját a feltörő belső hanggal, Edmund nevét sóhajtva. Erotikától fűtött Goneril levelének színpadi megvalósítása is, mikor Balsai Mónika egy reflektor fényében, összerándulva, ágyékát szorítva szavalja el sorait. Balsait láthattuk már kiváló komikaként, tragikaként is megrázóan játszott, most a Gonoszt teszteltette meg. Azt hiszem, a színésznőt már erőszakkal sem lehetne skatulyá-

ba húzni. A két nővérek egymáshoz és a hatalomhoz való viszonyát a szexualitás határozza meg. Szerelmet adnak a hataloméért – a rendezés minden lehetőséget kihasznál, hogy megmutassa a két nő szexuális harcát. Az ország felosztása után a nővérek keze kéjesen, cinkosan összefonódik, akár esetükben a hatalom és a szexualitás. Goneril erotikus játékot folytat Oswalddal, Regan és Oswald pedig kihívó szemkontaktusba (is) lép a férjek jelenlétében. Végül a fegyver túlnő szerepén: a nővérek ellen fordul. A hataloméért tökéletesen, a szerelemért már kevésbé sikeresen forgatják az eszközt: az Edmundért folytatott harcban mindketten elvéreznek.

Ha a *Matrix* maga a szimbolikus rend, amelyet a jól bevált patriarchális rend vezet, akkor a történet összes résztvevője tökéletesen játszotta el szerepét. Akik a rend ellen törtek, megeredemelten elbuktak: Lear, Cordelia, Edgar és bizony Edmund is ide sorolható. A fattyú már eleve a patriarchális

rend kitaláltjaként jött világra, az ő vétké paradox módon az, hogy a rendszer „törvényes” része kíván lenni. Ő az a bizonyos „hiba a Matrixban”: a fattyú, aki „Apát” követel, aki fiú akar lenni. A lázadók tehát törvényszerűen elesnek, aki még nem, az majd el fog esni (lásd Kent távozását, mikor elutasítja a hatalomban való részvételt). És vannak áldozatok, akik magát a Matrixot kívánták uralni (Goneril és Regan), ezért kellett mindenképpen elbukniuk. Goneril férje, Alban – Vasvári Csaba – a rendszer egyetlen igazi túlélője, aki bár a „jó oldalon áll”, mégsem emiatt nyeri el a győri előadás kegyeit. Alban egyszerűen nem ment keresztül még „Lear kísérletén”, hűen szolgálja a patriarchális hatalom szabályait. Így lehet a darab túlélője, amit Acs János rendezése is kiemel: a herceg kardját az ég felé tartva egyedül marad a színpadon, hogy körberagyogják a Matrix dicsőfényei.

Pass Andrea

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Méltatlanul és méltán elfeledettek

Az Új Forrás Szerkesztősége esszépályázatot hirdet a 20. századi magyar irodalom, művészet és társadalomtudomány azon alkotói munkásságának fel-tárására, illetve feldolgozására, akiknek az életművét méltatlan vagy méltó feledés övezi.

A pályázat kiíróinak célja, hogy a pályázók, illetve a pályaművek felfedezzék a mögöttünk hagyott évszázad irodalma, művészet, társadalmi gondolkodása méltatlanul vagy méltán az ismeretlenségben lappangó vagy alig-alig ismert alkotóinak teljesítményét, hogy felhívják a figyelmet a kiemelkedő értékekre és értéktelenségekre, a fontos, illetve a jelentéktelenségbe süllyedő alkotói magatartás, szellemi jelenség háttérbe szorítottságainak okaira.

Pályázni az idáig nyilvános fórumokon nem szerepelt, meg nem jelent esszé-
kel lehet. A legjobb pályaműveket az Új Forrás 2006. decemberi és 2007. évi számaiban adjuk közre.

A pályázat összdíjazására 400.000,- forint áll rendelkezésre, amelynek kiadásáról bíráló bizottság dönt.

A pályaművek terjedelme: maximum 40.000 karakter (1 szerzői ív).

A pályaműveket két, számítógéppel írt és kinyomtatott példányt, a szöveg cd-n, illetve flopin rögzített mellékletével kérjük megküldeni a szerkesztőség címére:

Új Forrás Szerkesztősége, 2806 Tatabánya, Pf. 1231.

(A borítékon a pályázó neve és címe mellett kérjük feltüntetni: esszépályázat.)

A pályaművek beérkezési határideje: 2006. szeptember 1.

Eredményhirdetés 2006 decemberében.

Az Új Forrás Szerkesztősége

Számunk szerzői

A. Gergely András 1952-ben született Budapesten. Szociológus, politológus. Az MTA Politikai Tudományok Intézetének munkatársa. Legutóbb megjelent könyve: A politikatudomány arcai (1999).

Asaf, Uri 1942-ben született Haifán (Izrael). Költő, képzőművész. Több egyéni és csoportos kiállításon mutatták be alkotásait Magyarországon, legutóbb a Pannonhalmi Apátságban. Önálló kötetei: Kőhang (versek, 2001); Szándékos lassúsággal (versek, 2002); Gyöngéd planéta (versek, 2003).

Baán Tibor 1946-ban született Rákosligeten. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. Tanár, költő, kritikus. Legutóbb megjelent kötetei: Lombhullató idő (versek, 2003); Szerepválaszok. Esszék és tanulmányok, 1988–2003 (2004).

Bíró József 1951-ben született Budapesten. Költő, író, képzőművész. Legutóbb megjelent kötetei: Trakta (2003); Asia (2005).

Czilcer Olga 1940-ben született Szegváron. Költő. Legutóbb megjelent könyve: Felhők, jegyzetlapok (kisregény, 2003).

Csűrös Miklós 1944-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK docense. Legutóbb megjelent kötete: Költők, írók, mitológiák (esszék, tanulmányok, 2004).

Gellén-Miklós Gábor 1973-ban született Székesfehérváron. Költő. Önálló kötete: Rossz alvó (versek, 2002).

Hanti Krisztina 1982-ben született Budapesten. 2005-ben szerzett diplomát az ELTE bölcsészkarán. Jelenleg ugyanott, az Irodalomtudományi doktori iskola – Legújabbkori irodalom – programjának hallgatója. 2003 óta jelennek meg írásai irodalmi folyóiratokban.

Horváth Nóra 1978-ban született Győrben. 2002-ben szerzett diplomát a Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar tanító–művelődésszervező szakán. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem filozófia szakos hallgatója. Győrben él és tanít.

Józsa Emő 1960-ban született Kolozsváron. Költő. Budapesten él.

Karátson Endre 1933-ban született Budapesten. Író, kritikus, irodalomtörténész. 1956 óta Párizsban él. Legutóbb megjelent könyve: Első személyben (prózá, 2001).

Kemsei István 1944-ben született Kaposváron. Költő. Legutóbb megjelent könyve: Zsánereképek az autóbuzson (versek, 2003).

Linke, Detlef B. (1945–2005) orvosi, filozófiai és fonetikai tanulmányokat végzett, haláláig a Bonni Egyetem Idegsebészeti Klinikájának professzora volt. Tanított a Düsseldorfi Művészeti Akadémián: szakkönyveken kívül a művészet, vallás, etika neurológiai összefüggéseiről is jelentek meg könyvei. Magyarul megjelent kötete: Az agy (2005).

Márton László 1959-ben született Budapesten. Író, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: A követjárás nehézségei (regény, 2003).

Pass Andrea 1979-ben született Győrött. A győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban érettségizett, majd a Veszprémi Egyetem Színháztörténeti Szakán szerzett diplomát.

Powys, John Cowper (Shirley, 1872 – Blaenauvestinieg, Wales, 1963) angol regényíró, költő, esztéta. Magyarul megjelent munkái: A könyv kritikája (1945); Wolf Solent (regény, 1959).

Sári László 1950-ben született. Filozófus, keletkutató, szerkesztő. Az ELTE magyar–tibeti szakán végzett. 1975-től a Magyar Rádió szerkesztője, 1992 óta a Művészeti Főszerkesztőség vezető szerkesztője. Több egyetem és főiskola oktatója. Legutóbb megjelent művei: Az ifjú Lin-csi vándorlásai (2004); Reggeli beszélgetések Lin-csi apát kolostorában (1999, 2005).

Szakál Gyula 1957-ben született Győrben. A Műhely szerkesztője, a Széchenyi István Egyetem tanára. Kutatási területe az emberek vállalkozói és politikai magatartása, mentalitása, különös tekintettel a gazdasági elite. Ebben a témában több tucat tanulmányt publikált, két önálló kötetet szerkesztett és több könyvet írt, legutóbb: Vállalkozó győri polgárok (2002).

Szalai Zsolt 1979-ben született Győrben. Költő, kritikus. Szülővárosában tanít. Önálló kötete: A romantika posztulálása (versek és versfordítások, 2004).

Takács Zsuzsa 1938-ban született Budapesten. Költő. Legutóbb megjelent könyve: Üdvözlégy, utazás! (versek, 2004).

Tillmann J. A. 1957-ben született Bonyhádán. Filozófiát tanít a Magyar Iparművészeti Egyetemen és a Pécsi Tudományegyetemen. Legutóbb megjelent kötete: Ezredvégi beszélgetések (Monory M. Andrással, 1998., 2000).

Zalán Tibor 1954-ben született Szolnokon. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötetei: A szürrealista balkon (versek, 2004); Azután megdöglünk (drámák, 2004).

Zalka Csenge 1986-ban született Győrben. Író. Az Apor Vilmos Gimnáziumban érettségizett. Az ELTE BTK másodéves hallgatója Róma–népvándorlás kori régészet szakon.

Zoltán Sándor 1943-ban született Budapesten. Képzőművész. 1994 óta Győrött él. Grafikákat és dobozobjektet készít. Számos egyéni és csoportos kiállításon mutatták be műveit.

Zsávolya Zoltán 1968-ban született Csornán. Költő, író, kritikus, szerkesztő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, valamint a Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Karán a Magyar Tanszék vezetője. Legutóbb megjelent kötetei: A metró ördöge. Régebbi és újabb elbeszélések (2002); Jimmy visszatér (regény, 2003).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.),
Rónay Jácint Könyvesbolt (Széchenyi tér 7.)

Budapest:

Atlantisz Könyvsziget (Piarista köz 1.),
Custos Könyvesbolt (Margit krt. 7.),
Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Osiris Könyvesbolt (Veres Pálné u. 4–6.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Mosonmagyaróvár:

Könyv- és Zeneműbolt (Flesch K. u. 1.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Art Klub (Fő tér 6.),
Fekete Cédrus Könyvkereskedés
(Bünker Rajnárd köz 2.),
Vörös Cédrus Könyvkereskedés
(Mátyás király u. 34/F.)

Szeged:

Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.),
Sík Sándor Könyvesbolt (Oskola u. 27.)

Folyóiratunk megrendelhető

a szerkesztőség címén:

9002 Győr, Pf. 45.

E-mail:

szerkesztoseg@muhelyfolyoiratgyor.t-online.hu

M Ű H E L Y KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2006. XXIX. évfolyam, 2. szám

Főszerkesztő: VILLÁNYI LÁSZLÓ
Szerkesztők: HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA
Arculat: KURCSIS LÁSZLÓ
Szerkesztőségi titkár: SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

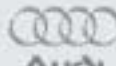
Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Széchenyi István Egyetem, Győr

Audi Hungaria

Audi Hungaria

Pannon-Víz Rt. Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138–922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96)326–845. E-mail: szerkesztoseg@muhelyfolyoiratgyor.t-online.hu. Honlap: www.gymuhely.fw.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél, valamint a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (Budapest VIII., Csokonai u. 6., levélcím: LHI, 1846 Budapest, Pf. 863.). A befizetéseknél kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2006. évre: 2500,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS

500,- Ft

FOLYÓIRAT

9 770138 922000 2